AZ OLÁHOK ERDÉLYBE TÖRÉSE ÉS KIVERETÉSÜK

1916-17

ÍRTA:

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS

NY. EGYETEMI TANÁR, A MAGY. TUD. AKAD. RENDES TAGJA

A TÉRKÉPEKET VITÉZ FILEP LA30S RAJZOLTA

I. KÖTET

KIADJA:

MAKKAY ZOLTÁN KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA, BUDAPEST

MŰVEMET
JÓZSEF KIR. HERCEG ŐFENSÉGÉNEK
AJÁNLOM
HÓDOLÓ TISZTELETTEL:
aki már mint erdélyi hadseregparancsnok
1917. év végén Kolozsvárt
kifejezte azt az óhajtását,
hogy erdélyi harctéri cikkeimet
könyvalakban is kívánná látni;
„magam szeretném — úgymond —
Őfelsége asztalára tenni, hadd látná,
hogy mit csináltunk mi Erdélyben.”

Ez óhajtás akkor — sajnos — a bekövetkezett események miatt nem teljesülhetett; most is, fájdalom, mily más viszonyok között.

E L Ő S Z Ó .

A világháború forgatagában minket magyaróhat legközelebbről az oláh betörés érintett. Ez, egyenesen a magyar állam és nemzet szíve ellen irányított tőrdöfés volt, ravaszul kiszámított s orozva intézett hátbatámadás, mely nem akart kevesebbet, mint megadni a mindenfelől szorongatott magyarságnak a végső kegyelemdöfést és elrabolni évezredes birtokállományának leggazdagabb keleti részeiti Erdélyt, Zrínyi Miklós szerint: „a magyar korona legszebbik bogLárát", Kossuth szerint: „Magyarország jobbkezét", József kir. herceg szerint: „Magyarország gyöngyét" és — a Tiszántúlt.

Két emberöltő óta közkézen forgott Romániában a „Moderna Dácia" térképe. A háborús propaganda szép színes levelezőlapot csináltatott belőle és sok ezerszámra terjesztette. Ezen a bocskoralakú Románia ki volt kerekítve szép gömbölyűvé, Transilvania, Temisana, Crisiana, Maramures és Bucovina új

tartományokkal? oldalt a Kárpálok mögül kel fel a nap, a bérctetőn egy darabonc áll, jobbjában kibontott kék-sárga-piros, oláh nemzeti zászlóval s báljában a szájához illesztett kürtöt tart. Csak úgy harsog belőle a csatakiáltás s a háború célja. Jellemző, hogy az orosz szövetségesre való tekintettel e „Harta-Natiunei Rumäne" c. térképről hiányzik Bessarabia, az azelőtt nemrég elvesztett oláh tartomány.

A hamisított történeti jogcímen részeg illúziókkal feltüzelt népet nem, volt nehéz belevinni a háborúba. Ránk támadtak, de csúfosan megverettek. Nekik ez zsákmányra éhes hódító próbálkozás volt, ránk nézve élethalál küzdelem. Mégis a győzelmet nem igyekeztünk kiaknázni, sem gyakorlatilag, sem szellemileg. A bukaresti békét nem-magyar diplomaták kötötték meg; mindent visszaengedtek. A levert ellenség csak meglapult, de leste az alkalmat, hogy a zavarosban tovább halászhasson. 8 ez az alkalom a háború végén Trianon után magától kínálkozott. A közszellem nálunk annyira elernyedt, hogy az erdélyi háború felett csakhamar napirendre tértünk. Eltelt 6—7 keserves esztendő, míg az első számottevő komoly történeti munka megjelent e par excellence magyar háborúról.

Én akkor melegiben (még 1917-ben) megírtam az oláh betörés és kiveretés történetét. De nem akadt kiadója. Nincs papíros, nem

kell a közönségnek háborús könyv" — volt a könyvkiadók válasza.

József m. kir. herceg, az akkori erdélyi hadsereg főparancsnoka, maga is érdeklődött a könyv sorsa felől. „Magam szeretném őfelsége asztalára tenni, hadd lássa, mi történt Erdélyben" — mondotta. Ehelyett azonban bekövetkezett nemsokára a bomlás-romlás, összeroppanás, felfordulás. A nemzeti eszmények kultusza helyét elfoglalta nálunk a nemzetköziség őrjöngése s midőn a szomszédos nemzeteknél a legmagasabb fokra hágott a nemzeti sovinizmus, nálunk álpróféfák világ polgárságot hirdetve tétették le a fegyvereket.

Az ezeréves Magyarország könnyű prédátjává vált a befogadott nemzetiségeinket régóta bujtogató szomszéd népeknek. A keserves vesztességek után sem siettünk levonni a tanulságokat. Évek teltek el, míg megjelent róla az első hadtörténeti munka: nagybaconi Nagy Vilmos vezérkari alezredestől, aki a hivatalos adatok álapján megírta az oláh háború általános történetét.

Ennek a hatása alatt én is elővettem Erdélyben rekedt s onnan bujdosásából előkerült kéziratomat és úgy vélem — úgy ítélt felőle, bírálatában a fentemlített legilletékesebb hadtörténetíró is, — hogy hasznos és tanulságos kiegészítésül szolgál az ő művéhez, de magábanvéve is kerek egészet alkot és mint szem-

tanúk adatai alapján készült munka, hű képet nyújt az oláh háború lefolyásáról és főként az abban szerepelt magyar hadak vitézi tetteiről.

Engem ugyanis elsősorban és mindenekfelett a magyarok haditettei érdekeltek. A német hadcsapattestek erdélyi működéséről már közel egykorúan sűrűn jelentek meg a német könyvek, melyekben a magyar katonák hősiességéről legfennebb nagy általánosságban történt említés. Előfordult, hogy a magyarok vívmányait (pl. a brossai csatában a magyar honvédek bravúrjait) maguk számára írták át.[1]

Ezek a tanulságok még inkább meggyőztek arról, hogy az erdélyi háború történetének magyar szempontból megírása elmulaszthatatlan kötelességünk.

Nagy Vilmos műve, mint hivatalos haditörténelmi kiadvány természetszerűleg az összes haderők működéséről szól. Nálam az egész csak keret s ebben a magyar hadak szerepe a kidomborodó kép, anélkül, hogy a történeti hűség rovására esnék. A német részt megírták ők maguk (a bajorok is külön az ő részüket): a magyar részt nekünk magunknak kell megírnunk, azt mástól nem várhatjuk.

Én ott voltam, mint megfigyelő szemtanú, a nagyszebeni háromnapos harcban, majd a brassai döntő csatában, a székelyföldi üldözés

[1]Lásd a brassai csatáról írt fejezetemben.

forgatagában, meglátogattam a magyar hadosztályokat és ezredeket a határszéli harcok színhelyén, naplót vezettem, hivatalos és magánfeljegyzéseket összegyűjtöttem s a hadjárat folyamán több mint húsz cikket közöltem a részletekről. Majd 1917 nyarát a sajtóhadiszállás parancsnokságának megbízásából a megszállott Bukarestben töltöttem, a háború okainak és előzményeinek tanulmányozásával. Ezekről is írtam vagy tíz közleményt a hírlapokban.

Ezeknek a tapasztalatoknak és tanulmányoknak a magvát, javát, eredményét foglaltam össze lehetőleg röviden» tömören, hogy megmaradjon emlékezete e korszakalkotó nagy időknek és hirdetője, meg örökítő je legyen a magyar katonai dicsőségnek. Mert az erdélyi hadjáratban a győzelmek oroszlánrésze a magyar ezredeket illeti. A magyar harci erények ott tündököltek talán a legfényesebben a világháború alatt; ott, ahol leginkább érezték, hogy a hazáért harcolnak. Ezt kívántam könyvemben megörökíteni.

Hálás köszönettel kell megemlékeznem azokról, akik e hadtörténelmi tanulmányok közben támogattak. Első sorban József királyi hercegről, az erdélyi hadsereg főparancsnokáról, Arz Arthurról, mint az erdélyi I. hadsereg parancsnokáról} a hadtestek, hadosztályok és magyar ezredek, könyvemben névleg is fel-

sorolt vezéreiről és tisztjeiről, kik törekvéseimben lelkes buzgalommal elősegítettek. Az övék az érdem, amiként övék a dicsőség, amit könyvem megörökíteni kíván.

Az ő érdemeiket a porba hullott szép haza úgy sem tudja kellőleg megjutalmazni, legyünk tehát legalább lélekben hálásak irántuk és örökítsük át a jövő nemzedékre hős tetteik emlékét, hogy azokon lelkesülve, megújíthassák és befejezhessék teljes dicsőséggel azt$_f$ amiért ők küzdöttek.

Sz. Kardoss Lajos.

I.

Az oláhok eredete.
A valódi történelem és a hamisítás.

A világtörténelemben páratlan jelenség, hogy népek és nemzetek árulással, hitszegéssel$_7$ illetőleg annak jutalmazásával nyerjenek országokat. Az is páratlan, hogy történelemhamisítással alapítsanak jogigényeket idegen országrészekre β hogy a felvilágosult (1) Európa közvéleményét félre lehessen vezetni lármás propagandával, hamis teóriák Jp ár tolására.

Mindezt megértük a XX. századi civilizáció dicsőségére.

A *„kultúra"* hamis jelszavát emlegették, harcban, a *„barbarizmus"*, a *„hunok"* ellen: és kultúrnemzeteket dobtak martalékul félműveletlen népeknek. Népek felszabadításának eszméjét hangoztatták: és népszabadságot tisztelő nemzetek fiait szolgáltattak ki idegen nemzetek zsarnoki önkényének.

A XX. század büszke lehet ezekre a vívmányokra.

Bizony nem a *kultúra,* nem is az *igazság* jogérzete, hanem a nyers *erőszak,* az anyagi ér-

dekek és a *bosszúállás* (szenvedélye diktálta a világháború békekötését és üli orgiáit az új világrendezés zűrzavarában.

Nem békét teremtettek, hanem új háborúk magvait hintették el és érlelik az égbekiáltó igazságtalanságok.

*

A balkáni népek között az *oláhok* a legutolsók államalapítás sorrendjében. Mostani országuk területén *Bászárába havaseli* vajda volt az első, aki Károly Bobért magyar királlyal szemben önállóságra törekedett (1330-ban). Előtte még csak egy Lithen (Litvánl) kenézt vagy vajdát ismer a történelem Havasalföldön, akit sóvári Sós György ölt meg 1275-ben, mint lázadót s testvérét Barbátot elfogta és Kun László királyhoz vitte. Ez hűséget fogadott és váltságdíjat fizetett a magyar királynak, aki őt szabadon bocsátotta.

Baszarába böszörmény (buszurmán, muzulmán) azaz izmaelita *hun* főnök lehetett, aki a régi Kunország területén állammá kezdette szervezni a maga kenézségét. Főemberei kunok (úzok) és bolgárok lehettek, kik magukat bolgár nyelven boéroknak nevezték, míg a nép tömege *oláh* (vlach) volt.

Ez Havasföld első nyoma a történelemben.

Baszarabát 1324-ben *Ungrovalachia* (Magyaroláhország) vajdájának nevezi *egy görög*

író (Kantakuzenosz), ami annak a jele, hogy tartománya magyar hűbériség alatt állott.[1]

Moldva is kun fejedelmek tartománya volt a XIII—XIV. században. 1349-ben Máramarosból (a Szerbiából XIII. sz. végén odatelepült oláhságból) *Bogdán* vajda költözött át (családi viszály következtében) Moldvában s annak északnyugati részén alapított vajdaságot. Az egész Moldvát később a litván Korlátovits Juga egyesítette. Helyébe nemsokára a havaseli Baszarabák rokona, Muszát kerül Moldva trónjára. Ezek is a magyar királynak, majd közben a lengyel királyoknak lesznek hűbéresei. Mígnem mindkét oláh vajdaság török fenhatóság alá került.

Erdélyben legelsőbben 1222-ből szól oklevél Fogaras környékén lakó oláhokról.

Ezzel szemben az újabbkori oláh történetírás az oláhokat a Kr. sz. utáni egy-két században a mai Erdély területén fennállott Dácia dák, majd római provincia lakói ivadékainak, leszármazottjainak (a dákok és rómaiak összekeveredéséből ott keletkezett és azóta állandóan ott lakó új román népnek) hirdeti.

A valódi történelem szerint a tények így állanak:

Erdély a honfoglalás idején nagyrészt lakatlan, őserdők borította földrész volt, melynek

[1] Jancsó Benedek: Erdély és a nagy román aspirációk 58. 1.

gyérszámú lakói az avar birodalomból fennmaradt *szlávok* voltak. Római eredetű lakosság annyira nem maradt ott fenn, hogy a magyarok után 300 évvel később beköltöző oláhok maguk is szláv eredetű nevekkel jelölték és írják a régi római kolóniák helyén épült községeket.

A dákok egykori fővárosa (Sarmizegethusa) a dáciai római főváros (Ulpia Trajana) helyén épült falut ők szlávosan *Gredistyének* (Várhely) nevezik. Apulum a későbbi magyar Gyulafehérvár (latinul Alba-Julia) neve náluk a szlávból átvett *Belgrád* (a. m. Fehérvár). Porolissum *Moigrád* lett stb. A hegyek *Magurák,* a héwizek *Toplicák,* a folyóvizek *Cserna, Bistrica, Cserna-Voda* stb. .szláv nevüek lettek. Ha ők ott a rómaiak utódai lennének, nem vették volna át a isizlávoktól a régi helyek neveit. A tudományos kritikával dolgozó oláh történetírók és nyelvészek maguk is elismerik azt, hogy *ők nem a római, de a bolgár-szláv kultúrának örökösei.* Bogdán Juon bukuresti egyetemi tanár szerint is „majdnem *minden régi intézményük,* elkezdve a vajdáktól az utolsó falusi kenézig, *szláv eredetű.”*

A valódi történelem szerint, a Traján császár által alapított Dacia provincia 105—270 tájáig állott fenn. Midőn a gótok Dáciát elfoglalták, Auréliánus császár 270—275-ig a dáciai telepeseket a Duna téli partjára, Moesiába

A német császár és a magyar király.

(mai Szerbiába) költöztette át. Dáciában addig is kevés volt az itáliai eredetű légió, inkább görög, szíriai és más kisázsiai légiók állomásoztak ott, akik a dákokat három nemzedék alatt nem romanizálhatták. Az Erdélyben feltalált nagyszámú római-kori köveken egyetlen felírás sincs, mely a mai oláhsággal összefüggésben állana. *Ott az oláh nemzet nem alakulhatott, római elem vissza nem maradhatott}*

A rómaiak uralma után gyors egymásutánban egymást váltva fel 300 évig (270—570) gótok, hunok, gepidák laktak itt, majd az avarok s szlávok a frank hódításig (570—800) s ezek maradványai a magyar honfoglalásig. (896.) Ez idő alatt, de még azután is 300 évig, semmi nyoma sincs itt se dáknak, se rómainak, annál kevésbé oláhnak.

[1] Az *oláh* szó ősrégi magyar név nálunk, mely a XIII. század óta latin oklevelekben és törvénykönyveinkben is úgy *(olacus* alakban) használtatott. Tehát diplomatikus név és legkevésbé sem gúnynév. Megfelel a más nyelvekben is általánosan használt *valachus* szónak. A helyette nemrégen politikai célzatból felvett *román* néven ami magyar nyelvünk azt a nyelvcsaládot nevezi, mely a latinból eredt, tehát az olasz, francia, spanyol, portugál, oláh nyelvet együttesen. Az oláh nép sem nevezte eddig magát románnak, hanem rumunnak. A mai Románia nálunk régebben a két Oláhország, vagy a kát oláh vajdaság nevet viselte: külön Havasalföld (vagy Havasalföld, vagy Havaselve) és Moldova.

Az oláhok Dél-Itáliából 600 táján költöztek át Thessaliába, melyet a XI—XIV. századokban Nagyoláhországnak (Megale Vlachia, Vlachia magna) neveztek. Innen telepítette át egy részüket Sámuel bolgár cár Bulgáriába, a Balkán Rhodope hegységébe, mely vidéket 1180—1260 között *Vlachiának* hívtak. Itt kerültek a vlachok a bolgár-szláv papok és kenézek (urak) hatása alá is ez intézményeiket, vallásukat, nyelvüket átalakította. A bolgár pedig eredetileg a magyarral rokon keleti nép volt (Volgár), mely balkáni hazájában elszlávosodott.

Az oláhok Manuel görög császár hadaival jártak először a Duna balpartján s az 1186-iki bolgár-oláh felkelés leveretése után kezdtek átvándorolni a Duna balpartjára, akkor Kun, a későbbi Oláhországba.

Magyarországba valószínűleg III. Béla király hozta közülük az első telepeseket 1182-ben, midőn (beavatkozván a vele rokon görög császári család viszályába) megtámadta a trónbitorló görög császárt, Andronikost és tőle Nis és Szófia városokat (melynek környékén oláh parasztok laktak) elfoglalta.

Legrégibb okleveleink azonban csak 40 év múlva (1222—31.) említik őket s a besenyőkkel bírt erdeiket Fogaras környékén. Élőbbről nincs írott bizonyíték róluk a déli Kárpátokon

innen. IV. Béla király 1263-iki oklevele szerint juhaikból ötvenedrészt (quinquagesima) fizettek adóba. A magyar királyi uradalmakon letelepített jobbágyok voltak. Ekkor még magánosok csak királyi engedéllyel telepíthettek oláhokat. így engedi meg III. Endre 1292-ben egy hunyadmegyei birtokosnak, az Ákos-nembeli Györkefia Sándornak, hogy három falujába oláhokat telepíthet („Olacos possit aggregate"). Bizonyára külföldről, mert a magyar király egy év múlva, 1293-ban azt rendeli, hogy az összes oláhot (univensos Olacos) egyetlen királyi birtokra (az alsó-fehérmegyei Székesre) telepítsék, csupán a (gyulafehérvári káptalannak hagyván meg 60 háznépet. Ily kevesen voltak még a XIII. század végén Erdélyben.

A bevándorlás a XIV. század folyamán, miután a magyar király hűbérisége alatt a Kárpátokon túl megalakult az első oláh vajdaság (Ungrovalachia), nagyobb mérveket öltött s a balkáni török hódítás után, az oláhoknak a törökök elől menekülése következtében, tömegessé vált.

Nem voltak tehát Magyarországon őslakók, hanem késői bevándorlók, befogadott vendégek. Nemcsak történetírók s az oklevelek vallják ezt, hanem az erdélyi fejedelemségi törvénykönyv (az Approbata) is hirdeti, hoigy „az oláh nemzet propter bonum publicum ad-

mittáltatott e hazában*. (Approbatae Constitutions p. Ll. t. IX. c. 1.)

A trajánusi dáciai eredet és őslakás (continuitas) tehát nem igaz történet, hanem mese és történethamisítás. Arra pedig jogcímet alapítani nem lehet.

Az ilyen történetírást maguk az igazságot kereső és hirdető román történelemírók is elítélik. Maiorescu Titus: „Critice" c. művében kimondja erre a megérdemelt ítéletet, hogy *a hazugság nem lehet egyetlen népnél sem a kultúra alapja.* Még erősebb kritikát mondott hamisítási rendszerükről egy erdélyi oláh eredetű író, aki szerint: *„a román intelligencia korcs és idegen,* kultúrája hirtelen összelopkodott, a leendő birodalmához csatolandó földdarabokra nézve tulajdonjogát mesékre építi fel, pöre folytatásához pedig, anyagi és szellemi fogyatkozásai miatt, *elég* erővel nem rendelkezik. Szóval ez a nemzet . . . egy bizonytalan talajon énjének a megformálásához a tévtanok, *hamisítások és hazugságok köveit hordja össze* s a nemzeti füst és üres *gőg* akkora tömegű malterjával dolgozik, a mekkorával s a minővel három testvér (t. i. a francia, spanyol és olasz) együttvéve sem dicsekedhetik . . . füstöl és flancol, *amit, hamisít és hazudik,* hogy összefércelt kis kultúrájával a világ legműveltebb nemzetei között magának helyet kierőszakolhasson . . . Hazudoztak neki

régi fényről, régi dicsőségről, világverő dicső ősökről . . . dákoromániai alapon, egy hazugságon, egy képzelődésen, amely a kalandorpolitikusok, a túlzó nationalisták agyából burjánzott ki ... Az a hirdetett sok dicsőség és nagyság nem egyéb népátoknál és népszenvedésnél, hogy egy Mihály, egy István vajda úgy fürdöttek a hazai román vérben, mint akár a libák a Duna kiöntéseiben.

[1] Moldován Gergely: A bojár és paraszt Romániában. A magyar Figyelő 1918. máj. 1. 5. számában.

II.

Az oláhok a történelemben: Erdélyben és Oláhországban.

A Magyarországba bevándorolt oláhság társadalmi és jogi helyzete ugyanaz volt, mint a többi: magyar, tót, rutén, szerb nyelvű jobbágyé. De mindeniknek előtte állott a boldogulás és emelkedés útja s ha katonai szolgálat, vagy más érdemek alapján nemességet kapott, (ami nálunk nagy tömegekre terjedt ki) tagjává vált a politikai magyar nemzetnek s abban emelkedhetett a legmagasabb méltóságokig. Az oláh eredetű Hunyadi János fia: *Mátyás* egyik legnépszerűbb választott királya lett a magyar nemzetnek; mindketten testestől-lelkestől magyarokká válva. Egyházi pályán is emelkedhettek egész a primásságig, mint Oláh Miklós esztergomi érsek, stb.

A magyar alkotmány és szabadelvű intézmények mellett a magyarságnak egyrészt a törökökkel és ugyanakkor másrészt a Habsburgokkal folytatott önvédelmi harcai közben szaporodhattak el az oláhok Erdélyben, hol most a lakosság számbeli többségét alkotják. Amig az államalkotó magyar és székely harcolt és pusztult az évszázadok harcai alatt,

addig békés foglalkozásában, a pásztorkodásban nem háborgatott és katonaságra neon kényszerített oláhság szaporodott és terjeszkedett, lassankint leszállva juhnyájaikkal a begyvidékekről és ellepvén a völgyek termőföldeit is. A magyar nemesség szívesen telepítette le földjeire a kevésigényű oláh jobbágyokat, nem kívánt tőlük terhes szolgálatot, nem háborgatta nyelvében, vallásában. Az erőszakos élmagyarosítás vádja alaptalan rágalom, melyet a tényleges állapotok megcáfolnak. Éppen ellenkezőleg, sok magyar oláhosodott el pld. Hunyadmegyében, a Mezőségen és másutt.

A határontáli oláhok nemzeti és politikai főjellemvonásául a középkor végén és az újkor elején a hitszegéét (perfídia), a megbízhatatlanságot, az árulást emlegetik.

Ez főként a kereszténység és a törökség harcaiban tűnt ki és vált hírhedtté.

A XIV. évszázad végén megindult török harcokban a havasalföldi oláhok rendesen alattomos, kétszínű magatartást tanúsítottak. Arról Zsigmond császár és király maga tett fényes bizonyságot. Egy történetíró[1] így szól erről:

[1] *Szamosközi* István históriája III. k. 221. L *Michovius Chronica* Polonorum I. 4. e. 47. hivatkozva.

„Kezdettől fogva oly nagy vala az oláhok állhatatlansága és hitszegése (perfídia) a kereszténység iránt, hogy Zsigmond császár és magyar király a lucki kongresszuson, melyet Ulászló lengyel királlyal és Vitwod lengyel herceggel 1429 vízkereszt napján tartott, nyilvánosan azt indítványozta, hogy *az oláh fajt gyökerestől ki hellène irtani.* Azért pedig, mert soha *senki iránt hűséget nem tart,* alattomos rablásaival, árulásaival, tolvajlásaival, (gyilkosságaival és főként hitszegéseivel háborgatja a szomszédos keresztény országokat; a töröknek a kereszténveket rendszerint elárulja, *mindig két nyergen ül,* hitét a szerencse forgása szerint változtatja és a keresztény erkölcsöktől teljesen idegen."

Zsigmond király jól tudhatta, mert saját magán tapasztalta az oláh perfídiát. így mikor Kis-Mkápoly ostroma után 1395-ben Mária királyné halálhírére hazasietett s a Törcsvári szoroshoz ért, azt Mircse vajda árulása következtében eltorlaszolva találta, az oláhok a környező magaslatokat megszállották, a király seregére mérgezett nyilakkal lövöldöztek, úgy kellett magukat keresztülvágniok.

ÉPP így tettek már előbb Károly Róberttel is 1330-ban.

Később Hunyadi János is tapasztalta az oláh hitszegést. A várnai csatából Oláhországon át menekülve, Vlád Drákul vajda elfogta

s csak a magyar országgyűlés fenyegető követelésére bocsátotta szabadon. Az oláhok a rigómezei csatában is áruló módon viselkedtek, a törökhöz pártoltak.

Mit mondanak a történetírók az erdélyi oláhokról 1

Chalcocondylas XV. ez. görög történetíró azt írta, hogy az erdélyi oláh nép nagyon rendetlen állapotban él . . . *leginkább nyájőrzést űz, s a nomád életre hajlandó* . . . Mondják, hogy sok felől gyűlt oda és eddig még nem *mutatott fel semmit, amit a történelem feljegyzésre érdemesnek találna.*

Az erdélyi oláhok a XV. század közepén is tényleg még mint juhpásztorok ismeretesek. Mint ilyenek a királyi kincstárnak ötvenedet (quinquagesima), azaz száz juhból kettőt fizetnek. Nevezetes, hogy az ökör-nevek Erdélyben az oláhok között ma is még magyar: Bimbó, Csengő, Bodor, Csákó, Villás *sthj* Lassanként földmiveléshez is hozzáláttak az írtásföldeken s a nemesek birtokain. A magyar jobbágy helyét, melynek száma a háborúk pusztítása következtében megfogyott, oláhok foglalták el. Az ötvenedekről szóló lajstromok mutatják, hogy a helységek, melyekben az oláhok letelepedtek, a XV. században legnagyobbrészt magyar neveket viseltek, tehát eredeti lakosságuk magyar volt.[2]

[2] Ld. egy 1461-iki hivatalos névlajstromot: Századok 1889. VIII. 42. Hunfalvy m. VI. 257.

Ez már magában is azt tanúsítja, hogy az erdélyi oláhság a politikailag és társadalmilag megalakult Erdélybe szivárgott be lassanként«

Életmódjuk a XVI. században is ugyanilyen volt. Inkább pásztorok, mint földmívelők.

Az erdélyi szász *Reichersdorfer* György 1550-ben „Chorografia Transylvaniae" c. művében azt írja róluk, hogy az oláhok Erdélyben „némely elhagyott birtokokon és falun laknak. Igen durva faj, mely nyájaiból, de többnyire lopott marhából és lóból él . . . és -semmi emberi törvényt nem követ."

Verancsics szerint: „nincs szabadságuk, nemességük, saját joguk . . . parasztok, a magyarok jobbágyai, saját birtokuk nincs, az országban széjjel szórva élnek, ritkán laknak nyílt helyeken, inkább hegyeken és erdőkben, marháikkal elrejtőzve, piszkosan élnek. Hozzáteszi még, hogy nem vendégszeretők, az, emberölést semmibe veszik és született tolvajok.

Az olasz *Gromo* szerint az erdélyi magyar urak földeiket oláhokkal műveltetik. Ezek közt *sok a zsivány és útonálló; testük, házaik piszkosak.*

Legjobban ismerte azonban mindezek között az oláhokat *Szamosközi* István, a XVI. század végén és a XVII. század elején élt és

írt erdélyi történetíró, kinek bőséges alkalma volt a Mihály vajda betörése idejében és Básta rémuralma korában megismerni az erdélyi oláhok jellemét.

„Básta korában (1601—1603) az oláhok, — úgymond — e tartomány jobbágyai, szokott rablásaikkal, tolvajlásaikkal és gyilkolásaikkal (ez az emberi fajzat, mintha csak erre született volna) titokban minden vidéken garázdálkodtak. Az oláh faj ugyanis állati vadságú, barbár nép, mely minden bűnre és zsiványságra hajlandó. Ezek lelküket nemcsak tudománnyal, vagy művészettel nem művelik, de még mesterséggel sem foglalkoznak, hanem a helyett tolvajlásból és lopásból igyekeznek megélni és nyomorúságos családjaikat fenntartani. Amiért is úttalan völgyekben, hegyszakadékokban, vagy az ő hajlamaikhoz illő barlangokban, vadállatok módjára laknak, ahonnan rablócsapatokba verődve az utasokra leselkednek és támadnak. És most ezeket a zavaros időket felhasználva, amit a császári katonaság a nyílt erőszak és rablás után még meghagyott, rejtekhelyeikből és sötétség leple alatt lopva és tolvajmódra elrabolják; akik életének a katonák megkegyelmeztek, azokat az oláhok alattomosan megölték; annál inkább, mivel az egész tartomány az alattomos és nyilvános rablóknak zsákmányul és kényekedvére átengedve látszatik, amidőn is bárki büntetle-

nül hatalmaskodhat, erőszakoskodhat élet és halál felett."[3]

Az oláh nemzeti eszme első történelmi képviselőjének Mihály vajdát tartják az oláh történetírók. A bukuresti Tud. Akadémia Erdély elfoglalásának örömére 1919 máj. 14. ünnepies ülést tartván, a királyi család jelenlétében, Onciul Demeter tartotta az ünnepi beszédet: *a román nép és állam történelme kifejlődéséről.*[4]

Tizennyolc század törekvéseinek betetőzését látja megvalósulni, a Trajánusi Dácia óta, a most megalakult *Dacia Trajana rediviva* képében, mely *örökre* egyesítette nemzeti államban az összes oláhokat. Az első hat század (szerinte) az *oláh nép kialakulásával* telt el, a második hat század az oláh *állam kifejlődésének* korszaka volt, a harmadik az oláh *nemzeti államalkotás* törekvésének időszaka.

A nemzeti egység első herosa volt (szerinte) Mihály vajda, a vitéz, a régi dinasztiák tündöklő csillaga, ki a függetlenség és kereszténység érdekében harcolva lerázta a török igát és elismerte a császár védnökségét. De a császári politika végzetessé vált ránézve. Legyőz-

[3] Szamosközi históriája IV. kötete 291 és 418 1.

[4] Les phases du développement historique du peuple et de lÉtat Roumains (Académie Roumaine Bulletin de la Section Historique 1921. 1—2 f.).

vén Erdély magyar fejedelmét, Báthory Endrét és Moldva fejedelmét, Moghila Jeremiást, aki törökbarát politikát űzött, elnyerte a rumének politikai egysége herosának dicsőségét, egyesítvén jogara alatt a török fenhatóság alól felszabadított három fejedelemséget. Ez volt az első kísérlet arra, hogy a rumének hazája nemzeti állammá egyesüljön a Dnyeszter és Tisza között. Ezt valósította meg Vitéz Mihály 319 évvel azelőtt, kardja által; de csak ő tartotta fenn, mert nem volt fentartható az akkori idők nemzeti fogalma, szerint.

A valóság ellenben az, hogy Mihály vajdának nem volt nemzetiségi törekvése. Balcescu, a 48-as idők oláh történetírója, maga is szemrehányással illette, hogy nem gondoskodott az erdélyi oláh jobbágyok felszabadításáról, hűtlen lett missziójához, azért megérdemelte bukását. Mihály vajdát nem nemzeti, de hatalmi törekvések irányították s nagyravágyó céljai elérésére minden eszközt megengedhetőnek tartott. A hitszegésnek, perfídiának igazi nagymestere volt.

Báthory Endrének hűséget esküdött (1599 jun. 26.) s nemsokára alattomosan hátba támadta. A töröktől elszakadva a császár-király hűbérese lett és zsoldjába szegődött; de midőn az ő megbízásából Erdélyt elfoglalta, magának szerette volna megtartani. Ezért segített aztán Básta, a császár-király kassai főkapitánya, az

Károly király és Falkenhayn német fővezér 1916 őszén a predeáli tetőn.

erdélyi felkelőknek kiverni a vajdát Erdélyből. Midőn a császár-király segítségével még egyszer visszatért Erdélybe, de újra áruláson kapták, *Básta orozva megölette.* Midőn a bécsprágai udvar másodszor kegyelmébe fogadta és segítséget adott neki, ugyanakkor gyalázkodó levelet írt a török portára és bojárjainak a németek és az udvar ellen és vissza kívánta a török hűbériséget.

Hogy nemzeti céljai nem voltak és nem lehettek, legvilágosabban bizonyítja az, hogy hatalmi törekvéseinek legfőbb támogatói a székelyek voltak. Ezt is perfid módon szerezte meg.

A székelyek el voltak keseredve Báthory Zsigmond ellen, aki 1595-ben visszaállította régi szabadságaikat, de 1596-ban visszavonta s válogatott kegyetlenséggel nyomta el őket. Mihály vajda felhasználta a székelyek elégedetlenségét és hamisított császár-királyi oklevéllel s fényes ígéretekkel zászlaja alá csalta őket s főként az ő hadierejükkel győzte le Nagyszeben mellett Báthory Endrét, kit aztán menekülő útjában székelyek vertek agyon a csiki havasokban. Erdélyt elfoglalva, magyarokkal vette magát körül és úgy kormányozta az országot.

Moldvát Székely Mózes vezérlete alatt magyar-székely-oláh sereggel foglalta el. A miriszlói csatában serege vezére, Barosay András

volt és védelmében magyar testőrök és székely vitézek vérzettek el. Midőn az olasz „testvér”, Básta, Torda mellett sátrában megölette, akkor is magyarok voltak körülötte és véreztek miatta. Rákóczi Lajos négy súlyos sebet kapott, Bekényi Jánosnak fejét vették a vallonok; körülötte 16—17 szolgája életett meg s ezek között több volt a magyar, köztük apródja, egy Fráter-fiú.

Szóval a nemzeti eszmének nála nem volt semmi nyoma. Az adatok éppen az ellenkezőt bizonyítják.

Mihály vajda Erdélybe törése múló epizód volt, nemzeti célzatot az egykorúak nem tulajdonítottak neki, ez csak legújabbkori kitalálás.

Az oláhok a XVII. század folyamán sem törekedtek nemzeti egységre. Mihály vajda utóda, Serbán Radul szintúgy a székelyek fellazítását használta fel eszközül Erdélybe ütéseinél. Székely Mózes, a szerencsétlen fejedelem ellen, a brassai csatából menekülve, egy csíkszentmihályi székely, Katona Mihály mérte a halálos kegyelemdöfést. (1603 jul. 17.)

Báthory Gábor ellen a lázadó szászoknak szintén az oláh vajda volt a segítőtársuk.

A két Rákóczy György is kiterjesztette Erdély fenhatóságát a két oláh vajdaságra.

A XVII. század folyamán Erdélyben az

oláh kultúrát a fejedelmek fejlesztették bibliafordítással, nyomdák, könyvek fordítása által, főként Rákóczy György.

A román nemzeti kérdés megalapítója Klein Innocencius görög katolikus püspök volt (1730—1744) aki először hivatkozott (Bonfinius nyomán) tévesen a trajánusi római eredetre és az 1737-iki országgyűlésen az erdélyi oláhokat a g. kath. vallás egyenjogúsításával az ország negyedik törvényes nemzetéül kívánta elismertetni. Ez ellen a rendek tiltakoztak, mert az ellentétben áll az ország alaptörvényeivel. A bizottság konkrét adatokat sorolt elő az erdélyi oláhság és papjaik erkölcsi állapotjáról, egyebek közt, hogy Torda mellett Sóspatakon a hatóság emberei a templom szentélyében akadtak lopott ökörre.

A népnek politikai aspirációi még ekkor nem voltak.

A Hóra-Kloska zendülésnek is 1784-ben semmi nemzetiségi vagy politikai jellege nem volt: egyszerű parasztlázadás, mely a jobbágyi terhektől kívánt szabadulni.

Az oláhság még a XVIII. század végén is félig nomád volt s kevésbé különbözött sok száz év előtti elődeitől. Bél Mátyás 1791-ben Zaránd megyéről szóló kéziratos művében úgy jellemzi őket, hogy „a tolvajságot tartják magukhoz legméltóbbnak. Nemcsak erdei rablók és útonállók, hanem kitanult házi tolvajok is.

A magyarokat, ahol csak lehet, kifosztják."

Amit a vallási unió megkezdett a század derekán, — a nemzetiségi érzület felébresztését — tovább folytatta a határőrségi szervezet, a század végső tizedeiben. Az 1791-iki országgyűlés alkalmával „mindkét vallású oláh papi, nemesi, hadi s polgári rendek" már könyörgő levelet intéztek (Supplex libellus Valachorum) a felséghez, negyedik nemzetül elismertetésük érdekében.

Ebben már benne vannak azok a követelések, melyet félszázad múlva a balázsfalvi nemzetgyűlésen 1848 május 154n hangoztattak, hol „a román nemzet magát önálló nemzetté és politikailag Erdély integráns részévé" nyilatkoztatta.

Fölösleges volt, mert az 1848-iM törvények és Erdélynek kimondott uniója a közszabadságot Magyarország minden polgára számára egyenlővé tette.

Az oláh propaganda által élesztett nemzeti törekvés még többre vágyott: 1918-ban a gyulafehérvári román nemzetgyűlés már impériumot követelt Erdélyben és Magyarország oláhlakta részeiben s uniót a román királysággal.

A világháború folyamán a bukuresti román államférfiak úgy viselkedtek, mint őseik a török világban, melyet Zsigmond császár a „perfídia" és „két nyergen ülés" jellemzésével bélyegzett meg. Bratianu miniszterelnök nyíl-

tan kijelentette, hogy a küzdő hatalmak közül amellé fognak állani, amelyik győzni fog. 1916 nyarán elérkezettnek hitték az alkalmas időt a beavatkozásra s a volt (szövetségest hátba támadták. Elsietették, mert kiverettek s meg kellett kötniök a bukuresti békét. Fordult a kocka s a békeszegéssel nem törődve, a fegyverszünet alatt — mint éjjel a tolvaj, — belopózkodtak Erdélybe s győzelmi dalul a szalmakalapos, bocskoros katonák azt énekelték, hogy: „országot nyertünk vér nélkül.” Örökre! — mondják ők.

De ehhez még — reméljük, — szava lesz a történelemnek, mert történelemhamisítás nem lehet alapja államalkotásnak.

III.

Az oláh irredentizmus.
Izgatás Erdélyben és Romániában.

Románia állami függetlensége még nincsen félszáz esztendős.

A két oláh vajdaság ötszáz éves történelme folyamán eleinte a magyar, részben a lengyel királyok, közben az erdélyi fejedelmek, majd a török szultánok hűbéres tartománya volt.

A két különálló Oláhország (Havasalföld és Moldva) 1859-ben közös fejedelmet választott Cuza Sándor személyében. A töirök Porta, mindkettő hűbérura, III. Napóleon közbenjárására hallgatólag belenyugodott s ennek alapján a két ország törvényihozása 1861-ben, Bucurestben összeült s a két fejedelemség Románia név alatt egyesült, Bukurest fővárossal, a szultán fenhatósága alatt, öt év múlva 1866-ban febr. 11. éjjel Cuzát (oláh szokás szerint) összeesküvők kergették el. Helyébe Fülöp flandriai grófot, a belga király öccsét választották fejedelemmé, de ő azt nem fogadván el, úgy választották meg Hohenzollern Károlyt, a porosz uralkodó család sigmaringeni, kath. ágából.

Az 1877. kitört orosz-török háborúban Romá-

nia szerződést kötött II. Sándor cárral, mely szerint orosz hadak átvonulhattak Románián. Az oláh 50.000 főből álló haderőt a Duna mentében állították fel. Emiatt Románia összeütközésbe keveredvén a törökkel, hogy a hűbériségtől szabaduljon, magát önálló állammá nyilvánította (1877 máj. 22.)

Az oroszok Plevna sáncai előtt megrekedvén, az oláhokat segítségül hívták. Miklós nagyherceg, az orosz fővezér, azt táviratozta Károly királynak 1877 július 19-én, hogy „jöjjön segítségünkre bármely feltétel alatt". Az oláh sereg átkelt a Dunán és Plevna alá sietett, hol eleinte súlyos vereséget szenvedett, de később sikerült neki a Grivica-erődöt bevenni és ezért ők az ő (segítségüknek tulajdonították, hogy az orosz győzött a török vitézség felett. Az lett a köszönet, hogy a San-Stefano-i békében (1878 március 3.) megkapták ugyan a mocsáros Dobrudzsát, ellenben Besszarábiát az orosz elvette tőlük. A berlini kongresszus Románia függetlenségét elismerte.

Románia azután nemsokára (1881 március) királysággá nyilvánította magát és Károlyt királlyá, nejét: Erzsébetet (írói nevén Carmen Silvát) királynővé koronázták, trónörökösnek elismerték a király bátyjának fiát, Hohenzollern Ferdinándot (1889) azzal a kötelezettséggel, hogy születendő gyermekeit a görög-keleti vallásban fogja neveltetni. Ferdinánd azután

(Vacarescu Helen udvarhölgyet nem vehetvén el) házasságra lépett Mária edinburgi hercegnővel (1892 dec.)

Románia függetlensége (amiben nagy része volt gróf Andrássy Gyula o. m. külügyminiszter támogatásának) és az orosz-török háborúban való szerencsés részvétele nagyban emelte az oláhok önérzetét és felkeltette bennük a terjeszkedési vágyat Erdély felé is.

A Kárpátokon túli fajrokonokkal élénk politikai összeköttetésben állottak már az 1840-eis évek óta.

Az irredentizmus jelei már akkor mutatkoztak. Az Erdélyből kivándorolt tanárok egyike Treboniu Laureán az 1840-es évek elején térképet készített Dacia-Románia cím alatt, amely magában foglalta a szomszédos országokban lakó összes románokat. Ezt 1866-ban újra kiadták *Dacia Moderna* cím alatt s az iskolákban is kifüggesztették. Mikor 1881-ben először jártam Bukurestben, megszereztem és bemutattam itthon is. A háború előtt ebből egy csinos, sokszínű levelezőlapot készítettek „Harta natiunei Romane" c. a., melyet propaganda célra sok ezer példányban terjesztettek. Százával találtuk az 1917-iki megszállás idején Bukurestben a belügyminisztérium siguranta osztályában. Ehhez hasonló nemzetiségi térképet találtunk az erdélyi hadjárat alatt az oláh katonák könyvecskéiben is. A magyarországi ré-

szek ebben Transylvania, Timisiana, Crisiana és Marumures cím alatt ábrázolják, egészen a Tisza vonaláig. A bukuresti utcanevek között is megtaláljuk ezeket a plevnai győzelem emlékére elnevezett főutca, a Calea Victoriei közelében, épp úgy mint a Hóra, Closka, Avram Jancu nevére elkeresztelt utcákat. Mind megannyi az erdélyi propaganda jelszavai gyanánt használtattak fel.

A kölcsönös hatás és érintkezés mindinkább élénkebbé vált a Kárpátokon inneni és túli oláhok között. Az 1880-as években ez szemlátomást erősbödött és agresszívvé vált.

1880-ban Nagyszebenben oláh „nemzeti konnte" alakult, mely 1881-ben román *nemzeti párt* alakítását határozta el, programot dolgozott ki (jóllehet a képviselőválasztáson a passzivitást határozták el) és egy memorandum szerkesztését vették tervbe, mely hosszas vajúdással készült, mert a hazai oláhok nem tudtak megegyezni.

Az eszmét a romániai egyetemi ifjúság kapta fel és adott ki egy Memorandumot 1891-ben, a magyarországi és erdélyi román ifjúság helyzetéről, mely öt nyelven jelent *meg* s a történelmi igazság elferdítésével emlegeti az oláhok római eredetét, dáciai ősfoglalását, Erdélyben állandó bentlakásukat és teli van rágalmakkal a magyar állítólagos zsarnokság ellen.

Ezzel egyidőben alakult a romániai *Liga Culturala,* mely közművelődés hamis cégére alatt nem volt egyéb, mint az oláh irredenta törekvéseknek és a Magyarország elleni izgatásnak főfészke és szerve.

A romániai egyetemi ifjúság memorandumára, mely kitűnő propagandának bizonyult, főként a cseh, délszláv, olasz és francia sajtóban, a magyar ifjúság *Választ* írt, mely magyar, német és francia nyelven jelent 1891-ben, mely nagy hatást keltett a külföldön is. Ennek ellensúlyozására Popovic C. Aurél írt egy *Replicat* a Bécsben, Grazban, Budapesten és Kolozsvárt tanuló román ifjúság neve alatt, mely 1892-ben Nagyszebenben jelent meg.

Időközben elkészült a magyarországi oláh politikusok Memoranduma is, melyet 1892. május 28-án küldöttség akart átadni Bécsben Őfelségének, a magyar kormány kikerülésével, demonstratíve. Ferenc József azt a választ adta, hogy az alkotmányos tekintetek miatt nem fogadhatja a küldöttséget. Végre is a kabinetirodában hagyták hátra, melyet onnan leküldték Budapestre a (magyar miniszterelnöknek s az felbontatlanul leküldte a bizottság elnökének, dr. Ratiu János ügyvédnek Tordára.

A Replica megjelenésével egyidőben kiadták ezt a memorandumot is a Tribunában és különnyomatban. Az ügyészség a kiadó, Brote

Jenő ellen sajtópert indított. Ennek kihallgatásával egyidejűleg jelentkezett Popovic és elvállalta a *Replica* szerkesztéséért a felelősséget. A kolozsvári esküdtszék 1893-ban 4 évi államfogházra ítélte, mely elől azonban Bukurestbe szökött.

Az erdélyi oláh nemzeti komité, hogy politikai céljaira kiaknázza a Memorandum kiadása miatti sajtópört, 1893 jul. 23-ára Nagyszebenbe összehívta a magyarországi oláh választók értekezletét, hogy azonosítsa magát a Memorandum szerkesztésével. Ezzel mintegy provokálta az ügyészséget, hogy ne csak a kiadót, de őket is, az aláírókat perbe fogja.

A nagyszabású, (hírhedt Memorandum-per Kolozsvárt 1894 máj. 7. kezdődött, melyre becsődítették a közei-távoli oláh nép ezreit, a külföldi újságírók seregét és a tárgyaláson igen kihívóan viselkedtek. A királyi ügyész a büntetőtörvénykönyv 173. §-a alapján a törvény kötelező ereje ellen izgatás vádját emelte a 25 aláíró ellen, kik közül tizennégyet 8 hótól 5 évig terjedő államfogházra ítéltek.

Az izgatók elérték céljukat. Az ítélet következtében nagy izgalmat lehetett kelteni Romániában, ami ellen egymásután tartották a népgyűléseket, hozták a tiltakozásokat, még a Bukuresti Tud. Akadémia részéről is. Kiaknázták propagandára a külföldön s felhasználták belpolitikai pártakciók céljaira is a kormány el-

len. Mindebben a Liga Culturala volt a legserényebb és leglármásabb.

Ezt a szemérmetlen, államellenes izgatást a magyar kormány sem nézhette tovább tétlenül s az oláh származású Hieronymi belügyminiszter 1894 jún. 16. a román nemzeti komité működését betiltotta. Gróf Kálnoky külügyminisztert a delegációban meginterpellálták a Bukurestben folyó izgatás miatt, aki azonban mentegető feleletet adott, kímélettel akarván viseltetni a már 1883-ban a hármas szövetséghez csatlakozott Románia iránt.

1895 elején a Wekerle-kormányt br. Bánffy Dezső miniszterelnöksége váltván fel, ő erélyesebben nyúlt a nemzetiségi kérdés kezeléséhez. Ö, mint erdélyi, tapasztalásból ismerte annak az izgatásnak az államra nézve veszélyes voltát, amihez a belső magyarországi születésű politikusoknak nem volt kellő érzékük. Bánffy nemzetiségi osztályt állított fel a belügyminisztériumban, gróf Kálnoky külügyminisztert hibás nemzetiségi politikája miatt megbuktatta és igyekezett rendet teremteni. Ugyanekkor Sturdza Demeter, Románia miniszterelnöke lett a Oulturliga pártfogója, ki az „erdélyi kérdés"-ből politikai párttőkét kovácsolva, megbuktatta a konzervatív párti .kormányt és juttatta uralomra a liberális pártot. Sturdza azonban sietett az első alkalmat felhasználni arra, hogy Jassiban, választás előtt 1895 okt.

13.-án tartott beszédében kijelentse, hogy tartózkodni kell minden olyan izgatástól, ami kapcsolatos a szomszéd államok, különösen az osztrák-magyar monarchia belügyi viszonyaival. A *román irredenta,* mondotta, képtelenség. Ez a megalázkodása, ellentétben ellenzéki szereplésével, lett későbbi bukásának okozója. Nálunk egyelőre a memorandum-per elítéltjeinek megkegyelemezése lett rá a viszonzás.

Nemsokára meghasonlások történtek a nagyszebeni nemzeti komitében és a bukuresti Ligában is, a kiderült sikkasztások következtében. Mindez nem gátolta az oláh izgatókat, hogy a magyar állam ezeréves ünnepét fel ne használják nemzetiségi tüntetésekre és a nemzetközi sajtóban, elhelyezett rágalmakra és tiltakozásra.

Az oláh nemzetiségi mozgalmak a jelen század elején újra éledtek. Bánffy Dezső kormányát 1899-ben Széli Kálmán váltván fel, rendszerváltozást idézett elő a nemzetiségi kérdés kezelésében, a mi nem vált előnyére a nemzetnek.

Az oláh nemzeti párt is felhagyott a passzivitással és résztvett az 1905. választásban, csekély eredménnyel ugyan, mert csak 8 oláh képviselőt tudott megválasztatni.

1906-ban Wekerle Sándor, az új miniszterelnök bizalmas értekezletet tartott az oláh nemzeti párt vezetőivel, de a kormány támogatása

mellett sem tudtak 14-nél több mandátumot szerezni. Több oláh jelölt kormánypárti programmal lépett fel és nyert mandátumot, mint már előbb is. A választások eredménye azt mutatta, hogy az oláh választók nagy tömege nem követte a párt programmját.

A bukuresti Liga szintén új életre kelt, főleg Jorga Miklós egyet, tanár történetíró agilis titkársága és irredenta működése következtében.

1909-ben Ferenc Ferdinánd, osztrák-magyar trónörökös sinajai látogatását használták fel az izgatók tüntetésre. Az oláhok tudták, hogy a trónörökös nem barátja a dualizmusnak és a magyarságnak, hanem a birodalmat nemzetiségi alapon akarja majdan újraszervezni. Ez a feltevés elég volt, hogy tüntessenek mellette s az erdélyi oláh „menekültek" hódoló feliratot nyújtottak át neki, melyben azt állítják, hogy ők a magyar jogtalanságok elől menekültek ki s remélik, hogy majd az ő uralkodása alatt visszatérhetnek.[1]

Czernin 1919-ben megjelent emlékiratában (Im Weltkrieg) megerősíti azt a köztudatot, hogy Ferenc Ferdinándnak tényleg terve volt a monarchia újjászervezése nemzetiségi alapon s hogy ezzel együtt járt volna a magyar befolyás gyöngítése, de román barátsága inkább

[1] Ennek egyik pergamenre írott díszpéldánya Bukurestben 1917-ben az én kezembe került, melynek szövegét alább közöljük.

az öreg uralkodópárnak szólt, kik őt barátságos fogadtatásukkal meghódították.

Czernin nem átalja azzal dicsekedni, hogy a trónörökös csak később, az ő Bukurestbe küldetése után és jelentései alapján „jutott arra a megállapodásra, hogy Erdély Romániának átengedtessék, de azzal a feltétellel, hogy a megalakítandó Nagyrománia beleilleszkedjék a Habsburg birodalomba." Czernin azt mondja, hogy előtte ezt az eszmét Filipescu (a későbbi hírhedt háborús uszító) vetette fel, amin ő két kézzel kapott, — sietett jelenteni, — de ez a gondolat már felvetésének első pillanatában Tisza István leghatározottabb ellenállásán hajótörést szenvedett és Őfelsége, Ferenc József is Tisza álláspontjára helyezkedett s ezt a tervet Czernin előtt is tisztán magyar belpolitikai ügynek jelezte.

Ezt az eszmét Románia 1916-iki leveretése után ismét felkapták némely oláh politikusok s egy bukovinai követ (Oncul) a bécsi parlamentben, 1917-ben nyilvánosan is kijelentette, hogy a románok hajlandók lennének IV. Károly király uralkodása alatt a monarchiával egyesülni olyanformán, hogy Románia Erdéllyel egyesítve alkossanak egy szövetséges államtagot. Ebben az irányban megpróbálták Károly magyar királyt is befolyásolni, főként a magyarellenes irányzatok s ő nem is idegenkedett eleinte a gondolattól, míg a dinasztiának

leglelkesebb magyar tagja (József Mr. hg) fel nem világosította, hogy mi lappang ez alatt: t. i. Erdély elszakítása Magyarországtól. Átlátván a titkos célzatot, ezt a szerencsétlen kombinációt elejtették, mely ellentétben állott volna a koronázási esküvel is, melyben az elvesztett tartományok visszaszerzése van benne, nem pedig átengedése. 1917 nyarán Bukurestben az ott maradt oláh politikusok úgy is kombinálgatták az oláh kérdés megoldását, hogy József kir. hercegnek ajánlják fel Románia királyságát, hogy ha personalis unióval nem is lehet, hát a dinastikus rokonság által biztosítsák a monarchia jóindulatát. De erről József kir. herceg hallani sem akart, őfensége az ő magyar hazafias érzületét nem áldozta volna fel az ellentétes román politikai érdekeknek királyi koronáért sem.[2]

1910-ben az oláh nemzetiségi politika tovább haladt a régi csapásokon. Az 1910. választások (a koalíciós kormány bukása után, a gróf Khuen-Héderváry miniszterelnöksége alatt, a megegyezés dacára) az oláh nemzeti párt teljes vereségével végződtek: a volt képviselőknek alig egyharmada jutott mandátumhoz.

[2] Mikor 1917 őszén Kolozsvárt József kir. hercegtől megkérdeztem, hogy van-e tudomása arról, hogy az oláhok őt óhajtják királyukul, azt felelte, hogy hallotta, de „ő arra nem kapható, mert ellentétben áll lelkiismeretével".

A román irredentizmus fejlődésének újabb lendületet adott Bosznia okkupációja (1908), amitől előbb-utóbb összeveszést reméltek Oroszország és a monarchia között. Újabb alkalom gyanánt mutatkozott a hajdudorogi gör. kath. magyar püspökség felállítása (1912), amely ellen nemcsak népgyűléseket tartottak, hanem a püspök ellen Debrecenben gyalázatos bombamerényletet is intéztek, melynek 3 halott és 8 sebesült áldozata lett (1914 febr. 23). A merénylőt, 0atareut, Bukurestben nemhogy kiszolgáltatták volna, de a rendőrség autón niegv szöktette.[3]

Az 1912—13. balkáni háborúban Románia részvétele, midőn hátbatámadta a kimerült bulgárokat és kardcsapás nélkül bemasirozott Szófiába s a bukuresti békében nyert földdarab (a Quadrilater) felköltötte az oláhok étvágyát Erdélyre is. Fejükbe szállt a vértelen hódítás ingyen dicsősége s voltak, akik már akkor emlegették (Take Jonescu szerint)[4], hogy azért megyünk Bulgáriába, hogy eljuthassunk Erdélybe.

A magyar államférfiak közül Tisza István ismerte fel leginkább az oláh irredentizmus veszélyes voltát s megkísérelte békés megegye-

[3] A bukuresti külügyminisztériumban megvannak az akták. Kivonatoltam.

[4] Take Jonescu emlékei: La Romanie 1915. nov. 11—24.

zésre jutni a hazai oláhokkal. Tárgyalásokat kezdett velők 1913 őszén s 1914 febr. az oláh komité is tárgyalás alá vette az ő ajánlatát, de a többség nem fogadta el. Köztük volt Goga Oktáv, aki Romániával szoros összeköttetésben állva, már az előbb-utóbb kitörendő háborúra számítva, szabad kezet óhajtott fen tartani, tudván, hogy Románia milyen szerepre készül.

A világháború kitörvén, a főhazaárulók Lukaciu Vasil (nálunk Lukács László) pópa, Goga Oktáv és társaik csakhamar átszöktek Romániába, hogy élére álljanak Bukarestben a háborúra uszításnak. Csöndesebb társaik itthon készítették elő a talajt, ámítván egyelőre a dinasztiát és kormányt, hűségnyilatkozatokkal. De már a katonaságból is sokan szöktek át a havasokon, vagy követték őseik és a csehek példáját s a harctéren állottak át az ellenséghez.

A Liga Culturala is csakhamar leveté álarcát és 1914-ben Lukács László elnöklete alatt magát az összes románok politikai egyesülésére alakult kultúrligának nevezte el. Ez lett központjává a háborús izgatásnak. Segítő társa, terrorcsapatia lett a „Garda Demnitatei Nationala”, (a nemzeti méltóság őrserege) melyet egy erdélyi (tordai) születésű kalandor hírlapíró, Moldován Vasile (ki Bukurestben Drumár néven szerepelt) alapított. Ez vezette az utcai tüntetéseket, elszedték a középponti ha-

talmak hírlapjait, elverték a hírlapárusítókat stb. Mindezt 5—10 lei napidíjért, orosz zsoldból.

Hasonló irredenta szervezet volt a „Liga Ardeleana", mely a magyarországi és a bukovinai kivándoroltak szervezete volt, mely nyomást igyekezett gyakorolni a fegyveres beavatkozások érdekében. Take Jonescu pártja állott mögöttük.

„ Az irredentizmust szolgálta Romániában ekkor már jóformán mindenki. Az iskola arra nevelte az ifjúságot, a tankönyvek azt hirdették, az egyház azt prédikálta, a katonaságot arra készítették elő, az államférfiak több-kevesebb különbséggel azt hirdették s a dinasztia maga is úszott az áramlattal. Károly király maga is egyetértett a végcélban, csak a módozatokra nézve tért el minisztereitől. „Híve vagyok annak, hogy Románia Erdéllyel kiegészíttessék (mondta Árion Virgilnek, a Kulturliga elnökének), de az erdélyi kérdés, az európai politika kérdése, nagyon nehezen oldható meg a nyugoti hatalmak s Németország jóakarata nélkül."

Károly király, ha magyarbarát nem is, de németbarát volt és becsületbeli kötelességének tartotta az 1883-ban kötött szövetséget a monarchiával megtartani.

Ha Károly király nem halt volna meg — mondogatták — nem lett volna háború, mert

neki volt erélye és tekintélye megfékezni a háborúra uszítókat, öt is fenyegették ugyan, hogy megfosztják a trónjától, a királyi palotára cédulát ragasztottak, hogy kiadó (de inchiriat) de ő inkább lemondott volna, mintsem a háborúba beleegyeznék. Annyira felkeserítették, hogy 1914 okt. elején súlyos betegségében sir va mondta monarchiánk követének, hogy: „már csak egy kívánsága van: meghalni és mindennek véget vetni". (Vöröskönyv 12. 1.)

Halála közvetlen okozójának beavatott udvari körökben az angol ügynök, Buxton testvéreket tartják. Ezek okt. 9-én késő este audienciát erőszakoltak ki és annyira felizgatták a beteg királyt, hogy másnap (okt. 10.) meghalt.

A királyné nem engedte felboncolni s csak injekciókkal balzsamozták be az orvosok. — Ebből keletkezhetett az a hírlelés, hogy nem természetes halállal múlt ki. Némelyek gyilkosságot, mások öngyilkosságot emlegettek.

A Buxton testvérek ellen oly nagy volt az ingerültség, hogy a király temetésén merényletet követtek el ellenük s mindkettő megsebesült. Az Erzsébet szanatóriumban feküdtek, ahol a miniszterelnök és külügyminiszter kabinetfőnökeik által, Take Jonescu személyesen meglátogatta őket. Még ott és akkor is izgattak a háború mellett.

Take Jonescu lapja meginterjúvolván őket, (a La Rumaine okt. 17—30. sz. szerint) azt

mondták, hogy Anglia Romániának szánta Erdélyt és Bánátot, de ezt csak úgy nyerhetik meg, ha maguk is részt vesznek a háborúban.

A király környezetében a leglármásabb izgató maga Mária trónörökösné volt, aki — *egy* udvarhölgy mondása szerint — mint egy cigányasszony, úgy veszekedett az öreg királyival a háború felett. Carpnak angolellenes érvelésére azt mondotta: Ne felejtse excellenciád, hogy én angol hercegnő vagyok. Mire Carp azt felelte: Fenségednek itt elsősorban román trónörökösnének kell lennie!

A trónörökös (a későbbi Ferdinánd király) nem sokat számított. Ő az ő külön kedvteléseinek élt, a bornak és piaci szerelemnek, moziszínésznőinek és szemet hunyt „Románia legszebb, de legromlottabb asszonya" szerelmi kalandjai előtt, amiről legendák szálltak és megbotránkozással beszélt még a hírhedt erkölcsű Bukarest nem éppen kényes ízlésű közönsége is.

De bármily nagy része is legyen egyeseknek a háború előidézésében: az nem egyeseknek a műve volt, hanem a román közvélemény követelése. Arra nevelték, tüzelték, preparálták a népet évek, évtizedek óta. Az iskola, a sajtó, a szószék céltudatosan hirdette Nagy Románia nemzeti ideáljait.

Százszámra termettek az ellenünk harcot hirdető röpiratok, könyvek, irredenta nyom-

tatványok. *„A román-magyar háború. Erdély a vérfürdő”* már 1914 november 30-iki kelettel hirdette, hogy a háború ellenünk kikerülhetetlen („inevitabil”), *„Az erdélyiek gyásza”* (1915) versekben buzdított Nagyrománia megalkotására. *„Erdély keservei”* Avram Jancu címképével 341 lapon izgatott ellenünk. Lukács pap beszédei, Goga versei, az erdélyi szökevények kongresszusa, sok mással együtt mind a felszabadító háborút hirdette.

Nem maradt távol” a politikai izgatástól a hadsereg sem. Crainiceanu tábornok, aki már 1894-ben stratégiai tanulmányt írt a kárpáti frontról, most izgató felolvasást tartott az erdélyi háborúról. Ő és más tisztek, (míg nálunk a nagyképűek azt hirdették, hogy a Kárpátokon nem lehet átjönni), könyveket írtak arról, hogy hol és merre kell átjönni s miként kell támadni *(Pavlescu* J. alezredes: *Dacia Transcarpatica,* etudiul geografic si militar, Bucurest 1915).

Lemberg elfoglalása hírére (1914 szeptember) ezrek vonultak fáklyászenével Mihály vajda szobrához s megkoszorúzták Erdély felé mutató szekercéjét. A lapok egymással versenyezve, hirdették, hogy: *„Fel Erdélybe”*

Lukács pap nemcsak a szószékről és tollal izgatott, de az új királyt valósággal terrorizálta, letérdelt előtte s úgy könyörgött s átokkal fenyegetődzött, ha nem indít háborút. Fel-

olvasásait Nagy-Románia éltetésével és *„fegyverre”* (La arme) kiáltással végezgette.

Az orosz és angol kéz milliókat költött lapokra, ágensekre, politikusokra. Bandát szerveztek, mely a német és osztrák-barát lapokat, szerkesztőségeket üldözte, az entente-ellenes politikusokat inzultálta.

Végül 1915 szept. 19. az ellenzéki pártok a Kulturliga és az erdélyi s bukovinai szökevények megalakították az *Unionista szövetséget* (Federatia Unionista), a nemzeti ideál, Nagyrománia megvalósítása céljából. Az erdélyiek közül 18 renegát lépett be aláírással és eskütétellel, kiket külön bizottság képviselt a 12-es igazgatóságban: Lukács Vasilie, Goga Oktávián és mások.

Mindezek a rendszeresen, tervszerűen űzött izgatások megtermettek mérges gyümölcsüket.

A politikusok között a főizgatók voltak *Nicolai Filipescu és Take Jonescu,* volt miniszterek.

Filipescu jóhiszemű, tisztakezű, fanatikus hazafi volt, dúsgazdag és becsületes ember. A háború szerencsétlen fordulata annyira hatott rá, hogy a szebeni katasztrófa után (okt. 1.) hirtelen meghalt.

Főigazgató társa, Take Jonescu ellenben kalandor politikus volt, aki angol zsoldban állott, de az orosz pénzt sem vetette meg. 1913. Besszarábia visszafoglalása érdekében izgatott,

1914 őszén eleinte a lojális és végleges semlegességet hirdette, 1915 őszén azonban már nyíltan hirdette, hogy az Ausztriával kötött szerződés nem kötelező, Romániának az entente mellé kell állania.

A legjózanabb politikus volt Romániában az öreg *Carp* Péter és *Marghilomán* Sándor, akik ellenezték az ellenünk indítandó háborút, akik németbarát és oroszellenes politikát hirdettek s a központi hatalmak szövetségében kívántak volna belemenni a háborúba. Az aktív politika vezetése azonban a miniszterelnök, *Bratianu* Juon kezében volt, aki nyíltan azt hirdette, hogy amellé a csoport mellé fognak állani, amely győzni fog. Ez megfelelt az oláh jellemnek, de ezt nyíltan még hirdetni is, az példátlan volt eddig a történelemben.

A háborús izgatás akkor öltött a legnagyobb mérvet, miután az olaszok is ránk támadtak. A latin „testvér" belépés;e a háborúba áttört minden gátat és az egész ország harsogott a *Liga Culturala Nationala, Actiunea Nationala* stb. lármájától, hogy itt az idő, most vagy soha, az erdélyi testvérek felszabadítására.

Az erdélyi katonaszökevényekből *„Legiunea Ardeleana"-t* szerveztek, melynek zászlaját ünnepélyesen a hadsereg tisztjeinek jelenlétében szentelték fel.

A kormány nemcsak tűrte mindezt az izgatást, a zajos népgyűléseket, a tüntető felvonu-

lásokat, Mihály vajda Erdély felé mutató bárdos szobra megkoszorúzását, a hírlapok izgató és rágalmazó cikkeit, sőt titokban támogatta és irányította, hogy a közvéleményt kellőleg előkészítse.

Közben leste a legkedvezőbb alkalmat, készült az orvtámadásra, előkészítette a hadsereget, gyűjtötte az ágyúkat, lőszereket, lázas sietséggel építette a határmenti erődítményeket, lövészárkokat, gyűjtötte a pénzt a központi hatalmaknak szállított termények jól megfizettetéséből. Mindenekfelett pedig folytatta a tárgyalásokat az entente-al, hogy biztosítsa magának a vérdíjat, a nyerendő országrészeket.

Midőn pedig mindennel készenlevőnek hitte magát, orozva, éjnek idején, szabályszerű hadüzenet nélkül, hátbatámadta szövetséges társát, betörve Erdélybe.

IV.

A betörés Erdélybe.

1916. aug. 27. véres betűkkel lesz beírva Erdély történetébe; Románia történelmének pedig szégyenfoltja marad mindörökké.

„Romania Mare" nagyzási hóbortjának hiénái és sakálai akkor rohanták meg az éjszaka leple alatt a védtelen Erdélyt, a határszél békés lakosait. Azt hitték, hogy ravaszul kieszelt orvtámadásukkal könnyű prédára találnak a mindenfelől ellenséggel küzdő országban s a Kárpátokat átlépve ellenállás nélkül juthatnak majd Alba-Júliáig (Gyulafehérvár), onnan a Tiszáig, sőt Budapestig, ahol találkát adtak az orosznak.

Jelszavuk volt: „Romania Mare, de la Nistru pan la Tisza" (Nagyrománia, a Dnyesztertől a Tiszáig.")

Keservesen csalódtak. Nagyrományiából akkor Kisrománia lett. Kiveirettek Erdélyből is a régi Havasföldéről, Moldovába szorultak s s. rájuk diktált békekötésben elvesztették a tengerpartot, Dobrudsával, a Kárpátok uralkodó magaslatait s olyan gazdasági és kereskedelmi

szerződésre kényszerültek, (aminőt megérdemeltek.

Gyóni Géza szibériai fogságában előre megjósolta, hírét hallva a betörésnek, hogy *letörés* lesz a vége.

Dögmadarak hova szálltok
Korai még vijjogástok,
Nem hulla még, ami fekszik,
Sok sebével bárhogy festik.
Megrázkódik, lecsap rátok . . ·
Dögmadarak hova szálltok?

Nem hulla még, ami fekszik,
S rövid az út Bukarestig,
Keserű lesz lakomátok,
Dögmadarak, meglátjátok!

A hadüzenetet, melyet az oláh koronatanács a Cotroceni királyi palotában 1916 aug. 27-én vasárnap határozott el, a bécsi román követ Maurokordat már előbb ott tartogatta a fiókjában s este háromnegyed 9 órakor, mikor a hivatalban nincs senki, adta le Bécsben a külügyminisztériumban az ugyanakkor megkezdendő hadviselésről. De 10 perccel ez időpont előtt Petrozsény mellett a határhavasokon már rálőttek a csendőreinkre. 8 óra 30 perckor pedig a Vöröstoronyi-szorosnál a caineni állomásfőnök visszatartotta személyvonati szerel-

Az erdélyi hadjárat.
Borgót hágó
Darna Watra
Országhatár
51, 71 hadosztályaink száma
országút
Tölgyes sz.
Békás sz.
4ohds
1 hds
Marosvásárhely
Maros
Gyimesi sz.
Uzi szoros
Ojtozi sz.
9 hds
2ohds
N Szeben
Brassó
Bodzai sz.
1 o hd
Törcsvári sz.
Vöröstoronyi sz.
harcvonal az oláh betöréskor
harcvonal az oláhok kiűzése után

vényünket. Predeálból félkilenc óra után azt jelentették a brassai távíróhivatalnak, hogy „végünk van, itt vannak.” És így tovább végig keleti határainkon. A Gymesi-szorosban, Palánkánál sortüzet adtak a kilenc óra előtt befutó vonatunkra. A mozdonyvezető lélekjelenléte ellengőzzel visszahozta a vonatot.

Tehát a kitűzött hadiállapot határidejét sem várva meg, támadták meg határszéleinket Graeca fides!

A predeáli állomáson szolgálatot tevő vasúti tisztviselők már estefelé vették észre a gyanús készülődést az állomás oláh felén. A román tisztviselők bútoraikat és holmijukat elszállították az állomás épületéből.

A határrendőrség kapitánya, Burg Kornél, Brassóban erről telefonértesítést kapván, autóra szállva felment Predeálra. Útközben Felsőtömösnél egy vad iramban visszafelé futó tehervonattal találkozott, mely Predeálból tért vissza. A határszéli csendőrlaktanyánál 8 órakor megállva és az autót megfordítva, előre ment a lezárt határkapuhoz, hogy meg tudja mi készül odaát. A magyar vasúti és vámhivatalnokok nem tudtak felvilágosítást adni. De minden érthetővé vált, midőn a sötétben oláh katonák törtettek elő s alig volt annyi ideje Burgnak és útitársának, Hintz Lajos huszárkapitánynak, hogy az autóba ugorjanak. Két oláh katona elérte az autót, s „opreste” (meg-

állj!) Máltással fel akarták tartóztatni. De az autó megindult β a gépkocsi hátuljáról lecsúszott útonállók puskagolyókat küldtek utánuk. A vasúti és vámhivatamokok s határrendőrök egy részét megölték vagy elfogták, más része a sötétség leple alatt futva menekült az erdőn, árkon-bokron keresztül. Dr. Mátyás Samu s. fogalmazó, a predeáli határrendőrség vezetőjének helyettese, továbbá Kertész székely határrendőr és felesége az oláh katonák sorfalán át menekült a sötétben az erdőbe. Az asszony futtában egy kőhalmaz közé került s elestében olyan lábzúzódást szenvedett, hogy hetekig megfeküdte. Négy hónap múlva meglátogatván a helyszínén, megmutatta a beforrott sebet. Rosenberg Lázár hadnagy, Joódy Miklós önkéntes tizedes, Lánczy Béla vámhivatalnok, egy postáskisasszony s többen fogságba kerültek. A Brassóból küldött személyvonat az alagútnál vette fel az oda menekülteket. A vonatot az odáig jutott hiénák sortűzzel üldözték.

Ez történt Predeálon, a hadüzenet előtt félórával.

Hasonló jelenetek játszódtak le a határszél más részein is: a fegyvertelen, gyanútalan békés lakosok, határőrök és hivatalnokok orozva megtámadása, leölése s fogságba hurcolása.

Nevezetes epizód játszódott le a Törcsvári szorosnál. Itt a határőrházba a betörés pillanatában este 9 órakor betoppant egy román

ezredes s a már ágyban fekvő határőr főhadnagyot megadásra szólította fel. A főhadnagy kiugrott az ágyból, főbelőtte az ezredest s három katonáját megsebesítvén, mezítláb, éjjeli pongyolában Törcsvárra szaladt, hogy jelentést tegyen a határszakasz parancsnokságának. A román ezredest, az erdélyi háború első oláh tiszti halottját, ott temették el a határőrház közelében.[1]

Csupán Zenesttől nyugatra, a Királykő határvonalán nem támadták meg a mi őrseinket. Ezeket tán elfelejtették a hadüzenetről értesíteni. A 82. székely ezred parancsnoka, Papházy Kornél ezredes kiadta a parancsot, hogy ott a mieink a román őröket támadják meg. Sikerült is őket meglepni és kilenc oláhot a másvilágra küldeni.

A határszéleken a rendes létszámú gyenge csendőrőrsökön kívül katonaság nem lévén, a határszélek átlépése fegyveres küzdelem nélkül történhetett meg.

Egy nappal a hadüzenet előtt, aug. 26-án éjjel Bratianu Czerninnek a leghatározottabban kijelentette, hogy „akar is, tud is, fog is semleges maradni; a holnapi koronatanács meg fogja róla győzni, hogy igazat mond." (Tehát tudva hazudott még az utolsó napon is.)

A másnapi hadüzenetben hosszasan elsorolni próbálják e lépés okait.

[1] A „Front" I. évf. 15—17. sz. 6 1.)

„A hármasszövetség — úgymond —, melyhez utólag Románia is csatlakozott, védelmi jellegű volt. Midőn a háború kitört, Románia — miként Olaszország — megtagadta csatlakozását Ausztria-Magyarország hadüzenetéhez, amelyről nem is nyert előzetes értesítést Bécsből. 1915 tavaszán Olaszország hadat üzent s ezzel a hármas szövetség megszűnt létezni. Románia visszavette cselekvési szabadságát. A hadüzenet főokául azt mondja, hogy „több mint 30 év folyamán a monarchia románjai alsóbbrendű fajt megillető elbánásban részesültek és kénytelenek voltak tűrni elnyomatásukat olyan idegen elem részéről, amely az osztrák-magyar monarchiát alkotó különböző nemzetiségek közepette csupán csak kisebbséget képvisel. A háború alatt sem történt semmi belső reform, mely a monarchiabeli románok sorsát megjavíthatta volna. Tehát Románia, hogy a konfliktus befejezésének siettetéséhez hozzájáruljon s hogy faji érdekeit megvédje, kénytelen azok oldalán lépni sorompóba, akik nemzeti egységének megvalósulását inkább képesek biztosítani.

Bukarest, 1916. aug. 14/27 este 9 órakor.

Em. Porumbaro imp.”
(külügyminiszter).

Az igazi ok másban keresendő.

Aug. 24-én Oroszország ultimátumot intézett Romániához, messzemenő ígéreteket téve (Erdély, Bánát, Bukovina, úgylátszik a Duna torkolatai is), másfelől pedig 100.000 ember bevonulásával fenyegetőzve. Válasszon Románia, hogy ellenség vagy barát gyanánt jöjjenek-e! A király fait accompli elé állította a koronatanácsot. Ugyanabban az órában, amikor a koronatanács egybegyűlt, katonailag elzárták az osztrák-magyar követséget. Bratianu, ki a koronatanács előtt néhány órával még becsületszavára fogadta Czerninnek, hogy semleges marad, az utolsó pillanatban a királyt tolta előtérbe, hogy elhárítsa magáról a felelősséget, ha balul ütne ki a dolog.

Az osztrák-magyar követség és konzulátus tagjai és családjaik (m. e. 150-en) tíz napon át a követségen internálva voltak, ahol úgy bántak velük, mint rabokkal. Az osztrák-magyar kolónia tagjait pedig ezrével hurcolták el és internálták, durva bánásmód mellett, nőket és gyermekeket is.

Ez volt a román háború nyitánya![1]

[1] O. m. Vöröskönyv 79. 1.

V.

Menekülés a Székely- és Szászföldről.

Az oláh betörés híre a határszéli városokban és falvakban még aug. 27-ről 28-ra virradó éjszakán, mint a futó tűz elterjedvén, lázas menekülés indult meg Erdély keleti és déli vármegyéiből. A hivatalok, bankok értéktárgyaikat, irataikat, a magánosok ingóságaik legértékesebb részét megmenteni igyekeztek s aug. 28-án (hétfőn) ki vonattal, ki kocsin, nagyrészt pedig gyalog egész népvándorlás indult meg az ország belseje, leginkább Budapest felé.

A Kolozsvárt már aug. közepén létesített kormánybiztosság (Betegh Miklós, Torda-Aranyos vármegyei főispánnal az élén) aug. 29. (kedden) rendeletet adott ki nemcsak a határszéli vármegyék, hanem a Maros vonaláig terjedő 11 vármegye kiürítéséire. Kijelölték, hogy a vármegyék lakossága melyik magyarországi vármegye területén talál elhelyezést.

Mert a hadvezetőség, tekintettel a határszéleken álló csekély haderőre, a rendszeres, fokozatos visszavonuló védekezést határozta el, mindaddig, míg a harcterekről kellő számú haderőt vonhat el Erdély védelmére.

Akkor folyt ugyanis az orosz fronton a Brus-

silow-féle erős támadás, mely haderőnk nagyrészét lekötötte. Azért nem lehetett Erdély védelmére előzetesen jelentékeny haderőt felállítani. A hivatalos körök a végső percig (dacára a bukaresti követ, Czernin jelentésének), hihetetlennek tartották, hogy a román király és kormány a szövetségi szerződés és szóbeli biztosítások dacára alattomosan ránk fognak támadni. A hadvezetőség aug. közepén leküldötte Kolozsvárra straussenburgi Arz Arthur gy. tábornokot, hogy Erdély védelmére szervezze az I. hadsereget. Harctéri ismeretségem alapján érintkezésben voltam vele s azt tanácsoltam, hogy igyekezzék hazarendelni a székely katonákat, ezredeket. De kiket tegyünk helyükbe az orosz offenzíva idején! Akárkit, mert a székely védheti meg legjobban saját hazáját, egy felér öt ellenséggel. A 82. „székely ezred" haza is jött s legvitézebbül harcolt a legfontosabb helyeken; főkép az Ojtozi-szorost védő Kászon-tetőn. Átadtam Arznak „Thököly erdélyi fejedelemségéről" írt tanulmányomat, föhíván figyelmét a zernesti csatára (1690), amit Thököly azzal nyert meg s vele Erdélyt, hogy a Nagykirálykő hegyet megkerülve, hátba támadta az ellenséget, Ugyanazt a megkerülő hátbatámadást aztán megcsinálta a nagyszebeni csatában a bajor alpesi hadtest a Vörös-toronyi-szoros felett, s a mi hadaink ugyancsak Zeroest mellett.

Midőn Arz Kolozsvárra érkezett, alig volt katona Erdélyben. Buzgó eréllyel látott a védelem szervezéséhez, de nagy nehézségekkel kellett küzdenie.

Azután érkezett le Wolhyniából a 61. honvéd hadosztály, gyönge létszámmal, mely a Tölgyes-szorostól Kászonig, helyezkedett el. Aug. 18-án szálltak ki a vonatból Madéfalván. — Ugyancsak aug. 18-án érkezett Brassóba a 82. közös „székely ezred", mely a Bodza-szorostól a Törcsváriig szállotta meg a határ szorosokat. Köztük és mellettük menetzászlóaljakból hirtelen iderendelt népfölkelő csapatok voltak, továbbá csendőrörsök a határszéleken s egy bányász zászlóalj Petrozsén vidékén.

Mikor az oláh támadás megtörtént, az Erdélyben lévő, mintegy 1000 főnyi csendőrrel, az összes fegyveresek létszáma nem volt több tízezernél. S ezzel szemben tizenöt-húszszoros túlerő támadt rá Erdélyre. Nem volt tehát, aki az ellenséggel szembeszálljon; a határszéli csapatoknak az volt a feladatuk, hogy az ellenség előretörését gátolva, rendszeresen harcolva visszavonuljanak.

A határszéli városok és vármegyék védelmét tehát előre fel kellett adni s a lakosságnak menekülnie kellett,

Brassóban már a betörés éjszakáján egy órakor telefonon elrendelték a város és vármegye kiürítését, azzal, hogy az állami és

községi vagyon biztonságba helyezendő, az 50 éven aluli férfi lakosság azonnal útnak indítandó, a marhaállomány az ország belsejébe irányítandó.

A hadosztályparancsnok (Goldbach) tábornok s a főispán (Gr. Mikes Zsigmond) aug. 28-án áthelyezték székhelyüket Földvárra. Az alispán s a vármegyei és városi köztisztviselők délután menekültek a vasúton. Körülöttük sok száz katonai fogat, állatsereg, ezier meg ezer ember hömpölygött a pályaudvar felé.

A Tömösi-szorosban folytak a harcok, szólt az ágyú, felrobbantották a tömösi hidakat. Keresztyénsziget (Rozsnyó mellett) lángokban állott. Az ott állomásozó század parancsnoka maga gyújtotta fel a szeszgyárat és lovassági kaszárnyát, hogy ne kerüljön az ellenség kezére.

És hömpölygött a népáradat aug. 28-án nappal, éjjel és a következő napokon az országutakon. „Ezer meg ezer menekülő, szakér, idegesen bőgő állatok, lábbadozó katonák, bevont hadifoglyok, transzportok, visszavonuló trénkolonok . . . Aki nem hallotta a menekülő emberek, állatok, szekerek, síró gyermekek százszoros hangzavarát, az fogalmat sem alkothat magának róla.”[1]

[1] Gr. Logothetti Oreszt dr. főispáni titkár, a Brassói Lapok 1917. aug·. 29-iki számában.

Brassóból aug. 29. (kedden) d. e. még sokan menekültek vonaton s d. u. 2 órakor indult az utolsó vonat. Félóra múlva az oláh hadak bevonultak Brassóba.

A földvári országúton pedig még akkor seon volt végehossza a kettős sorokban menetelő szekereknek. Gazdák, tisztviselők, özvegyek és árvák, messze harctereken küzdő apák és testvérek hajléktalanná vált családtagjai, béketűréssel és kitartással rótták a szekerek mellett az utat. Hatalmas porfelleg jelezte a földönfutók útját.

Így ment ez a Székelyföldön végig — Gyergyótól Háromszékig. Gyetrgyószentmiklós, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és vidéke lakosság a az első napon (aug. 28.) még valahogy vonatokon is menekülhetett, de a második napon (aug. 29.) már csak gyalog és szekéren menekülhettek. A sepsiszentgyörgyiek Brassótól elvágatván, Földvár és Bárót felé vették útjukat s boldog volt, aki vonathoz juthatott. De ezeknek is keserves volt a sorsuk, mert napokon át kellett vesztegelniük a zsúfolt kocsikban és teherszállító vagonokban, étlen, szomjan, keserves lelki kínok között.

A szekeres és gyalog karaván meg-megállottak egy-egy falu vagy város határán belül is éltek, mint a népvándorló nomádok, hol maguk készletéből, hol könyöradományból. Az útbaeső városokon, Enyeden, Tordán, Maros-

vásárhelyen, Kolozsvárt lacikonyhák, népkonyhák voltak felállítva s szállásokról is történt gondoskodás. De ki tudott volna annyi népet ellátni s elhelyezni. Volt idő, midőn Parajdon 40.000 ember volt összetorlódva. És ez így tartott közel egy hónapig. Még négy hét múlva a szebeni csatába menet is sűrűn találkoztam menekülő székelyekkel s a Székely- és Szászföldről hajtott nagy marhacsordákkal, a Maros és Küküllő völgyeiben. Hat hét múlva (a brassai csatából jövet) hirdethettük vígan a még mindig szállingózó, egy-egy város *éh* falu végen tanyázó, menekülő székelyeknek, hogy immár hazamehetnek, ki vannak verve az oláhok Erdélyből! Sokan sírva fakadtak, mások az Istennel áldattak a jő hír hallatára.

Mikor Málnáson meglátták az autónkat s az asszonyok szétfutottak: kérdésemre ijedten azt felelték, hogy azt hitték, hogy az oláhok visszatértek. Csak két nap előtt menekültek onnan. Egy kis lány Sepsiszentgyörgyön azzal a felsóhajtással adott kifejezést örömének, hogy hála Isten, megint magyarok lehetünk!

VI.

Brassó oláh uralom alatt.

Menekülők vonata Brassónál 1916 aug. végén.

Brassón aug. 29. d. e. 11 óra vonult át az utolsó magyar katonacsapat, a Pojánából jövet. 14 gyalogos volt, egy hadnagy vezetése alatt. Bent a városban egy huszár járőrrel találkoztak s mindkét csapat elvonult a bertalani állomás felé.

Féltizenkettőkor Fabritius h. polgármester értekezletet hívott össze a városházán, ahol elhatározták, hogy a várost átadják a Tömösiszoros felől a derestyei úton tapogatózva előnyomuló ellenségnek, könyörületet és oltalmat kérve a város polgárainak. Ennek tolmácsolására felkérték dr. Baiulescu György oláh orvost.

D. u. 2 órakor a város végén küldöttség várta az oláh hadat. Negyed óra múlva megérkezett a 6. sz. „Vitéz Mihály" ezred élén Darvari ezredes, tisztikarával.

Fabritius német nyelven üdvözölte. Baiulescu elferdítve úgy tolmácsolta, hogy „a régi és fenséges szépségű Brassó városának oláh lakossága nevében mondom: Isten hozott titetet. . . . Fel vagyok hatalmazva, hogy őszinte

melegséggel fogadjalak a szász és magyar lakosság nevében is (?) ... A legteljesebb lojalitásunknak fogunk kifejezést adni és a dicső oláh hadsereggel szemben a lehető legelőzékenyebbek leszünk. Kérjük ezredes urat, *regye* oltalma és pártfogása alá e város lakosságát .... Éljen I. Ferdinánd, Románia királya és uralkodócsaládja! Éljen ezredes úr! Éljen a dicső oláh hadsereg!"[1]

Darvari ezredes röviden válaszolt I. Ferdinánd nevében Brassó meghódítását örökösnek jelentette ki és biztosította a küldöttséget, hogy az oláh hadsereg a békés polgárok életét és vagyonát kíméletben fogja részesíteni. Meghogyta, hogy a román urak 5 órakor jelenjenek meg a városházán, parancsai átvétele céljából.

Aztán megkezdődött a hadsereg bevonulása a városba, különböző utcákon a főtérre.

Az oláh csőcselék, a Bolgárszeg ünneplőbe öltözött oláh lakossága örömujjongással fogadta a testvéreket; oláh úriasszonyok és lányok, a Baiulescu-osalád tagjai és vendégei kolostorutcai házuk erkélyéről virágokat dobáltak le.

[1] Főforrásul használom egy szász főgimn. tanár napóját, melyet a megszállás alatt vezetett és a felszabadítás utáni napon (okt. 9.) rendelkezésemre bocsátott és Schmidt Tibold ny. megjelent művét: Brassó az oláh megszállás idején.

A városba vonult két zászlóalj a főtéren a gör. kel. oláh templom előtt felállva, Marinescu őrnagy *imához!* vezényszavára a kürtösök imát fújtak, melyet a katonaság és a közönség hajadonfővel hallgatott végig. Ezután az őrnagy lelkesítő beszédet intézett a katonasághoz.

A II. zászlóalj erre tovább ment a Bolgárszegbe s ott a szent Miklósról nevezett oláh templom felé fordulva megismételték a főtéri jelenetet. Az ott vezénylő parancsnok elmondta, hogy testvéreiknek a magyar rabságból felszabadítása vezényelte őket oda, ezentúl egy ország, egy nemzet lesznek a Tiszától a tengerig, mert a Kárpátok leomlottak. Jövőben nem kell a magyar kincstárnak adót fizetni, (amit a csőcselék lelkes szetreászkával vett tudomásul), Ferenc József császár képét meg kell semmisíteni, helyébe Ferdinánd és Mária királyné akasztandó fel. Innen egyenesen Alba-Julia (Gyulafehérvár) és Arad ellen vonulnak . . . Egyelőre elvonulnak Ó-Brassóban kijelölt szállásaikra.

Az ezredes d. u. 5 ó. a városházára ment, ahol együtt voltak a brassai oláh urak, 4—5 magyar és szász polgár. Darvari felszólította okét, hogy jelöljenek valakit polgármesterségre, aki azonban csak oláh lehet. A választás Baiulescura esett s ő ajánlotta aztán főkapitányul dr. Vecerdea Miklós ny. bankigazgatót. Az ezredes mindkettőt megerősítette. Aztán

utasításul adta, hogy este 7 óra után nem szabad az utcán járni, 8 órán túl minden lakást ki kell világítani és lefüggönyözetlenül hagyni; másnapra 10.000 kenyeret és 50 vágó marhát kell a hadvezetőség rendelkezésére bocsátani β 24 órán belül 40 túszt kell előállítani, elsősorban a magyarok közül s amennyiben a 40 szám a magyarokból nem telnék, a szászok közül egészítendő ki.

Másnap aug. 30. megjelent falragaszokon az első hadseregparancs („spre stire") hirdetmény oláh, német és magyar párhuzamos szöveggel, miheztartás végett. Ezt rövid időközökben követték újabb parancsok, a II. hadsereg parancsnokságtól, D. Ootescu altábornagy aláírásával, Brassó állomásparancsnokságától, C. Sarateánu tart. őrnagy aláírásával; Brassó város tanács, polgármesteré és főkapitánya rendeletei Baiulescu és Vecerda aláírásával. (Közölve Schmidt T. művében).

Aug. 30. oláh katonai járőrök egy brassai oláh polgár kíséretében összefogdosták a kijelölt túszokat, de csak 14-et találtak. Köztük volt Herfurth Ferenc dr. evang. püspöki vikárius, Meisel József r. kath. apátplébános, Scherg György ev. prédikátor, Fabritius Frigyes h. polgármester, Vájna Gábor ügyvéd, Balogh György ipartestületi elnök, Benedek Lajos cipész, Csiki Mózes csizmadia, Goldmann Sándor kereskedő, Kovásznay Sándor keres-

kedő, stb. A 40 szám sehogy sem telt ki.

Tudatták, hogy el fogják őket szállítani Oláhországba, estére indulnak Derestyébe és tovább. Egyelőre a Korona szállóba internáltattak, hol mindenki szobát bérelt a saját költségén. Másnap (aug. 31.) az étterembe összegyűjtetvén, Baiulescu kijelentette, hogy „mi kultúrnép vagyunk, tehát nem cselekszünk barbárok módjára, nem fogjuk papjaikat oltáraiktól elhurcolni (célzásul a brassai oláh pap, Saftu internálására), hanem mindenkit meghagyunk a maga helyén, azonban a város területét elhagyni nem szabad, mert ha csak egy is eltűnne, egyért a tíz legtekintélyesebb magyar és szász polgár halállal lakol!”

Később (szept. 17.) Herfurthot Rakovita ezredes mégis Bukarestbe hurcoltatta, Tzigara Samurkas, a bukaresti néprajzi múzeum igazgatója, mint kormánybiztos ama panaszára, hogy nem járt el őszintén a templomi ékszereket, szőnyegeket leltározni akaró bizottsággal szemben.

Okt. 1. Meisel apátplébánost is letartóztatták, fogságba vetették s okt. 5. Derestyébe s onnan tovább Oláhországba hurcolták, harminc magyar és szász polgárral együtt.

A papokat tehát mégis „elhurcolták oltáraiktól.” A „kultúrnép” hamar bemutatta igazi ábrázatát.

VII.

A határvédelem dél felől,

Brassótól Segesvárig, a 82-es székely ezred vonalán. A pálosi ütközet.

A védekezés főútvonalán, délen, a *71-ih hadosztály* s ennek magva a 82. közös székely ezred, keleten a 61. gyalog honvédhadosztály állott. A *déli szorosok* tengelyében a vitézségükről híres udvarhelyi székelyek; a *keleti szorosok* előtt a doberdói hősök, a debreceni, pesti, jásznagykunszolnoki és székesfehérvári, sok vihart átélt vitézek állottak.

Az udvarhelyi székely „vasezred", a 82-es, mely mint a főnixmadár, hamvaiból már többször újraéledt, Wolhíniában, a IV. hadseregben vívott megelőzőleg dicsőséges harcokat. A lucki áttörés után Wladimir-Wolinszki közelébe vitték hadseregtartaléknak s ott hirtelen kapta a parancsot az Erdélybe menetelre.

Létszámuk a Brussilow-offenzíva után mindössze 1600 fegyver, 18 gépfegyver volt s két zászlóaljba voltak osztva.

Aug. 13-án indultak Wolhíniából s öt napi út után érkeztek Brassóba. Lelkes örömmel jöttek szűkebb hazájuk védelmére ,s midőn aug. 18-án, ragyogó szép nyári napon, kibontott régi

zászlójukkal s víg zeneszóval a Barcaság fővárosába bevonultak, szívrepesve fogadták őket, körülrajongták, s a székely nép zászlójukat csókolgatta. Egy öreg székely látván a vonatból a szép lovakat kiszállani, könnyes szemmel mondotta, hogy „hála Istennek, van még a magyarnak lova."

Zászlajuk 1814-ből, a napóleoni harcok idejéből való. A 31. erdélyi ezredé volt akkor, a ebből, meg a 2-es és 63-as ezredből alakulván a 82-es, a régi zászlót úgy örökölték. Mennyi babért, dicsőséget szereztek neki azóta, főként a világháború véres tusaiban, a vértanúságban egymásután sűrűn következő vitézek!

A brassai kaszárnyákban pihenték ki két napig az út fáradalmait. De harmadnapra a zászlóaljak már kimentek a kijelölt állásokba, csak a parancsnokság maradt Brassóban.

E két nap alatt Brassó a székely rokonság búcsújáró helyévé vált. Hadba indulásukkor, amilyen széles volt az utca, úgy kisérték őket. Az állomáshelyekre is velük mentek apák, anyák, asszonyok és gyermekek. Sütöttek, főztek, mostak reájuk és segítettek a lövészárkokat ásni. Egész sátorfalvak állottak a táborhelyek körül. Midőn a helyzet kritikussá kezdett válni, el kellett őket távolítani.

Az ezred törzse bent maradt Brassóban, mely középpontján volt az elfoglalt 45 km széles állásvonalnak. Majdnem négyszerese volt

az egész IV-ik hadsereg wolhíniai frontszélességének, amely ott 12 kint tett ki.

Az ezred időközben 6 pótszázadot kapván, Brassóban már három zászlóaljra emelkedett, m. e. 2400 főnyi létszámmal. Ebből az I. zászlóalj a Tömösi szorosban s a felette lévő hegyeken állott. Egy század lent volt a szorosban, szemben a Marienhof apácazárdával, melyből a francia apácák immár átszöktek Romániába. Egy-egy félszázad fent a hegyeken, a Deákostetőn (a Schulleren) s Nagykőhavason s egy század elosztva a két Vidonbák-pataknál, hol Rozsnyóról Predeál felé vezet a hegyi út. A III. szászólalj a Tölcsvári szoros védelmére rendeltetett, Erich őrnagy vezetése alatt. Ennek jobb (Szárnya a Királykőtől északra Zernest körül a Barcapatak mellett állott. Mögöttük Ó-Tóhánon a II. zászlóalj volt tartalékban.

A középen előttük a Zernesttől délkeletre húzódó Magura, 5 km-es hegyháton egy század állott (m. e. száz fegyverrel és két gépfegyverrel). Beásták magukat a fontosabb pontokon, összefüggés nélkül a széles vonalon, úgy hogy néhol csak két-két, másutt 8—8 ember állott.

A 82. ezred parancsnoksága alatt volt még a 39. (debreceni) közös ezrednek 5-ik zászlóalja, mely az Ó-Sánc-szorosban Hétfalu mögött állott.

A Bodza-szorosban volt a 43-ik, karánsebesi

közös (oláh) ezred egy menetzászlóalja. Az Ojtozi-szorosban egy hadtápzászlóalj (VII/2) tartalék alakulata.

Ezekből csak később alakítottak ezredeket. Úgy, hogy Erdély délkeleti részén csupán a 82. ezred volt igazi csapattest; a többiek csak a hadtörzstől ide dobott menetzászlóaljak voltak, oly kevéssé kiképezve, hogy némelyik az éleslövést, mielőtt idekerült, még nem próbálta.

Ezekből a csapatokból alakult aztán a 71-ik hadosztály, melynek parancsnokául idejött Wolhiniából Goldbach tábornok (vezérőrnagy) az ő törzskarával. Ez az új hadosztály tartotta megszállva a határszélt a Tölcsváritól az Ojtozi szorosig.

Mielőtt az ellenségeskedés megkezdődött, egy hét alatt, úgy ahogy lehetett, kiépítették a rögtönzött állásokat. A határszélekre járőrök mentek a táborokból. Ilyen alkalommal történt, hogy egyik 82-es baka, aki immár háromszor sebesült meg, a határszélen találkozott és szóba állott egy román katonával. Ez a harci küzdelmek iránt kérdezősködött, mire a 82-es megmutatta a sebeiből kiszedett golyókat. Az oláh keresztet vetett. Ez még semmi — úgymond — hanem (levetkőzve) megmutatta a kapott sebeket. Az oláh elszörnyűködve újra keresztet vetett s úgy elfutott, hogy hazáig tán meg sem állt.

A határszéleken végig egyes pontokon csendőrök állottak őrségre felosztva.

Ezek 45 km vonalban a 82-es ezred parancsnoksága alá voltak rendelve. Számszerint lehetett m. -e. 25 csendőrőrs, 100—150 legénnyel.

Ezzel a csekély haderővel szemben támadt a Törcsvári-szorosban a 3-ik, a Tömösiben a 44k oláh hadosztály, Ósáncnál és a Bodza-szorosban a 6-ik divízió, tehát 10—15nszörös túlerő.

Midőn aug. 27-én este a támadás az egész vonalon megtörtént, a csendőrök telefonon s maguk is élőszóval jelentették, hogy aug. 28-án a katonák által megszállt pontokon is várható a támadás. Ez aug. 28-án hajnalban három órakor mindenfelől tényleg meg is indult.

Törcsvár mellett a zernesti Magurán a Lux százados vezetése alatt levő századot egy egész dandár (két ezred) tüzérséggel támadta meg. Hadirendben, rajvonalban, dobszóval s kürtrivalgással jöttek előre, mintha hadgyakorlaton lennének. Az állásokat jól ismerték, mert a magurai oláh pap előzetesen megnézte a készülő állásokat s a betörés estéjén eltűnve, átment az ellenséghez. Mindamellett a támadást visszaverték, a századot nem bírták a Magurától leszorítani.

Törcsvártól keletre Szohodolnál a Vidombák patak mellett egy félszázad állott *Farkas* hadnagy parancsnoksága alatt. Ez ellen egy oláh zászlóalj tízszer intézett rohamot. Mindig visz-

szaverettek. A mieink, mint az oroszlánok, úgy harcoltak, főként mikor észrevették, hogy az oláhok a golyótól irtóznak és gyakorlatlanok. A székely különben sem félt az oláhtól, bátran szembeszállt vele fedezék nélkül is. Azért volt később annyi veszteségük az Ojtozi-szorosban.

A Tömösi-szorosban aug. 28. délelőtt véres harcok folytak. Az állásokat a mieink nemcsak megtartották, hanem a tartalékban levő század, *Stephes* őrnagy alatt, ellentámadást is intézett s az oláhokat visszaverték a Marienhof tol a predeáli serepentinákig. Ott voltak az első oláh sírok „Murit pentru patrie" felírással.

Az oláhok látván, hogy egyenes támadásukkal nem tudnak előrejutni, megkerülő mozdulatokhoz folyamodtak, kitapasztalván, hogy nekünk nagy hézagaink vannak, főként a Tömös és Ósánc között a hegyeken, melyek nem voltak megszállva. Ezeken át az oláhok átmentek Hétfalu község határába.

Erről jelentések érkezvén, *Papházy* Kornél ezredparancsnok aug. 28-án kiadta a rendeletet, hogy a bekerítést megelőzendők, harcolva vonuljanak vissza, meg-megállva a véd&-lemre alkalmas helyeken, főként a patakoknál, hogy az ellenséget felfejlődésre kényszerítsék s ezáltal időt nyerjenek. Új álláshelyül kijelölték a Zernest és Ó-Tohán feletti Almásmező

vidéki magaslatokat, hol nagyobb ellenállást lehet majd kifejteni, amennyiben ott 14 km szélességre szűkül össze a harcvonal.

Aug. 28-án este félhétkor a parancsnokság is elhagyta Brassót. A dákoromán érzelműek oláh katonasapkával a fejükön, gúnyosan nézték, amint parasztszekereken kivonultak. Vidombák, Keresztényfalva, Volkányon át Almásmezőre mentek át, s onnan másnap reggel (aug. 29.) Ó-Sinkára.

Keresztényfalva, ez a virágzó nagy szász község útközben éppen lángokban állott. Egy 24-es honvédszázados gyújtatta fel a kaszárnyát, hogy az ellenség kezére ne jusson. Mert a 24. honvéd gyalog székely ezred egy pótzászlóalja Rozsnyón állott s ennek egy százada Keresztényfalván állomásozott. Leégett a félfalu.

Brassóban az átvonuló ezred a telefonközpontban még ott talált egy telefonos kisaszszonyt, aki két nap óta állott szolgálatban (társai elmenekültek) s ő végkimerülésig önfeláldozással végezte a kapcsolásokat. Megérdemelne egy érdemkeresztet, — jegyezték meg a 82-esek.

Zernesten a postamesterné a visszavonulás éjjelén (aug. 29.) reggel 3 ó. átadta az állami készletet, szolgálati könyveit és a pénztárt. Szolgálóját az oláhok a vízbe fojtották. Ennek kétéves kislányát egy 82-es baka vitte magával

s a 82-eseknél volt egy évig. Egy őrmester, akit apának is szólított, gondozta, csinált neki egy kis deszkaágyat is mindig maga mellett tartotta a trénnél. Az egész ezred becézte és dédelgette. Szüleiktől elszakadt kis szász fiúk is voltak az ezrednél.

Aug. 29-én reggel már új állásában volt az ezred Almásmezőn. Az oláh hadak aug. 29. d. u. bevonulván Brassóba, 30-án megtámadták az új vonalat, de visszaverettek. Almásmezőn már ágyúnk is volt, egy hegyi taracküteg, 10 cm-es. Ezek is részt vettek a támadás visszaverésében. De délután 5 óra táján az ellenség annyira előhaladt Volkány felől a balszárnyon, (hol csapataink nem voltak), hogy a bekerítés veszélye miatt vissza kellett vonulniok.

Egy zászlóalj Földvár felé ment s onnan a vasút mentén az országúton vonult állandó harcok között vissza. Két zászlóalj pedig aug. 30. este hátravonult Újsinkára, hol a hegyen elfoglalt állásban éjszakáztak.

Aug. 31. reggel hajnali 3 órakor tovább mentek Ósinkára s fennebb Sárkányon át, az Oltón átkelve, Halmágytól keletre Királyhalmáig, nyugatra Sonáig állottak fel az Olt északi dombvidékén. Szomszédságukban Fogaras mellett ekkor a Sikorszky-csendőrzászlóalj állott, melyből csendőrezred alakult. E harmadik állásban a 82. ezrednek már három *ütege* volt, (egy tarack, egy hegyi üteg és egy

Predeálon az összelövöldözött m. kir. pénzügyőrség 1916 okt.

hosszú csövű 10 cm-es), összesen 10 ágyúja. A front kiterjedése 12 km. volt. A halmágyi hidat az úton felrobbantották.

Az oláhok egy hétig nem mutatkoztak s így volt idejük annyira kiépíteniök az állásokat, hogy még pergőtüzet is kiáltottak volna. Összeköttetésük is volt jobbra, balra szomszédcsapatokkal, úgy hogy nagyszabású harcokra is el voltak készülve. Lövészárkokat 3 vonalban egymás felett építettek, de csak az alsót szállották meg. Az oláhok pedig megjőve a felsőket ágyúzták s bennük kárt nem tettek.

Szept. 8. mutatkoztak az oláhok. Tisztán látható volt, hogyan bontakoznak az ósinkai és a persányi szorosokból, lovasság, gyalogság és tüzérség. A hosszúcsövű ágyúkkal lőtték őket, a jól kiszámított, látható terepen. A kisebb ágyúkkal meg volt tiltva a lövés, mindaddig, míg közel nem jönnek.

Midőn az egész ezred a trénnel együtt kijött Sárkányból, azt hívén, hogy az Olt feletti magaslatok nincsenek megszállva, mind a három *üteg tűz alá* vette őket. Kétségbeesett kavarodás támadt az oláhok közt. A gyalogság eldobva a hátizsákokat, rohant visszafelé, a trének meggyorsították a lovakat és összegomolyodtak rendetlen tömeggé és úgy rohantak visszafelé. Sok halott maradt az utakon. Az életben maradtak úgy eltűntek, mintha ott sem lettek volna. Az Oltót 5 km távol-

ságra elkerülték, többé nem mutatkoztak, csak egyes járőrök bujkáltak a szalmakazlak és kalangyák megett. A sereg elvonult az apácai erdő (a Geisterwald) felé.

A 82-esek a halmágyi állásokban háborítatlanul állottak szept. 11-ig. Szeptember 12-én parancsot kaptak, hogy vonuljanak vissza s csak gyenge járőröket hagyjanak az Olt felett, kik a folyó mentét megfigyeljék. Az volt a dispozició, hogy ilyen tapasztalatlan ellenséggel nem kell állásharcot vívni, hanem központosítani kell az erőket s egyes helyeken kell rajtuk ütni.

Szept. 12. tehát fennebb vonultak Szász-Tyúkoson át Garatra, 13-án Szászbudára, 14-én Petekre.

E vidéken már 3 ezred állott egymással kapcsolatban a 71 hadosztályban. Sikorszky csendőrzászlóaljából egy dandárezredet formáltak s a menetzászlóaljakból egy gyalogezredet *Divisioli* ezredes parancsnoksága alatt. Voltak benne horvátok és bosnyákok is.

Mikor *Petekre* érkeztek, jött a hír, hogy az oláhok észrevévén elvonulásukat, az Olt folyón több helyen átkeltek. Másrészről arról értesültek, hogy egy ellenséges hadosztály a Homoród völgyén *Kőhalom* felé vonul.

Goldbach h. o. parancsnok erre elhatározta, hogy az oláhokat megtámadja.

Szept. 15-én délután 1 órakor a 82. ezred

Petektől délre a Galgenberg hegyen szervezkedett a támadásra. Az előnyomulás iránya Pálos, Kacza volt, hol a Homoród völgye a Segesvár-brassai vasútvonallal találkozik s mellette vezet az országút.

Amint az ezred *Pálost* elhagyta s a magaslatra ért, ott talált és meglepett egy pihenő oláh ezredet tüzérséggel együtt.

A székely fiúkat elfogta a harci tűz s tüstént rohamra akartak menni, „itt az alkalom, most vagy soha" jelszóval buzdítván egymást. Goldbach lelkesítő beszédet tartott a tisztikarhoz, ez tovább adta a legénységhez, amely fékezhetetlenül megrohanta az oláhokat, kiknek fegyvereik piramisban állottak s csak akkor hirtelen kapkodták elő. Az oláhok többen voltak, három zászlóaljuk volt (2400 ember), nekünk csak egy volt ott (m. e. 7—800 ember), de annyira fel voltak lelkesülve, hogy mindenki oláhot akart ölni s „hurrá, rajta, üsd-vágd" csatakiáltással s szilaj átkozódással rohantak rájuk. Véres, vad tusa fejlődik ki, az oláhok kétségbeesetten, szuronnyal védekeznek, ember-ember ellen harcolt. A székelyek elemökben voltak s kitombolták magukat a gyűlölt ellenségen, véres rendet vágva közöttük. Borzasztó öldöklés, mészárlás folyt, foglyot nem ejtettek, aki nem menekült, halálfia lett.

A nagy hévvel folyt támadásban azonban a katonák, a századok összekeverődtek, „a tisztek kezéből kikerültek” s mindenki saját szakállára harcolt, mert mindenki oláhot akart ölni. így történt aztán, hogy nem aknázhatták ki teljesen a diadalt, az oláhok egyrésze megmenekült s a négy ágyút, melynek lovait lelőtték, kézierővel elvontatták. Közben kartácsot lőttek a mieink közé, a mi nekünk is nagy veszteséget okozott.

Az ellenségnek borzasztó vesztesége volt, A menekülők a közeli erdőbe menekültek. A mieink rohamra mentek utánok, mert „a székely addig támad, amíg ellenséget lát, vagy meghal!” Olyan csatazaj és harci lárma, kiáltozás volt, hogy reszketett tőle a levegő.

Ott esett el *Farkas* László hadnagy, a törosvári hős, négy tiszt megsebesült, egy eltűnt, a legénységből meghalt 9 /megsebesült 58, elfogatott 8 s eltűnt 298. A veszteség tehát 373 volt a 800 emberből.

Drága, de fényes diadal volt. Még szebb és olcsóbb lehetett volna, ha a harci tűz el nem ragadja a hős legényeket β a csatát rendszeresen vívták volna meg. Elfoghatták volna az egész oláh ezredet, az ágyúkkal együtt,

Így is nagy erkölcsi hatása volt. Következménye az lett, hogy az oláh annyira megfélemlett a hirtelen jött véres támadástól, *a pálosi ütközettől, hogy két hétig nem mert mu-*

tatkozni a 82-esek frontja előtt, —annál kevésbé csatába ereszkedni velük.

Az ellenség elvonult déli irányban — Homorod és Kőhalom felé. A szeptember 17. oláh hadijelentés hozta Homorod-Almás, Kőhalom és Fogaras elfoglalását. Fogságba kerül tőlünk állítólag 10 tiszt, 900 katona és zsákmányul hadianyag. (Hogy hol! a jelentés nem mondja.) A pálosi győzelem után a 82-esek egy erdőszéli magaslaton töltötték az éjét, várva a további parancsot mely hajnalban őket Bene és Erted felé, az ottani magaslatokra rendelte vissza.

Két hétig állottak az ellenségtől nem háborgatva Erked felett a magaslatokon. Ott történt, hogy egy idősebb 82-es szász telefonistát, aki éppen erkedi volt, figyelmeztették, hogy jó lenne családját elküldeni a faluból, mert ha az oláhok támadnak, Erked éppen a harcvonalba fog esni és bajuk támadhat. A szász atyafi azt felelte, hogy „lieber sterben, als den geliebten Heimat weichen."

Így gondolkoztak a szászok másutt is, mert többnyire otthon maradtak.

A hadosztályhoz tartozó másik ezred, a 43-ik ugyanakkor harcban állott tőlük keletre a Homorod völgyében s ők is visszarendeltettek Kaczán át Bene felé.

Akkor látták kivonulni a páncélvonatot az

oláh front felé, mely állandóan nyugtalanította a vasútvonal mentén az oláhokat.

A pálosi ütközet után, szept. 16-ától 30-ig teljes csend volt a 82-esek vonalán. Járőreink 25—30 km-nyire jártak és csatároztak az oláh lovassággal, miközben foglyokat hoztak 8 lovakat zsákmányoltak, de komoly harcok a szeptemberi offenzíva kezdetéig többé azon a vidéken nem voltak.

VIII.

A határvédelem Keleten:
Székelykeresztúrtál Görgényig.
A 61. honvéd-hadosztály vonalán.

Erdély keleti határszélét a 61. hadosztály védelmezte. Állott pedig ez a 16. és 19. népfölkelő hegyi dandárból, *Grallert* vezérőrnagy parancsnoksága alatt. A 16 .dandár parancsnoka volt *Paleta* ezredes, a 19-én *Szabó* Zoltán huszárezredei Aradról.

A hadosztály az olasz frontról, a Doberdóról ment fel Wolhiniába s ott harcolt 1916 nyarán. A lucki áttörés után a wolhiniai Szklinből kiegészítés végett Belzbe és Sokaiba vitetett s onnan indult 1916 aug. 4. Erdélybe. Létszáma ekkor mindössze 2000 puskából állott. Aug. 18. szállottak ki Maroshévízen, Gy.-Szentmiklóson, illetőleg Madéfalván.

A 16. dandár Maroshévíztől a Tölgyesi-szorosig helyezkedett el. Állott pedig ez a 29. népfölkelő hegyi ezredből, melyben pestmegyei és jásznagykunszolnoki vitézek voltak és a 17. székes fehérvári honvédgyalogezredből.

A 19. dandárban állott a 19. honvédgyalogezred IV. zászlóalja és a 12. honv. gy. ezred II. zászlóalja (Fritz alezredes csoportja), mely a Tölgyes-szorostól a Gimesi-szorosig védte a

határokat. Továbbá a debreceni 3. h. gy. ezred II. zászlóalja, mely a Gimesi-szorost védte, *Bányai* ezredes parancsnoksága alatt, végül a 6. h. gy. ezred I .zászlóalja és a 4. b. gy. ezred I. zászlóalja, melyek az Uzi-szorost és a Kászon völgyét s határát védték. Ez utóbbinak parancsnoka volt *Viola* őrnagy (később alezredes), aki 1917 elején aztán a 29. népfölkelő hegyi ezred parancsnoka lett.

Aug. 27. este az oláhok betörtek a keleti határon s előnyomultak a völgyekben és hegyeken át. A Gitmesi-szorosban a határvámot az 5. század foglalta el, miközben a mieink közül többen megsebesültek s hatan fogságba kerültek. Fentebb és alább is folytak a harcok.

A kászoni 954 m. Lóbércen (az oláh határszéli Nemerével szemben) népfelkelő honvédek s csendőrök állottak. Ezeket aug. 27—28. éjjel megtámadták, többeket felkoncoltak, többen menekültek, két csendőr megsebesült. A vett hírre a Csikszentmártonon levő 6. ezredbeli két tartalékszázad felvonult Kászon felé és az Uzi-szorosba, megerősíteni az 1/4 zászlóaljat. Ezek két napig feltartóztatták az ellenséget, de aztán a túlnyomó erő bekerítő mozdulatai következtében kénytelen voltak a határszélről visszavonulni. Maguk az oláhok is elismerték, hogy a magyarok elenyésző csekély létszámuk dacára is szívós ellenállást fejtettek ki. A golyók úgy fütyültek a támadó

oláhok feje felett, hogy ezeket puskatussal kellett előre kergetni, míg meg nem szokták a golyók süvítését. Imponált nekik a magyar katona felkészültsége és harci készsége.

Aug. 30. a honvédek hátrább vonulva, a Csíkménaság, Csíkszentgyörgy és Bánkfalva előtti hegyeket szállották meg, hogy Csík-*szereda* kiürítését fedezzék. A zászlóalj törzse Csíkszereda és Zsögöd között állott.

Az oláh előőrsök előnyomultak s szept. 1-én *Szentmártonba* érve leitták magukat; ott lőtték le a mieink egyiknek lovát s őt magát elfogták. Csobán Petra volt a neve, az 5. Calarasi (lovas) ezredből, Krajovából való volt, Az első oláh fogoly volt ezen a vidéken.*

A Gimesi-szorosban kemény harcok folytak. A Szépviz feletti Pogányhavast a debreceni II/3 h. zászlóalj tartotta, amíg lehetett β midőn szept. elején visszavonultak, az Olt nyugati oldalán állottak fel a Hargita alatt.

A Pogányhavas elfoglalása után Zsögödöt is ki kellett üríteni (szept. 4.), mert a Pogányhavasról belőttek Taplocára s a bekerítés veszélye fenyegetett.

* Az oláh hivatalos jelentés aug. 31-éről már Csikménaság elfoglalását jelentette és azt, hogy a Gimesi állomáson száz vasúti kocsit és Berecken lisztszállítmányt zsákmányoltak. Szept. 1-én jelentik Kézdivásárhely elfoglalását; 2-án, hogy a vasúti közlekedést Csíkszeredától délre megzavarták.

Felcsíkban az oláhok leérve az Olt völgyébe, nem győzték eléggé bámulni β irigyelve nézni a szép, rendezett falvakat, melyeken „meglátszik a civilizált emberek munkája, kik szeretnek és tudnak is jól élni.” (Egy oláb tiszt naplójából. Ld. a Függelékben.)

A 19. honvéddandár a Hargita aljában, az *Udvarhely* felé vezető műút mellett foglalt állást, balszárnyukkal a csíkszeredai 24-es honvédek katonai lövöldéjére támaszkodva. Több napig állottak ott, anélkül, hogy az oláhok támadtak volna. Tüzéreink lőtték a Pogányhavast s ők visszafelelgettek. Támadni nem mertek, mert csak a lovasok jöttek előre, a gyalogság még nem volt felfejlődve; ezeket várták.

Közben, szeptember első napjaiban előőrsi csatározások folytak az Olt völgyében, hova az oláhok leereszkedtek s szeptember 5. megszállták *Csíkmadarast,* 6-án *Karcfalvát.*

Csíkszeredát a 16. oláh ezred szept. 8-án próbálta elfoglalni, de a II/9. honvédzászlóalj részéről erős ellenállásra talált. Az oláhok csak szuronyrohammal tudtak maguknak állást szerezni az Olt mellett, miközben sok halott és sebesült veszteséget szenvedtek. Nekünk is volt 20 halott, több sebesült és fogoly veszteségünk. A halottak közt voltak asszonyok is, akik az ütközet folyamán lőszerrel és élelemmel látták el a honvédeket. Sietve rendelték segítsé-

gül a Karcfalvánál, az Oltón túl táborozó zászlóaljat. Ott látták az oláhok először, hogy nem tréfa a háború, midőn halottaikat a tábori papok temették s a táborban nagy zűrzavar, lótás-futás s rettegés uralkodott. A fejveszettség abban is nyilvánult, hogy mindenkiben kémet láttak, s a polgári elfogottakat kivégeztették.

A honvédek a túlerő elől szept. 8. visszavonultak a Hargitán át a *Tolvajos* tetőre s az oláhok szept. 9-én bevonultak *Csíkszeredára és* nyomban a mieink után siettek. A lakosság mindenfelől menekült az oláhok elől. A *Hargita* bérces-völgyes erdei telve voltak menekülőkkel, kik sokat szenvedtek a korán beállott hideg idők miatt is.

Szept. 84ki hadi jelentésünk tudtul adta, hogy „Csíkszeredától nyugatra, túlerőben levő ellenséges támadás elől csapatainkat a Hargita hegységre vontuk vissza."

Viszont az oláh jelentés már szept. 5-ről hirdette *Sepsiszentgyörgy* elfoglalását, azzal a hozzáadással, hogy 500-nál több vagont zsákmányoltak különböző élelmiszerekkel és takarmánnyal s egy teljesen felszerelt kórházat. Szept. 10-iki jelentésük iszol „Sereda Cicului" elfoglalásáról, hozzátéve, hogy csapataik folytatják a nyugat felé menekülő ellenség üldözését.*

* Hogy Csíkszeredán és a vármegye területén hogy garázdálkodtak az oláhok, azt ld. Függelékben „Csikország keservei" címen.

Csíkszereda elfoglalása után az oláh zászlóaljak mindenfelől igyekeztek átlépni a Hargita vonalát. Karcfalvárói egy zászlóalj (szept. 9.) a Komsa-tető felé igyekezett s onnan tovább a Hargita völgyein át *Deság* és *Udvarhely* felé haladva fedezte a főútvonalon előhaladó főcsapatot. Ezek a Hargita rengetegeiben mindenfelé menekülőket találtak, kik sokat szenvedtek a beálló hidegtől. Szept. 13. már hó esett ott. Az oláh főerő, a 17. és 18-ik oláh gyalogezred a Tolvajos tetőn megtámadta a mi ottani II/3. honvéd zászlólóaljunkat, mely a túlerő elől előőrsi csatározás után *Kápolnas-Oláhfaluig* vonult vissza új állásba. Ott sem sokáig maradhattak, mert az oláh tüzőrség ágyúval lőtte és felgyújtotta a rajvonalak előtt álló Szentegyházas-Oláhfalut, melyben 62 lakóház és 71 gazdasági épület leégett. Az ellenség erős támadásokat intézett a zászlóalj ellen is, melynek szárnyai sehonnan sem voltak biztosítva, összefüggő rajvonaluk nem lévén, úgy hogy könnyen megkerülhető volt mindenünnen.

Feladatuk különben sem volt a végleges ellenállás, hanem csak az, hogy az utakat, hegyhátakat, vízátjárókat elállják s azáltal az oláhokat felfejlődésre kényszerítsék, s így előnyomulásukat késleltessék.

A 16. dandár tehát visszavonult a *Homorod-fürdő* előtti hegyekre s az *Udvarhely* felé vezető műutat védte félkör alakban. A dandár-

parancsnokság 2—3 napig Homorod-fürdőn volt. Egyik zászlóalja (a jobbszárny) a *Lövéte* előtti dombokon s a *Pokolláz* (877 m.) tetőn állott.

Nem sokáig tarthatták ezt az állást sem, mert egy éjszaka hirtelen rátámadtak a dandárra s ennek gyorsan vissza kellett vonulnia szept, 14-én *Székely udvarhelyre* s onnan *Székelykeresztúrra.* A zászlóaljak és századok a hegyeken át követték a Nagyküküllő völgye körötti falvakon át s a *Nagy galamb falván* túli *Magyaros* tetőn foglaltak el újabb erős állást.

Az oláhok tapogatózva követték őket, nem veszteség nélkül. Szept. 14-én írja az oláh jelentés, hogy az Olt vidékén elfoglalták *Barótot,* Oltbogátot (Hévíz mellett). Szept. 18. azt jegyezte fel egyik tisztjük naplójába, hogy „ezen a napon a vadászok 12 halottat és sok sebesültet, köztük 3 tisztet vesztettek, mert az erdőben kalauzul felvett székely megszökött s elárulván útirányukat a magyarok meglepték őket s majdnem mind fogságba estek.

Ezen a napon, szept, 18-án vonult be az oláh 4. vadászezred *Udvarhelyre,* melyet a mieink feladtak. Előbb előőrsök érkeztek kerékpáron, majd d. u. 5 ó. egy hadnagy vezetése alatt nagy bőrsapkás lovasok, kiket a székelyek kozákoknak neveztek. D. u. 6 ó. egy ezredessel s a tisztikarral az élén vonult be az ezred. Az

ezredes azzal biztatta a várost átadó bizottságot, hogy ha békésen viselkednek, nem lesz bántódásuk, mert Románia kultúrállam, mely építeni s nem rombolni jött. Másnap újabb csapatok érkeztek. A jobbfelőli oldalvéd és tartalék Deságról Zetelaka s Fenyéd irányában követte őket. A hadosztály Kápolnás-Oláhfalun állomásozott s ott lövészárkokat építettek a 16-ik „szucsavai ezreddel". Hasonlóképpen a Hargita aljában Deságon.

Ezeken a napokon állandóan repülők kerengtek felettük, mikre hasztalan lövöldöztek.

Udvarhelyen szept. 19-én kitűzették a házakra a háromszínű (piros-sárga-kék) oláh zászlókat s megkezdték a lakatlan házak kirablását, főként szeszesitalok után kutatva. A város főutcája (Kossuth utca) házaira felírkálták, hogy Romania Mare, Odoréi Mare, Galea Vanatorilor 4 (4-es Vadász utca). Ugyanezek a feliratok disztelení tették Csíkszereda főutcáját is, jeléül annak, hogy oda is a 4-es vadászok vonultak be először. Ezeknek a dandárparancsnoksága ezékelt Udvarhelyen. Az oláh uralom alatt Udvarhelyt a brassai szász eredetű, de régóta udvarhelyi adótiszt, *Stefáni* Károly volt a polgármester, akit még az eltávozó székely tanács választott meg s aki férfiasan megfelelt hivatásának.

Udvarhely környékén szept. 20-a után véres harcokat vívtak. A szomszéd falu, *Farczád*

Farkas dandárparancsnok a csatatéren.

mellett folytak a csatározások. Ott a hegyek közt a mieink meglőttek légy oláh ezredest, akit Udvarhelyt temettek el nagy pompával.

Az oláhok erősen támadták a *Décsfalva* melletti hegyekben a 1/4. és II/3. zászlóaljakat. Midőn az oláhok általános támadással itt isikert értek el, a mi egész 19. dandárunk visszavonult (4 km.) a *kisgalambfalvi* hegyekre, hol új állásokat foglaltak el. Két napig védték ezt a helyet s onnan a *Fiátfalva* feletti szőlőhegyiekbe, az *Omlás* tetőre vonult az 1/4 zászlóalj, hogy hátvédül szolgáljon a Székelykeresztúrról Erdőszentgyörgyre elvonult dandárparanosnokságnak.

Székelyekeresztúr még sem került hatalmukba, csak járőreik látogattak be, kiket a mieink meglövöldöztek.

Az 1/4. zászlóaljnak másfél százada *(Vida* János főhadnagy vezetésével) résztvett az *Erked* és *Bene* vidéki harcokban is, hol a 82-esek védték a vasúti alagutat. Páncélvonat (egy gép és négy kocsi) járt ki az alagútból az oláh frontra s többször szétugrasztotta az olahokat.

Okt. elején jött a hír, hogy az oláhok nagy vereséget szenvedtek *Nagyszebennél.* Ez az oláh seregben nagy rettegést idézett elő. A honvédekhez átszökött 11 csángó telefonkezelő és sebesültvivő jött jelenteni, hogy az 5. és 6. kalarasi lovas ezredet éjszakának idején alarmi-

rozták és levitték Fogaras irányába, mert ott nagy baj érte az oláh sereget. Ajánlották, hogy intézzünk támadást a meggyengült front ellen, mert nagyon meg vannak ijedve és félnek a támadástól.

A zászlóaljparancsnok jelentette a dandárparancsnokságnak, ahonnan az a válasz jött vissza, hogy tartsanak ki a fiátfalvi állásokban újabb rendelkezésig.

Kevés idő múlva megindult az északi fronton is az offenzíva, mely hamarosan kiverte az oláhokat Udvarhely megyéből is.

*

Fentebb a Székelyföldön, Gyergyóban és a Felső-Maros völgyében ugyanekkor élénk harcok folytak az oláhokkal. Az elővonuló oláhok a Hargita tetőről hallották a nagy ágyúzást s azt hitték, hogy ott már oroszok harcolnak. Ezek azonban még feljebb, Dornavatránál fejtettek ki nagy erőfeszítést. Pillanatnyilag sikerrel járt, bár ők biztosra vették a végső győzelmet.

A Maros felső völgye irányában is párhuzamosan haladt a támadás és védekezés.

Az oláhok az aug. 27. éjjeli orvtámadást úgy készítették elő, hogy Erdély keleti és déli határán, minden jelentős stratégiai ponton egy időben támadnak, β párhuzamosan fognak elő-

renyomulni, mint a fésű fogai, vagy mint a borona ágai, sorban egymás mellett és után, hogy nagy hézagok ne maradjanak.

A meglepetés teljesen isikerült; a határokon ellenállásra nem találtak s már második hadijelentésükben nagy garral hirdettek, mint valami nagy eredményt, hogy mely pontokon keltek át.

Aug. 29-én azt írta az oláh hadijelentés, hogy a román csapatok élénk akció után Erdély határain átléptek s a következő helyeket foglalták el: a Fagatzeln hegy (1148 m.) Gyergyóban, Tölgyes, Kisopcina (1401), Hegyes, Gyergyó-Békás, Antalpatak, (Gimestől északnyugatra 3 km.), az 1398 m. magaslat (Palánkától 6 km. délnyugatra), Kostelek, Kövesbérc, (a Sulca völgyében 7 km. a határtól), a 650 m. magaslat (Ojtoztól délnyugatra 1 km. s Bereczktől délkeletre 2 km.), Gelenoe kommandó, Bodzaforduló, Bodzaváma, Hosszúfalu, (Satulung, 4 km. keletre Brassótól), Törosvár (Bran), Porcsesd, (az Olt völgyében, a Vöröstoronynál), Magura (Livazéntől délre, a Zsil völgyében), Meteziele (Meteris?) lui Tudor (Vercsiorovától északra). A tüzérség Vercsiorovától Orsovát lőtte, lerombolván a petróleumraktárakat. A 4-ik hadosztály (a Tömösben operáló) foglyul ejtett 7 tisztet és 734 katonát (!) (Ez már csak azért sem lehetséges, mert a Moldvából hazatért ma-

gyar foglyok között egy sem volt 82-es, akik a Tömösi szorost és vidékét védték.)

A bukaresti lapok harsány hangon hirdették hogy „a román sasok átszálltak a Kárpátokon, melyek szorosai egy csapással el vannak foglalva s a romániai offenzíva mindenütt győzelmesen halad előre. A győzelmes bajonetek felszabadítják a hegyeken túli testvéreket. A román katonák méltók őseikhez, kik meghódították az egész világot. A drága vér, mely a hegyeken túli földre hull, megszenteli a mi történeti jogainkat (1) A győzelem előkészíti a nemzeti eszme megvalósítását: Nagyrománia megalapítását."

A román hadaknak könnyű volt előhaladni, mert nem volt előttük akadály. A határon levő csekély haderő feladata az volt, hogy rendszeresen vonuljon hátra. Ha lett volna bátorságuk, gyorsabban és tovább is előre jöhettek volna. De ők a Felső-Maros völgyében is csak tapogatózva mertek előhaladni. Csak szept. 7-iki (3-ik) hadi jelentésük közű *Gyergyóditró* és ugyanakkor *Orsova* elfoglalását.

A mi jelentésünk ugyanekkor (szept. 7.) közli, hogy *Maroshévíznél* csapatainkat a fenyegető átkarolás megelőzése céljából a helységtől nyugatra levő magaslatokra vontuk vissza.

Be ugyanakkor jelenti Hőfer egyszersmind az oláhok *tutrakáni* katasztrófáját, hol 400 oláh

tiszt s 21000 katona, esett fogságba, a halottak és sebesültek nagy számán kívül.

Ez nemcsak a bukaresti köröket döbbentette meg, honnan már sokan menekülésre gondoltak, de megrémítette az erdélyi oláh hadakat is, amit ellensúlyozandó, később hamis győzelmi híreket gyártottak Dobrudsából.

Nálunk egyelőre még ők vannak látszólagos előnyben.

Szept. 8-án közlik az oláhok, hogy élénk csatározás után elfoglalták Toplicát (Maroshévíz), Csíkszenlmihályt, Delnét és Gyergyószentmiklóst.

Szept. 8—10. élénk csatározások folytak a Felső-Maros völgyében, minek következtében a mi „harcvonalunkat ott kissé visszavontuk".

Itt két oláh hadosztály harcolt, a 8. és a 2. és igyekezett előre haladni a Maros völgyén Szászrégen es a Kelemen havasokon át Beszterce) felé. A 2. (hadosztály parancsnoksága Maroshévízen volt. De itt meg is rekedt. Panaszolkodtak, hogy *több mint három hétig kellett egy helyen állaniok.* Egy tűzérhadnagy Maroshévízen talált naplója szerint: „okt. 4. több három heténél egy helyen állunk." A tüzérség Dédáig haladt előre s ott a szorosban kedvező helyen állott. A csapatok *Görgény* vidékéig haladtak előre s végső erőfeszítéseiket a *Bekecs* hegy elfoglalására pazarolták, de hiába.

Nekünk első igazi kiépített védelmi állásunk: a *szászrégeni hídfő volt.* Ennek az erődített vonala Marosvécstől Ideospatakon s a Nyereghegyen át Görgénysóakna felé vezetett s onnan csatlakozott a *Bekecstető, Nyárád-Magyaróstetőn* át vezető védelmi vonalhoz. Ezt a vonalat és fentebb a hegyeket két, Oroszországból lehozott honvédhadoszályunk védte hősiesen és teljes sikerrel: a 37. és 39-es. Midőn a 61. hadosztály az oláhok nyomása előtt lassú védekezéssel visszavonult *Görgény-Szentimréig* s az oláhok utánuk *Libánfalváig:* az új pihent honvédhadosztályok vették fel a harcot, törték meg és űzték vissza véres fejjel a betörőket.

A 37. honvédhadosztály szept. 12-én indult hazafelé Wladimir-Wolinszkiból, hol a lucki áttörés tengelyében állva, sok veszteséget szenvedett. Szamosujvárott kiszállva, onnan gyalog meneteltek Lekeneére.

A hadosztály állott a 13. (soproni), 14. (pozsonyi), 15. (trencséni) és 18. (nyitrai) ezredekből; parancsnokuk volt Wolhíniában *Tabajdi* vezérőrnagy (később honv. min. állaim-;titkár), aki Woratinnál vezérkarával együtt puskával állott élire a hadosztálynak s így tartóztatták fel az ellenséget. Megbetegedvén, 1916. jun. állott a hadosztály élére *Háber* János altábornagy, erdélyi parancsnokuk.

Erdélybe érkezésük idején az oroszok erős

támadásokat intézvén ellenünk Dornavatránál, a 13. és 18. ezredet Besztercén át odavitték s a 14. és 15-iket Szászrégenbe, hol a hidfő északi részét (Vécstől Görgénysóakna felé) ők építették ki.

Az ellenség előrejutván, nehogy észak felől megkerüljék őket, a 37. hadosztály két ezredét fennebb tolták északra, Beszterce alá, a Kelemen-havasokra. Új állásuk volt: Kisdemeter, Román-Budak falu s a Poeana Tomi (1469 m.) és Dealul Negru (1521 m.), Poeana Calului (1577 m.) hegycsúcsok a Borgói-szorostól délre. Ők alkották az összeköttetést a dornavatrai szakasszal.

Okt. 1-én értek oda, de ellenséget még a járőrök sem találtak s olyan hóesés volt a Kelemen-havasokban, hogy ott járni sem lehetett. Ott az oláhok áthatolásától tartani nem kellett.

A iszebeni csata hírére s a készülő offenzíva tervére okt. 5. visszarendeltettek *Szászrégenbe* s nemsokára résztvettek a diadalmas előnyomulásban a Marosvölgyén.

Az oláh hadijelentés szept. 23. azt mondotta, hogy Dornavatrától délnyugatra támadásunk megközelítette az ellenség árkait s a Kaliman hegyekben csapataink előhaladtak. Szept. 24. a Kelemen hegyekben újabb előhaladást jelentenek és 73 foglyot s egy gépfegyver elvételét.

Ezt kellett ellensúlyozni az odarendelt két

honvéd ezrednek. Szept. végén ott nagy harcok voltak. Szept. 27. azt jegyzi fel egy oláh tiszt naplójába, hogy: „a Petrosul havason nagy harcok vannak, úgy hogy egy századhói csak a parancsnok és vagy 45 ember maradt. Az oroszok Dománál nagyon gyengén és roszszul haladnak előre es az offenzíva nagyon nehezen megy." A Maroshévízen talált napló ezerint: „Nagy örömmel" ünnepelték a háború kezdetének egy hónapi fordulóját." Ha tudták volna: mi történt ugyanakkor Nagyszebennél. Jó hírekkel ámították őket. Szept. 28. „Szászrégen és Szeben eleste hallatszik." Ép az ellenkezője volt igaz!

A fordulópontot a Bekecs tetőn, a Nyárádmogyorósi hegyélen (okt. 3—5.) folyt harcok s a 39. hadosztály hős honvédéinek, főként a kassai 9. h. ezrednek fényes győzelmei alkották, melyek után a megtört és megriadt oláhság eszeveszetten rohant visszafelé — arra, ahonnan jött.

Úgy sietett, hogy még lovas csapataink is alig tudták utólérni.

IX.
Nagyszeben a két front között

Az oláh betörés épp oly védtelenül találta a Vöröstoronyi szorost, mint a többieket. Az oláhok akadálytalanul vonulhattak be itt i®> egész Nagyszebenig. Kisebb csatározáson kívül nem volt ellenállás.

A szászok fővárosában aug. 27. éjjel alarmot fújtak, a katonaságot felverték s aug. 28-án d. e. elindították észak felé.

A polgári lakosság is sietve csomagolt és kora reggeltől tömegesen vándorolt a vasúti állomás felé, melyet azonban katonaság zárt el.

D. e. a polgármester hirdetményt ragasztatott ki az utcasarkakon, mely szerint d. u. 5 ó. és éjjel 11 ó. indul a menetrend szerinti vonat, melyen, akár jegyet válthat és eltartásáról gondoskodhat, mehet, ahova tetszik; azok, akik önköltségen nem élhetnek, Nagyküküllő megyében a községekben telepíttetnek le és élelmeztetnek, így szólt a hatósági felszólítás a menekülésre.

A menekülés aug. 29-ig tartott. Vonat vonat után indult; este 10 ó. az utolsó. Nagytal-

mács felől sebesült katonák érkeztek egy vonaton, ami a pánikot még növelte. Sokan kocsin és gyalog menekültek, nehogy elkéssenek. A fiakkerek Kiskapusig 500 koronát kívántak; volt aki megfizette. A hivatalnokok aug. 29. menekültek. Csak a »polgármester, Dörr Albert maradt néhány tanácsossal és kb. 9000 lakossal.[1]

A város kiürült, az üzletek zárva maradtak, a házkapuk is. Az első oláh fogolyszállítmány is megérkezett. Azt hitték ,hogy éjjel már bevonul az ellenség.

Aug. 30. reggel honvédek érkeztek vonaton. Dalolva mentek át a városon, új felszereléssel, zászlóval a Vöröstoronyi szoros irányában. A sétatéren át is honvédek vonultak. Rövid pihenőjük idején asszonyok és lányok gyümölccsel, süteménnyel, borral (kedveskedtek nekik. Új remény éledt, hogy ezek feltartóztatják az ellenséget. De éjfélkor és aug. 31. reggel visszatértek s elvonultak Vízakna felé. A túlerővel szemben feladták a szebeni völgyet, felrobbantva az Oltón a talmácsi hidat s

[1] Főforrások: Dr. Eejőd J. Tiborc: A véres kard Nagyszeben felett 1916.

Sigerus Emil: Hermannstädter Kriegskronik. Nagyszeben 1917.

Petricek Vendel százados: Um Hermaiinstadt 1917.

Sigerus E.: Aus der Eumänenzeit. Nagyszeben 1917 és Vor einem Jahr 1917.

visszavonultak a Szebent északról környékező dombélekre.

A polgármesternek aug. 31. éjjel 1 órakor azt jelentette egy tüzértiszt a városházán, hogy a katonaság elhagyja a várost s hogy az ellenség valószínűleg hamarosan meg fogja azt szállni.

Erre reggel a város tornyára kitűztek két fehér zászlót, amire a lakosság is fehér zászlókat, ruhadarabokat akasztott és tűzött ki az ablakokba.

A polgármester reggel néhány tisztviselővel, városi bizottsági taggal s a különböző felekezetek papságával kivonult a „Bretterpromenádra", ahol három út torkollik össze, hogy a bevonuló ellenségnek átadja a várost és a polgárok számára oltalmat kérjen. „Nem volt ebben gyakorlatunk — mondotta később a polgármester — a város megoltalmazása lebegett szemünk előtt." Órák teltek, de az ellenség nem mutatkozott.

Két türelmetlen várakozó magánbuzgalomból vállalkozott, hogy Schellenberk felé kocsiz. Borger Viktor előkelő gazdag szász polgár volt az egyik, egy oláh ügyvédjelölt volt a másik. Nemsokára azzal a hírrel térték vissza, hogy Schellenberken ellenséget nem találtak. Borger másodszor is elindult, most már Nagydisznód felé Préda nevű oláh ügyvéddel, saját kocsiján.

A külvárosi csőcselék ezalatt megrohanta az elhagyott tüzérkaszárnyát és a nyitvahagyott élelmiraktárakat kiüríteni igyekezett Éppen úgy, mint előtte való nap a vasúti állomás raktárait, hol az élelmiszereket, nehogy az ellenség kezébe kerüljön, a visszamaradt lakosságnak szabad prédára bocsátották. A nagy dulakodásban többet elpocsékoltak, mint elvittek, de alaposan kiürítettek és tönkretették mindent. A zsákokat felszakították, a hordókat, ládákat szétverték s a szétomlott lisztet és értékes élelmiszereket a tolongásban eltaposták. Hasonló garázdálkodás indult meg a kaszárnyákban is: az élelmiszereket szekereken és taligákon, kosarakban, zsákokban széthordani igyekeztek, még a bútorokat is elvitték.

Észrevévén ezt a garázdálkodást az ellenséget váró polgármester és társai, a kaszárnyába siettek, elűzték a csőcseléket és bezárták a kaput.

Ebéd után a polgármester és társai ismét kimentek a város végére, az ellenség bevonulását várni, de az estig nem mutatkozván, a városházára mentek a 6 órára hirdetett gyűlésre. Ott megalakították a 100 tagból álló polgári őrséget, mely a közbiztonságra volt felügyelendő.

A gyűlés végén megérkezett Borger is, aki előadta, hogy a Schewis-pataknál oláh előőrsök rájuk lőttek, körülfogták kocsijukat s

Nagydisznódra vitték egy ezredeshez. Ez tovább küldte őket Veszténybe egy generálishoz. Ennek előadták, hogy Szebenben várják az oláh hadak bevonulását. A tábornok azt válaszolta, hogy a polgármester és a lelkészeik másnap menjenek hozzá Veszténybe a város átadásáról tárgyalni s ő aztán két nap múlva bevonul csapatával. A polgármester azonban és a papság kijelentette s a gyűlés helyben hagyta, hogy ők nem hívatottak arra, hogy az ellenséggel tárgyalásba bocsátkozzanak.

Megjegyzendő, hogy az oláh ügyvéd nem jött vissza többé Borgerrel (megijedt — mondták — a honvédektől), a szász kocsis is kereket oldott, illetőleg elrejtőzött Nagydisznódon egy pincébe s ott rejtőzött az oláh uralom alatt. Borger maga hajtott vissza. Később sok kellemetlensége volt a követjárás miatt. Otthonra szállották; az oláh tábornok fenyegetőzött, hogy első dolga lesz Szebenben, hogy Borgert felakasztatja, mert tőrbe akarta csalni őket. Jóhiszeműségéhez kétség sem fér. Neki sem volt gyakorlata, hogy kell az ellenséggel bánni s tán neki volt a legtöbb féltenivalója Szebenben, azért volt oly „circumspectus”.

Kínos napok következtek, kétségbeesés és remény napjai. Szept. 1. mintha kihalt volna a város; mély csend borult rá. Kétharmada a lakosságnak elmenekült, csak a legszegényebbek (maradtak otthon, néhány tisztviselővel,

lelkésszel és egy pár öreg úrral. Akkor nap egy oláh lovas járőr jött a városba körülnézni. De *magyar* népfölkelők rájuk lőttek s azok sietve elvágtattak. Viszonzásul az oláhok este 7 órától egy óra hosszat ágyúval lövették a várost, a Schellenberk előtti Törökhalomról Szerencsére a kisebb kaliberű srapnellek nagyobb kárt nem tettek, de nagy ijedtséget idéztek elő.

A város végén is folytak csatározások, őrjáratok között. A kaszárnya mellől nyolc huszár űzött el két századot.*

A következő napok csendesebbek voltak. Az ellenség napokon át nem lőtte a várost. Éjjelenként magyar államvasúti páncélvonat jelent meg az állomáson is hajnalban jól megrakodva távozott, A mieink ürítették ki az otthagyott értékeket.

Szept. 3. az ellenség megszállta a város közvetlen közelében levő Jungerwaldot, elzárta a vízvezetéket s ott erős gátakat csinált levágott tölgy- és fenyőfákból. A városi halastóból kifogták és megették a halakat s megszállták az erdei gyárakat és villákat.

Szept. 5. a mieink lőtték és felgyújtották Poplakát, hová az oláhok befészkelődtek.

Szept. 7. a Vízaknán székelő 51. honvéd-

* Az oláh hadi jelentés szept. 1. közli Kacovita és Cisnadia (Nagydisznód) elfoglalását.

A német császár 1917 szept. 24. Nagyszebenben a szász püspökkel.

gyaloghadosztály parancsnoksága három századból álló hadtápzászlóaljat küldött Szebenbe a kiürítés fedezésére. Redner őrnagy (fogarasi szász) rendeltetett iállomiásparanosnoikul s Petricek Vencel (bécsi német) százados zárlatparancsnokul, aki az ő bécsi cseh és szlovén népfelkelőiből álló 300 emberét a város előtt félkörben állította fel rögtönzött lövészárkokban, Kistoronytól egész Szenterzsébetig 9 km hosszúságban. Ez a csekély erő fedezte a több milliónyi állami és magánvagyon elszállítását és mentette meg a várost az -ellenség feldúlásától.

Szept. 9. az ellenség elfoglalta a Szeben felett keletről uralkodó Gregoriberget s ott felállított ágyúkból lőtte esténként az állomáson rakodó páncélvonatot, mely olyankor előbbrevonult és lőtte az oláh katonákat. Később a gyárvárosnál állott meg és ott rakodott. Egy időre a zárlatfedező zászlóalj is visszavonult a vízaknai dombokra, de szept. 11-én visszatért a város előtti állásokba. Az ellenség 4—800 lépésnyire állott tőlük s élénken tüzelt rájuk. Elhatározták, hogy a várost egész az utcai harcig védeni fogják. Az előőrsi csatározások szünet nélkül folytak, de az ellenség nagyobb tömegekkel nem támadott. Kisebb támadásokat a mieink puskatűzzel, gépfegyverrel és távolabbi ágyúk támogatásával verték vissza napokon át.

Az oláh hadijelentés szept. 11-ről jelentette „Selimvar" (Sellenberg) elfoglalását.

Ugyanazon időtájt az oláh hadseregparanesnokság felhívást intézett a szebeni polgárokhoz, melyet a magyarországi oláhok közt is terjeszteni igyekeztek, oláh háromszínű zászló által keretezett nyomtatványban. A nagyhangú felhívás szövege magyar fordításban ez volt:

„Szebeni polgárok!

A román hadsereg a város kapui előtt áll. Ég a vágytól, hogy teljesítse kötelességét, élénk tűzzel lelkében faja iránt. De nem annyira önző, hogy alá ne rendelné a dicsőséget a testvéri szeretetnek, amit a szebeni polgárok iránt érez.

Szebeni polgárok! Értessétek meg minden eszköz által a századok óta alkalmatlan vendégekkel, hogy nincs többé keresnivalójuk a román Szeben városában.

Mártírjaitok sóhajtozó szelleme lelkesítsen titeket.

Távolítsátok el azt a pár ágyút és páncélvonatot s azt a néhány szakasz katonát, akik azt képzelik, hogy megakaszthatják a román légiók foghegyig menő lendületét „(elán), kik el vannak szánva a győzelemre.

Válasszatok a gyáva bűnösök és a hősök között, a dicstelen Kárthágó és a mindmegannyi

félelem és gáncsnélküli Mutins Scevola közt Abban az esetben, ha a balsorsú ellenség nem értené ezt meg: a románok Isten előtt őt teszik felelőssé a románok haragjának kitöréséért, mely nem tudja tovább megvédeni a várost a háború borzalmaitól, bárminő legyen a fájdalom, amit amiatt érzünk.

Szeben román volt és az is marad mindörökké!

A román hadsereg parancsnoksága."[1]

Egyelőre az oláh harag abban talált kitörést, hogy szept. 20. d. e. 11—12-ig srapnelekkel lőtte az ev. templomot, a főispáni palotát és a piactéren álló Földhitelintézetet, hol két iskolásfiú esett áldozatul a lövedékszilánkoknak. A mi ágyúink Kiscsűrről felelgettek a sellenberkieknek. El is találták később az ottani ágyúkat s akkor mondta a német tüzértiszt a magyarnak: „Schau Kamerad, der Collega dort drüben springt schon in die Luft." Tény, hogy a szebeni harcban a törökhalmi oláh ágyúk már nem szerepeltek.

Szept. 21. a mi ágyúink lőtték a Dreispitzwaldot és a poplakai legelőt, hol oláhok táboroztak. Még messzebb nyugatra Orlátig és Szecselig nyomultak elő.

[1] Közölték a bukuresti lapok, köztük a LIndépendance Roumaine 1916 szept. 1—14. számában.

A német felmentő hadak elővonulva Szászsebes felől s egyesülve a vízaknai vitéz honvédekkel, Szecselnél már előbb megtámadták az oláhokat és rohammal foglalták el a Szecseli hegyet (szept. 10). Orlátnál szept. 13—14. a 302. honvédezred harcolt; rohamtámadással foglalta el a meredek (618 m.) Riesenberget. Az oláhok ellentámadással védekeztek, de nagy veszteséget szenvedtek. A szept. 22. véres ütközet után halomszámra feküdtek az oláh hullák az orláti Cibin-híd környékén.

Szebentől kelet felé a (Szomszédos Hortobágy völgyében is folytak a harcok. Itt *gr. Schmettow* lovas hadteste, német és magyar lovassággal nyomult előre az Olt völgyét északon szegélyező magaslatokig.

Az oláhok Porumbák és Felek felől ellentámadásokkal védekeztek s szept. 22^én nagy túlerővel *Glimbovha* mellett előretolt osztagaink egy részét be is kerítették. A géppuskás huszárok utolsó emberig lőtték őket, úgyhogy százszámra feküdtek az oláh holttestek a domb oldalában. Egy géppuskás osztagból csak parancsnokuk, Sz. Gy. huszárhadnagy maradt meg sebesülten káplárjával és gr. Hunyadi Ferenc huszárhadnagy szintén gépfegyveres és kerültek hadifogságba. Az oláhok a szenvedett nagy veszteségek felett feldühödve, a sebesülteket is leölték s a két fogságba került hadnagyot is főbe akarták lőni, mint géppel harcolókat.

Magasabb tisztek közbelépése mentette meg életüket.

Mindezek már a nagyszebeni csata előkészületei voltak. A gyűrű mindinkább összeszorult az oláhok körül. Falkenhayn geniális (hadi-tervvel kovácsolta azt az acél harapófogót, mely a nagyszebeni völgyben agyonszorította az elbizakodott, gőgös ellenséget.

X

A nagyszebeni csata.*)
(1916 szept. 26-28).

* „A nagyszebeni csata és a honvédek” megjelent a Magyar Figyelő 1918. máj. 1. számában, Szádecziky K. Lajostól. Ugyanattól: „A nagyszebeni csata” a „Nagymagyarország” 1930 márc. 1. füzetében.

Az oláh betörés és kiveretés folyamán a legnevezetesebb ütközet β egyben legfényesebb győzelmünk a nagyszebeni háromnapos csata volt. Következményében is a legjelentősebb döntő mérkőzés, amely fordulópontot jelöl e hadjárat történetében. Az oláhok amilyen lassan haladtak elő Erdélyben négy hét alatt, ép oly gyorsan verettek ki két hét alatt. Az oláh sereg október 13-án ugyanott állott, ahol aug. 27-én a támadás előtt: a határszélen. A nagyszebeni, persányi és brassai csaták örök időkre fénypontjai maradnak a világháború történetének.

*

Az oláh betörés Erdélybe nem volt váratlan meglepetés, mégis fölkészületlenül találta Erdélyt. Bratianu nyíltan kijelentette, hogy a háborúban részt fognak venni és pedig annak az oldalán, aki győzni fog. Marghilomán kérdésemre (Bukurestben, 1917 nyarán) megerősítette, hogy ezt a nyilatkozatot Bratianu tényleg megtette.

Csak a kedvező pillanatot várták, ami 1916 nyarán (jún.) — Brussilow offenzívája, a lucki áttörés és a mi nagy veszteségeink következtében elérkezett. — Mégis két hónapig késtek az alkudozásokkal, hogy maguknak a szövetségesektől minél nagyobb vérdíjat kössenek ki.

A mi hadvezetőségünk azalatt (1916 aug. közepén) Erdélybe küldte *Arz* Arthur altábornagyot a védelem előkészítésére. De megfelelő haderőt nem tudott adni, csupán a lucki katasztrófában tönkrement két gyenge gyalog s egy lovas hadosztályt, alig tízezer harcost.

Midőn Arz *Kolozsvárra* érkezett s irodáját az Egyetem központi épületében berendezte, azzal tréfálkozott orosz-lengyel harctéri ismeretségünk alapján — hogy le fogja tenni a doktorátust. Védje csak meg Erdélyt — válaszoltam — a doktori diploma nem fog elmaradni. Tiltakozott a tréfa komoly értelmezése ellen. Az oláhok kiverése után tényleg megkapta: magam vittem el neki a díszdoktori oklevelet Badenbe, akkori vezérkari főnöki székhelyére.

Az oláhok betörése előtt három nappal *Arz* meglátogatott kolozsvári villámban s elbeszélte, hogy bejárta autón az összes erdélyi szorosokat, a Tölgyesitől a Szurdokig s a határszélen szóba állott az oláh őrsökkel (jól tudván oláhul). Nagy feltűnést keltett megjele-

nése s ezek tovább jelenítették, bizonyára egész Bukarestig, azt hívén, hogy ahol tábornok van ott egy hadosztály is van a háta mögött. Ez gondolkozóba ejti az oláhokat, hogy merjenek-e támadni. Én megjegyeztem, hogy az oláhok kémeik által jól vannak értesülve s én inkább hiszem, hogy a bolgárokkal már is összeütközésük történvén az aldunai határszélen, ez fogja őket visszatartani.

Sem egyik, sem másik nem változtatott a dolgon, mert a szerződés az antanttal már alá volt írva s *aug. 27-én,* vasárnap *este* átadták Bécsben a külügyminisztériumban a hadüzenetet és még *ugyanazon este orozva* rárontottak határőrző csedőreinkre, vasutasainkra és a lakosságra. *Burg* Kornél, a brassai határrendőrség főnöke éppen Predeálon volt s golyózáporban menekült meg autóján. A tömösi vasúti őr felesége a sötét éjszaka üldöztetve belezuhant egy köves árokba s lábaszárát összezúzta.

Kolozsvárt aug. 28. reggel hallottuk a betörés hírét. Én siettem Arzhoz (viszonozni a látogatást) a plébánián lévő szállásán, engedelmet kérve, hogy ilyen alkalmatlan időben háborgatom. „Nincs semmi baj (felelte hidegvérrel), megtörtént minden intézkedés. Vettem egy magyar nyelvtant, hogy megtanuljak jól magyarul" — újságolta. „Hoztam én annál most érdekesebb könyvet „Thököly erdélyi fe-

jedelemsége történetét", melyben meg van írva, hogy miként kerülte és lepte meg a *Törcsvári* szorosban álló ellenséget átkelve a *Királykőn* s ezzel megnyerte a *zernesti* csatát (1690) és a fejedelemséget. Ilyen „stratagemmára" nyílhat alkalom most is a Kárpátokban, jól lesz rá figyelni!" „Lesz rá gondunk!" válaszolta.

Lett is. Így hajtották végre a szebeni havasokban a *Vöröstoronyi szoros* megkerülését és elzárását; így hatoltak be legelőször oláh földre ugyancsak a *Királykő* aljában a *Törcsvári szoros* megkerülésével és foglalták el Rukkort a brassai csata után.

Megjegyeztem Arznak, hogy a legjobb védelemnek azt tartanám, hogy *hozzák haza a székely ezredeket,* mert egy székely fölér öt oláhval. De kiket állítsunk az orosz fronton helyükbei — kérdezte. Akárkit, mert a székely védheti meg leginkább szülőföldjét.

Tényleg haza is hozták a háromszéki 24-es honvédezredet és a 82-es híres udvarhelyi közös *„székely ezred"-et,* melyeknek aztán nagy része volt az oláhok kiverésében. A 24-esek bravúrja volt a brassó—bertalani vasúttöltési oláh rajvonal legépfegyverezése. A 82-eseké a kászontetői 1917 őszi másfélhavi elkeseredett támadások visszaverése, amely után maga *Károly* király sietett őket *József* főherceggel az *Ojtozi* szorosban meglátogatni és feldekorálni. *Arz* feladata volt az oláh hadsereget (mind-

addig föltartóztatni, ameddig elég haderő gyűl össze a támadásra. Ez annyira sikerült, hogy a tízszeresen nagyobb oláh sereg egy hónap alatt a Maros völgyében mindössze *Görgény* vidékéig, a Kiiküllő mentében *Székelykeresztúrig,* a szászföldön *Nagyszebenig* tudott csak előhaladni. Az alatt a védelmi I. hadsereg mellett egy másik támadó (a IX.) hadsereg alakult Erdély délnyugati részén német és magyar csapatokból, melynek vezérletét *Falkenhaynra,* a német vezérkari leköszönt főnökre bízták.

Falkenhayn Berlinből szept. 17-én érkezett *Dévára,* a IX. hadsereg parancsnokság első erdélyi székhelyére. A helyzet áttekintése után azt határozta, hogy gyors támadással fogja meglepni az oláhok I. hadseregét *Nagyszebennél,* dacára annak, hogy 40.000 főnyi ellenséggel szemben legföljebb félannyi (20.000 embert) tudott oda koncentrálni.

Legelső feladat volt a hunyadmegyei *Szurdaki* szoroson betört oláhokat *Petrozsény* mellett visszavetni a határszélre. Aztán Szeben környékén kellett egyesíteni saját támadó IX. hadseregét, míg az erdélyi védő I. hadseregnek a Küküllő és Maros mentén kell erélyesen feltartóztatni az oláh 4-ik és a szászföldön a Segesvár felé törő 2-ik hadsereget.

Falkenhayn szept. 20. úgy intézkedett, hogy a nagyszebeni támadáshoz három részre osztja hadseregét Az 1. megkerülő csoport *Kraft v.*

Delmensingen bajor tábornok alatt egy hegyi dandár (Alpenkorps) a nagyszebeni begyeken át kerülő úton felvonul és leereszkedik a *Vörös-toronyi* szoros fölé, hogy elzárja az utat Románia felé. A 2. támadó főcsoport *(Staabs* tábornok hadteste) a 187. német (porosz) gyaloghadosztály és az 51. magyar honvédhadosztály nyugatról és északról támad a Szebentől délnyugatra álló oláhok ellen. A 3. *Schmettow* tábornok csoportja Szebentől keletre a dombsoron *Felek* felé nyomul előre és az *Olt* völgyét zárja el *Fogaras* felől, német gyalogsági (76. ho.) és német meg osztrák-magyar lovassági hadosztállyal.

A megkerülő hegyi dandár (Alpenkorps) szept. 22. indult el *Zsinnáról* s a Kárpátok 2000 m. hegycsúcsai között (magyar erdészek vezetésével) négy napi erőfeszítéssel ért a *Vöröstoronyi* szoros fölé hegyi ágyúival. Két magyar-osztrák hegyi üteg és egy német hegyi ágyús osztály (6 zászlóalj és 5 *üteg)* bajor, német és magyar vitéz állott őrt a sziklatetőkön *Tutsek* vezérőrnagy alatt.

Ez volt a nagy örömhír, amivel engem a vízaknai honvéd hadosztályparancsnokságon fogadtak, hogy *„hátul be van kötve a zsák,* holnap kezdődik a tánc, éppen jókor érkeztél."

Kolozsvárról szept. 24. indulva hadiautón, Tordán, Enyeden, Tövisen át siettünk a harctér felé. Síri csönd vett körül utunk első részén, vonatok, utasok nem jártak. Alább székely menekülők csapatai és „menekített" óriási marhacsordák jöttek szembe. A Küküllő völgyében élénk mozgás nyüzsgött: folyt a szüret, törték a „török búzát", katonavonatok s felvonuló hadcsapatok, ágyúütegek siettek a szászföld felé. *Kisselyken,* a szászok ünnepelték örömmámorban a megérkezett 76. német hadosztályt, *Nagyselyken* a német tüzének zenekara emelte a vasárnapi víg hangulatot. *Vízaknán* a fürdőépületben székelt az 51. honvéd hadosztály. Parancsnokuk *Tanárky* Béla vezérőrnagy, *Takátsy* György őrnagy, vezérkari főnök s *Nyiry* László százados térképek fölé hajolva készültek a holnaputáni döntő csatára, örömmel újságolták a Vöröstorony elzárását, ami fölvillanyozta a honvédeket is. Hadosztályuk 2—3 kilométernyire állott előttük a lövészárkokban *Roszcsürtől—Nagycsűrig.* Az oláhok Szeben alatt 2—3 kilométernyire. A város a két front között megszállatlanul. Innen páncélvonatok mentették az értékeket éjjelenként.

Szept. 25-én a két front között Mohamed koporsójaként lebegő *Nagyszebenbe* autóztam be, némi kockázattal, mert a város feletti *Gregoribergen* oláh ágyúk lövöldöztek a mi frontunkra s az országút éppen azzal szemben vezetett.

De mozgó autót eltalálni nem könnyű dolog s a csatatéren bízni kell a jó szerencsében. Autóstisztem ugyan indítványozta, hogy üljünk az autó fenekére, de én leintettem, hogy üljön csak a sajátján, mert ha az oláh ágyú talál, akkor nem menekül az autó fenekén sem. Baj nélkül értünk a városba, amelyet már ért néhány ágyúlövés. Siettünk a város megtekintésével, mert Vízaknán figyelmeztettek, hogy este megindul a támadás, siessünk vissza, nehogy bentrekedjünk. Az ott levő újságírókat d. u. két órára eltávolították.

Délután öt órakor *Dörr* polgármestert látogattam meg a városházán, hogy megtudjam, miként is történt az a komikus eset, hogy ők a tanáccsal az oláhok bevonulását várták a város kapujában, de azok nem mertek bejönni, cseltől félve. A beszélgetés közben egyszerre csak ágyúdörgés reszkettette meg a levegőt, mit a havasok félköríve sokszorosan visszhangoztatott. Megkezdődött a szomszédos *Szenterzsébet* feletti *Gregoriberg* lövetése a mi frontunk felől. Siettem visszatérni *Vízaknára.* A városból kiérve szép tűzijátékban gyönyörködhettem: az ágyúk párbajában, — úgyszólván fejünk felett röpködtek a golyók. Azt követte csakhamar a gyalogsági támadás *Nagycsűr* felől, a *Krummbach* túlsó partján, melynek innenső partján utunk vezetett. A puskalövések kivillanó fénye, mint szent jánosbogárkák röpködtek a levegőben a sötétedő alkonyban,

Az oláhok a hegyről világító pisztolylövésekkel keresték a támadó honvédeket s németeket. Szép látvány volt, de örvendtünk, mikor ép bőrrel kint voltunk a tűzijáték köréből.

A vízaknai magaslat aljában éppen pihenőben vacsorázva találtuk a 305. sz. honvédezredet, melynek az éj folyamán meg kellett szállnia Szebent és az előtte 1—2 km lévő állásokban felváltani a népfölkelő zászlóaljat. Vízaknára érve azzal a hírrel fogadtak, hogy a Gregori-hegyet már elfoglalták s honvédeink bevonultak Szebenbe. Ez eldönti a vitát, hogy kik foglalták vissza Szebent; amit a szászok a németek javaira írogattak.

Ez volt a szebeni csata nyitánya szeptember 25-én este.

Szeptember 26-án reggel hét órakor rettenetes ágyúdörgés rázta meg a szebeni völgykatlant, Vízaknától a Vöröstoronyi szorosig, Őrlettől a Hortobágyi is a fogarasi Oltvölgyig. A havasok óriásai, a *Szurul* és *Negoj* ilyet még nem hallottak, százszoros visszhanggal felelgettek. Siettünk a vízaknai dombon kijelölt megfigyelő állásokra,

Fényes tűzijáték fogadott: *Guraro* és *Poplaka* égett a szebeni hegység aljában; az oláh hadak balszárnyának gócpontjai. Az ágyúk rendezték a kivilágítást ébresztőül. Ott a 187.

porosz hadosztály harcolt, *Orláttól* a szebeni hegység aljában indítva a támadást.

A mi ágyúink, a németekével vegyest, *Rószcsűr* és *Keresztyénsziget* között állottak és onnan lőtték az oláh állásokat.

Legelső megerősített táborhelyük itt a szebeni sétányul szolgáló *Jungerwald* feletti *Dreispitzwald*-erdőben volt, melyet a mi (51. ho.) honvédeinknek kellett elfoglalni. A tüzérségi előkészítés ennek szólt; a tűzhányó lövedékek golyózáporral és füstfelhővel árasztották el a háromszögű lomberdőt. A boldogemlékű, azóta gyászos halállal kimúlt hős, nagyjókai *Farhas* Vince 200. dandára (a 300. és 301. honvédezred vitézei) *Kistoronyból* indultak a támadásra s kiverték az oláhokat, kik a *Jungerwaldba* menekültek.

Ez volt az oláhok legjobban kiépített táborhelye, hármas drótsövénnyel, lövészárkokkal, f öldsáncokkal, ágyútelepekkel megerősítve. Ezt teljes erővel és elszántsággal védelmezték. A mi nehéz mozsaraink rettenetes golyózáport zúdítottak az erdőre, tűzesővel árasztották el a zöld lombokot, százados fákat döntöttek le. Az egész erdő füstfelhőbe volt burkolva. Mikor megszűnt az ágyúzás, honvédeink szuronyt szegezve rohantak az erdőbe, annak északi szegélyét elfoglalták s a kivívott állásokban töltötték az éjszakát.

Szebentől keletre a dombsoron *Schmettow*

csoportjában a bajorok és honvédek támadtak és viaskodtak a magaslati állásokért, melyeket az oláhok *Bongárd* és *Sellenberk* felett szívósan védelmeztek. *Mierka* Alfréd ezredes a 302. honvédezred élén személyesen vitézkedett.

Még odább a *Hortobágy* völgyében magyar és német huszárok (előnyomultak az Olt-völgye feletti magaslatokra és zárótűzzel árasztották el a fogarasi utat, hogy elzárják a menekülés és a segítő seregek útját. *Kerznél* átkeltek az Oltón és arra a *Felek Porumbák* vonaláig jutottak előre.

A nyugati szárnyon a poroszoknak kemény harcokat kellett vívni *Guraro* és *Popfaka* vonalában s a hegyeken erősen kiépített oláh állások etilen.

A két égő falut estig sikerült rohammal elfoglalni, de a magaslatokon az oláhok makacsul tartották magukat az első napon.

Az Alpenkorps megkerülő dandára 26-án szintén megkezdte a támadást a Vöröstoronyi szoros ellen. Kora reggel leereszkedtek a völgybe a Vöröstoronynál, a Császárkútnál és a határszéli *Caineni* mellett. Ide *Henrik* bajor királyi herceg vezetése alatt egy bajor testőr gyalogzászlóalj tört előre, felrobbantotta a vasúti vonalat, megszállotta a vasúti állomást és több felmentésre siető oláh csapatot vert vissza. Itt a bajorok három különböző oláh ezredből ejtettek foglyokat.

Az oláhok látván, hogy körül vannak véve, már 26-án próbálták egyes csapatok visszairányítását Románia felé. Egy csapatjuk bevonult a Vöröstotronyi szorosba, azt vélvén, hogy az út még szabad. De a völgyet elzáró hegyi dandár ágyú, géppuska és puskatüzébe kerülve, legnagyobbrészt ott vesztek, részben a, megáradt Olt vizébe fulladva.

Az első csatanap eredménye lelkes örömmel *töltötte* el katonáinkat s kétségbeeséssel az ellenséget.

Szeptember 27-én kora reggel újult erővel indult meg az elkeseredett küzdelem. A porosz 187. hadosztálynak sikerült a szebeni hegység megerősített állásait *(Oncescii* 1714 m) kiostromolni s utána *Resinárt* rohammal elfoglalni s estig *Kisdisznódig* jutni.

Az 51. honvéd gyaloghadosztály feladata volt Szeben körül előhaladni. Legelőbb is a *Jungerwaldot* kellett elfoglalni s az ahhoz csatlakozó *poplakai* erdőt, melynek nyugoti *végén* az *Ohrézsi* magaslat (594 m) erődszerűen volt kiépítve. Ágyúink *Kistorony* és *Keresztyénsziget* mellől lőtték az erdőt, a németeké *Poplaka* felől. Délelőtt a Jungerwaldot árasztották el golyózáporral; délben a *poplákai erdő* s az *Ohrézsi* került tűz alá. Egy óra hosszat folyt az ú. n. *„hatásos lövetés”* (Wirkungsschies-

sen), mely a végén *„pergőtűz”* jelleget öltött s „egyes tűzzel” végződött, t. i. minden ágyú annyit lőtt, amennyit csak bírt és tudott. Száznál több ágyú működött ott (8, 10, 15, 21-es kaliberűek; fele a mienk, fele a németeké). Ötnegyed óra alatt leadtak 8—10.000 lövést. Minden négyszögméterre jutott, ami elpusztított minden élő lényt. A völgykatlan orkánszerűen zúgott, bömbölt, harsogott az ágyúdörgéstől, a havasok visszaverték, a levegő rezgett a légnyomástól, egymás szavát sem értettük a rettenetes hangorkántól. Az erdők füstfelhőbe borultak, a fák alig látszottak.

Midőn az ágyúk feladatukat elvégezték, a németek minden ellenállás nélkül foglalták el az *Ohrézsit,* a honvédek (a 200. dandár) megtakarították a *Jungerwaldot* s a Trinkbachnál találkoztak.

Szeben alatt a 305. ezred honvédéi másfélórai tüzérségi előkészítés után tíz óra tájon indultak a honvédkaszárnya és a Haller-rét tájékáról *Sellenberh* irányában. Itt az oláhok makacs ellenállást fejtettek ki. Egy órakor erős uccai harc után került a falu a mieink kezébe, akik lelkesen, elszántan harcoltak, de aztán nem ismertek kegyelmet és kíméletet, hanem még néhány kilométernyire üldözték, szúrták, vágták a futó ellenséget. A szuronyt levették a puskáról is kézbe fogva harcoltak vele. Szebentől keletre a 76. ,sz. hadosztály is el-

foglalta *Bongárdot* és *Hermányt* s egy vonalba jutott a többiekkel.

Schmettow lovas hadteste az Olt mentén a Fogarasról előtörő oláh segédhadakkal viaskodott. Erős ellensges lovasság nyomult elő *Felső-Árpás* felé, mely ellen a hadtest utolsó tartaléka, a 18. német huszárezred küldetett. A feleki és porumbáki különítmény viszont a *La Cetate* magaslatot (846 m) szállta meg a *Szűrül* alatt, hogy elzárja a határon át vezető hegyi ösvényt. Sajnos, egy 10 km széles rés mégis maradt, melyet a menekülők aztán fölhasználtak.

A Vöröstoronyi szorost elzáró *„Alpenkorps"* nehéz küzdelmeket vívott az északról és délről erőltetett támadásokkal szemben. Az ellenség nagy veszteségeket szenvedett, annyit mégis elért, hogy a mi hadaink a túlerő elől kénytelenek voltak a délután folyamán a hegyek lejtőire húzódni s onnan tüzeltek a völgyre s a műútra. A beszorult ellenség megpróbálta délnyugat felé a hegyeken át is az áttörést, de a menedékháznál a *Prezsba* (1745 m) alatt s az *Oncesciin* (1714 m) a bajorok visszaverték. Még sötét este is pattogtak a gépfegyverek és fénylettek a srapnelek a magas bérceken. Az Olt keleti oldalán is próbáltak menekülni, ott is tűzcsóvák villantak fel. Az ellenség zöme a szoros bejáratánál zsúfolódott összse *Tolmács* körül.

Szeptember 28. harmadik napon a támadás pihent erővel indult meg a Vöröstoronyi bejárat előtt álló falvak és állások ellen, hol az ellenség összezsúfolódva végső erőfeszítését fejtette ki. A 187. porosz hadosztály a szebeni hegyek aljában, az 51. honvéd hadosztály a szebeni főútvonalon, a 76. tartalék hadosztály csapatai a fogarasi műút mentében törtek előre koncentrikus támadással. A hegyi dandár kitartással folytatta a szorosban a zárlatot, egész nap folyamán heves támadásokat verve vissza. A mindenfelől bekerített ellenség élethalál harcot víva védekezett. Sok helyt kézitusára került a sor, de a mi diadalszomjas hadainkat feltartóztatni többé nem lehetett. Az oláh kötelékek, ősapátok felbomlottak, a rendszeresen védekezés helyett zűrzavaros kapkodás, kétségbeesés keletkezett, Estére a szoros feletti falvak, *Vesztény, Fenyőfalva, Felek, TaVmács* a imi csapataink kezébe kerültek.

A szeptember 29-én történt fölszámolás alkalmával az utak mentén szanaszét heverő kocsi és lövegroncsok, emberi és állati hullák, elszórt fegyverek és felszerelések s az Olt vizébe merült ágyúk, lőszeres kocsik mutatták a vert hadsereg teljes felbomlását, A tüzérség és a vonat (trén) teljesen elakadt. A szűk szorosban összetorlódva rekedt meg a sok jármű, ágyú, autó, hadi felszerelés. Minden a teljes felbomlás és kétségbeesett menekülés képét mutatta.

Szétlőtt oláh üteg Persány mellett 1916 okt.

XI.
Fogaras-vidéki harcok.
A persányi ütközet.

Fogaras vármegye oláh népe volt a legfogékonyabb eleme az oláh irredenta bujtogatásainak. Radu Negru meséje, a Fogarasból kiköltözés és államalapítás ábrándképe megtermékenyítette az oláh fantáziát, A fogarasi pópák, dászkálok, banktisztviselők, mindmegannyi ügynökei voltak az oláh aspirációiknak. A nép a határszél szomszédságánál fogva állandó érintkezésben volt ászárával", (ahogy ők Oláh-*orszagot* emlegették). A magyar közigazgatás gyenge, tehetetlen s érzéketlen volt a magyar nemzeti ügy s az állameszme iránt.

Harminc évvel azelőtt *Olt ország* c. a. cikket írtam az ottani szomorú állapotokról s megjövendöltem a bekövetkezendőket. A tanfelügyelő és a nagy állami uradalom tisztjei felszisszentek s ellenvéleményt írtak, melynek az volt a veleje, hogy nincs ott semmi baj.

Megmutatta az oláh betörés s ennek következménye, hogy ott fogadták leginkább tárt karokkal a betörőket, onnan menekültek el százával pápák, tanítók, más renegátok. Onnan került ki a legtöbb hazaáruló a nem menekült

népből s a tanítók hosszú névlajstromát olvashattuk a proscribáltak között.

Midőn a 4-ik oláh hadi jelentés szept 4—17. Fogaras, Kőhalom és Homoród-Almás elfoglalását jelentette, a bukuresti lapok áradozó cikkekben ünnepelték a nagy eseményt Egyik vezércikk Almás és Fogaras c. a. elmondja, hogy: „a világ teremtése után 6798-ik (Kr. u. 1290) évben volt egy oláh vajda Magyarországon, ki Radu Negru nevet viselt és Fogaras és Almás nagyhercege volt. (Megjegyzendő, hogy Almást összezavarja az író a Szeben vm. Omlással). Ez felkerekedett egész házanépével, románokkal, pápistákkal, szászokkal és másokkal s átköltözött a Dimbovicza folyó mellékére s ott új országot alapított. Előbb a Campulung nevű várost alapította, ott szép nagy templomot épített, onnan lej ebb ment Argesbe is ott is nagy várost alapított, ott ütötte fel székhelyét, kőből kúriát építvén, szép házakat és szép nagy templomot. Mondja a névtelen (hamisított!) krónika Oláhország alapításáról. Ezért örvendünk — írja tovább — midőn halljuk Fogaras és Almás elfoglalását.”

„Miként Brassó, az évszázadok óta velünk szoros összeköttetésben állott város, Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda, a románok országainak szívében élő székely gyarmatosok fővárosa, Almás és Fogaras is megdobogtatja a nemzeti büszkeséget. íme, bölcsőjét a mi román

földünknek a mi hadaink elfoglalták. Ezt az, igazi román földet, melyet a százados kegyetlen elnyomatás sem eltörölni, sem elmagyarosítani nem tudott. Ez a mi Erdéllyel való visszavonhatalan és végleges uniónk symboluma. Ezek a provinciák, melyek Romániához tartoztak az Olttól Milkovig, Ungro-Valaohia néven, ezek történelmi jogot hirdetnek, mit az elrablás nem törülhet el" . . .

„Fogaras az, melyet vitéz Mihály vaj dia reklamált a császártól maga és ivadékai számára. Ez volt szemtanúja a hős felesége doamna Stanca mélységes fájdalmának. Ezt pretendálta Grika Gergely a XVIII. század végén, melyet Brancovan Constantin, egy nagy szép templommal ékesített, mely még most is viseli a keresztet tartó sas címert, a régi Oláhország címerét. Most már román zászló leng rajta." „Almás és Pogaras testvértartományok, kedvesek a román szívnek, íme vissza vagytok adva örökre a hazának," (L. LIndépendance Roumaine Szept. 6—19. sz.)

Hargita-alji ősszékely Homorod-Almás hitted volna-e valaha, hogy úgy megdobogtasd a rumán nemzet szívét? Amivel összezavarták. A szebenmegyei Omlás nem is került az oláhok birtokába.

Hogy a fogarasi és omlási oláh hercegség mese s épp oly mese az onnan kiköltözés és Oláhország alapítása, azzal a hiteles történet-

írás régen tisztában van; de a rumán történetírás ilyen mesékkel áltatja és bujtogatja a rumán nagyzási hóbortokat.

Fogaras, bár a határszélen van, megszállása 20 napba került a vitéz oláh hadiseregnek. Egy csendőr zászlóalj, melyet az Oltontúli szomszéd Gáláéról a hős Sikorszky Zsigmond vezényelt, elegendőnek bizonyult feltartóztatni az előnyomuló daraboncokat, kiket a „testvérek" tárt karokkal vártak. Csak a 82-eseknek β a Sikorszky zászlóaljnak az Ölttől visszavonulása nyitotta meg az utat előttük Fogarasba, honnan két hét múlva eszeveszetten menekültek a Szeben felől előnyomuló honvédek elől.

A Szebennél. szept. 26—28. dúló csata sarkalta nagyobb tevékenységre a Fogaras vidéki oláh hadakat. A II. hadsereg sietett a szorongatott I. hadsereg segítségére, de Porumbáknál a gr. Schmettow hadtest ágyúi elzárták a szebeni medencébe átjutástól s a katasztrófán nem változtathattak.

Megpróbálták az észak felé előnyomulással tehermentesíteni a Szebennél küzdő bajtársakat.

Az oláh hadak Fogarasnál átkelve az Olt folyón, előnyomultak a Segesvár felé vezető országúton és vidéken. (Szept. 29. jelentették Nádpatak és Garat (Kőhalom mellett) elfoglalást, 2 tiszt és 200 katona elfogását).

Nagyobb ellenállás nélkül vonulhattak elő egészen Hégenig, (20 km. Segesvártól). Céljuk az volt, hogy a szebeni harcokat ellensúlyozni Segesvárra bevonuljanak. Nem állott más haderő előttük, csak Sikocnszky csendőrzászlóalja 417 puskával. Ezek véres harcokat vívtak velük.

De nemsokára megindult ellentámadásunk. *FalJcenhayn* és *Arz* hadserege, eddig nem volt összeköttetésben egymással. A szebeni csata után elérkezett az együttes,, kombinált támadás ideje. A IX. hadsereg kelet felé kanyarodott két oszlopban. A főoszlop az Olt völgyén a nagytalmács-fogarasi műúton, a mellékoszlop Segesvár irányában és Arz I. hadseregének legalsó jobb szárnya megindult egy oszloppal dél felé.

Von *Morgen* német tábornok már előbb elvezette az ő német csapatait (Morgen Gruppe) Teke vidékéről az oláh állások előtt Segesvárra s ott harcba vetette. Falkenhayn keleti szárnya is megindult: gr. *ScUmettow* német-magyar lovas hadteste a Hortobágy völgye felé s az oláh had derekát ott megtámadta. Hégentől délre (szept. 29.) eme csapatok ellentámadása 11 oláh tisztet és 591 főnyi legénységet és 3 géppuskát juttatott kezünkre.

Okt. 1. megindult a 82. székely ezred is Ertedről és Szászdályára vonult. Okt. 2. Pusztacelina mellett a Hármashatárhegyen (Drei

Hotterberg) álló oláhokat onnan visszaverték s ők ott éjjeleztek.

Okt. 2-án Sikorszky Moha mellett a Puszta hegyen (636 m) rohamot vezetett ellenük, ahol maga is életét áldozta a hazáért, 40—50 hős társával. Az oláhok visszavonultak.

Midőn harmadnap a 82-esek Rétenből Moha felé a Pusztahegy alatt elvonultak, még ott találták az önfeláldozó hősök holttesteit; az egerek lerágták fülüket, orrukat.

Az oláh II. hadsereg helyzete, melynek frontja a hortobágyvölgyi Holczmánytól Homorod-Kőhalom vidékéig terjedt, a háromoldalú támadás miatt tarthatatlanná vált. Az oláh hadvezetőség a bajon segítendő, elhatározta, hogy a II. hadsereg frontját megváltoztatja: visszakanyarítja az erdős Persányi hegység gerincére s ott fordul szembe az ellenséggel. Ezáltal kedvező stratégiai helyzetet nyer, mert balszárnyával a fogarasi havasokra támaszkodhat, jobb szárnya az apácai erdőségben jól védhető állásokat talál s tovább a baráti hegységen s a Hargitán át érintkezésben marad a IV. oláh hadsereggel s azáltal az orosz harcvonallal.

Ennek az új állásnak kiépítésére azonban időnyerésre volt szükség s azért a Hortobágy patak mentén fekvő fenyegetett szárnyat tartani akarta, amíg csak lehet. Báránykútnál az oláhok megállottak β okt. 2. ellentámadásra

A persányi csata.

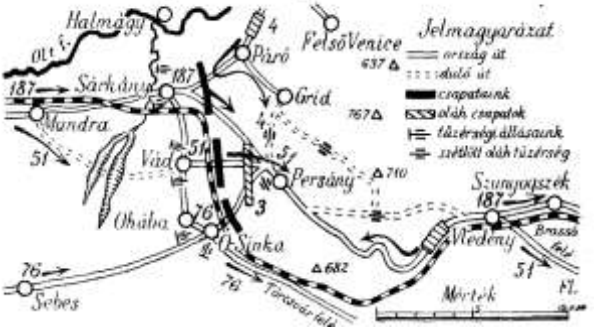

készültek, hogy megzavarják előhaladásunkat és időt nyerjenek a persányi hegységben védelmi állásaik kiépítésére. De elkéstek.

Falkenhayn erre időt nem engedett. A szebeni csata után pihenőt nem tartva, átcsoportosítva megindult a II. oláh hadsereg ellen. A Vöröstoronyi szoros védelmét rábízta az ott vitézkedett bajorokra, akik ércfalat alkottak az ott megkísérlendő betörés ellen.

A nagyszebeni fényes győzelem után Falkenhayn mesteri gyorsasággal átcsoportosította, hadosztályait és keletnek irányította Fogaras felé. Az Oltmenti műúton az 51. hadosztály vitézei haladtak előre. A havasok aljában a 76, sz. hadosztály s az Olt északi dombvidékén a 187. porosz hadosztály. Ez azonban a terep nehézségei miatt Kerczen túl leszállt a völgybe s a főúton haladó honvédek után menetelt.

A mi honvédhadosztályunk az akt 1-én megkezdett előnyomulást Felek, Porumbák, Szkóré, Árpás, Voila irányában az országút mentén Fogaras felé folytatta.

Az ellenség a főellenállást az országút mellett fejtette ki, de sikertelenül. A honvédhadosztály az oláhokat mint megriadt juhnyájat úgy hajtotta maga előtt.

Ekkor történt, hogy Felső-Ucsánál járőreink két szanitéc autóra bukkantak s lóháton utólér-

vén, a soffőr tarját átlőve, az egyiket elfogták. A másik elmenekült s hírt adván, egy egész oláh század jött vissza kiszabadítani. Ám a mi járőreink 8-an lóról leszállva, felvették a harcot s megvédelmezték zsákmányukat. Később a másik gépkocsi is kezükbe került Fogarason.

Makacsabb ellenállást a Fogaras előtt álló Bethlen falunál fejtett ki az ellenség, főként azért, hogy időt nyerjenek a város kiürítésére, részint pedig arra, hogy az Ölttől észak felé eső dombvidékről az oláh hadak a fogaras-galaczi hidon át menekülhessenek. Mert ezeket Arz hadserege (a 82-esek) üldözőbe vévén, erősen nyomta lefelé s két tűz közé szorulhattak volna.

A fogaras-galaczi hidat a honvédtűzőrség mesiszehordó ágyúkkal már Dridiff, sőt Voila mellől is lőtte, 10—13 km.-nyi távolságból. És pedig oly hatásosan, hogy a Fogarast megszállva tartó oláh hadak annyira megijedtek, hogy hanyatthomlok menekültek a városból. A tisztek okt. 4-én este pezsgős vacsorájukat hagyták abba, káromkodva átkozódván, hogy a magyaroknak oly messzehordó ágyújuk van, hogy még a harmadik faluból sem hagyják őket megvacsorálni. Ezt a fogarasi lakosok beszélték másnap a bevonulás után.

Bethlennél okt. *4-én* véres harc fejlődött ki. Az oláhok a falu nyugoti végén elsáncolták magukat s gránát- és srapnellesővel árasztották el a Dridiff felől előnyomuló honvédeket,

magát a faluban táborozó hadosztály-parancsnokságot is. Erre a mi tüzérségünk is felvonult, megszólaltatta 50—60 ágyúját s felgyújtotta a falut. A huszárság és gyalogság rohamra indult s elsöpörte a makacsul ellenálló utóvédet. *Citó* alezredes még az éjjel bevonult Fogarasba, ezrede egyik zászlóaljával.

Fogarason okt. 5-én vonultak át a honvédek. Gazdag zsákmányt s 70 vágón élelmi és felszerelési készletet találtak ott. Egyikben egy tábornok ruhája, cókmókja volt, köztük egy liter parfüm.

A mieink Fogarason áthaladva, Mondra, Todoricza felé üldözték az ellenséget, mely utóvédharcokkal igyekezett őket feltartóztatni.

Okt. 5-én *Sárkányon* túl előnyomulva, *Persány* előtt erős ellenállásra találtak. Itt fejlődött ki a híres *persányi ütközet.* Az oláhok megszállva tartották a falutól nyugatra a hegy alját s erősen lőtték a *Vád* határában felállított honvédhadosztály tüzérségét, amely viszont az ellenség harcvonalát lőtte hatásosan.

Falkenhayn rendes taktikája szerint átkaroló támadást rendelt el délről, *Ó-Sinka* felől a 76 német hadosztállyal. Az oláhok ezzel is felvették a harcot, s egy órakor a Persánytól délre fekvő 620 m. magaslatról igen erős ellentámadást intéztek. Mint az áradat, úgy zúdultak le az oláh zászlóaljak, ki az erdőből, le a hegyoldalon a német hadosztály ellen, sűrű sorokban,

gyors ütemben. Lehettek mintegy hatezren. Erre a mi tüzérségünk a vádi mezőn megfordította az ágyúk irányát s teljes erejével rávetette magát az oláhokra s oldalazó ágyútűzzel egész sorokat döntöttek le az előre rohanó zászlóaljakból. Az ilyen oldalazó ágyútüzelést nem lehet kiállani, mert a srapnellövések szórása kúpalakban, hosszában történik s egész sorokat sodor és terít le. Az egész honvédhadosztály ágyúparkja oda összpontosította tüzelését, s rettenetes pusztítást vitt végbe pompásan irányított gyors lövéseivel. Nem volt 50 négyzetméternyi terület, ahova nehéz lövedékek ne csapódtak volna le. Igen szép, gyönyörű látvány volt — jegyezte meg egy szemtanú.

Az oláhok, dacára a nagy veszteségnek, makacsul rohantak előre. A kidűlt sorok helyére újabbak özönlöttek ki az erdőből s mintegy hatszáz lépésre megközelítették a németeket, akik ércfalként állották a helyüket s vitézül viszonozták a puskatüzelést.

Mintegy félóráig tartott ez az ádáz küzdelem s akkor egyszerre, mintegy varázsütésre, mintha „elvágták volna", az oláhok megfordultak s az egész tömeg hanyatthomlok hömpölygött visszafelé az erdőbe, erősen megritkult, felbomlott sorokban.

Ezzel eldűlt a persányi ütközet sorsa. A megvert ellenség az erdő leplébe burkolózva bujdokolt és menekült amerre látott, ott hagyva ren-

geteg halottat, sebesültet s összes ágyúit, 28 drb.-ot.

Győzelmes hadaink a holttestek százait, halmait találták a véres mező avarján. Tort ülni és megpihenni azonban nem volt idejük, mert kiaknázni akarván a fényes diadalt, erélyes üldözésbe mentek át s három párhuzamos hadoszlopban siettek a futó ellenség után. A déli 76. német hadosztály Zernest felé, az északi 187. Krizba irányában, a közbülső honvédhadosztály Persányon át Vledény felé vonult előre. A közöttük levő legmagasabb (748) Inamén nevű hegyen felállítván hosszúcsövű ágyúikat, még lövéseikkel utólérték a futó ellenséget, mely erre vad iramodással menekült le a Barczaságra, Brassó felé.

*

Míg ezek a fogarasi Olt völgyben történtek, fennebb párhuzamosan is folyt a nagy takarítás és oláhűzés. Egyrészt gr. Sohmettow magyar huszárai száguldoztak és kergették őket, másrészt a 82-es székelyek törték-zúzták össze az oláh utóvédek gátjait,

A 82-esek okt. 5-én Lemnekről Garatra vonultak, s onnan a III. zászlóalj rövid ütközet után elkergette az oláh utóvédeket s még d. u. bevonultak Kőhalomra. Harmadnap (okt. 8.) ezeket hallottam ott az oláh uralomról:

Kőhalomban három hétig garázdálkodtak az

oláhok. Szept. 15. vonultak be oda, (a pálosi ütközet után) s betörtek az elhagyott házakba. Elvitték a szekereket, nyergeket stb., kirabolták a lakosságot. Főként zsebóra után kutattak a házakban s kivettek a zsebekből is. A szekrényeket ki kellett nyitni, mindent átkutattak. Az oláhoknak és cigányoknak is engedélyt adtak, hogy elhordják a bútorokat. Két hétig folyt a rablás, házak kiürítése. Az átvonuló katonák egyre azt kérdezgették, hogy messze van^e még Alba JuliaÎ (Gyulafehérvár). Azt mondogatták, hogy nemsokára Budapesten lesznek. A magyarokról nagy gyűlölettel beszéltek. Futnak utána a Jánosnak — mondogatták — hogy kezet szorítsanak vele, de nem akarnak megállani — gúnyolódtak. Többet ide vissza nem jönnek a magyarok, kérkedtek nagy fennen.

Midőn már menekülésre készültek, a bútorokat kijelölt helyre összehordtak és elvitték. Az élelmiszereket és a búzát is összehordtak s 36 szekér búzát vittek el zsákokban. Felnyitották a pincéket s a bort a hordókból kieresztették. — Fenyegetőztek, hogy mindent felégetnek, de nem maradt idejük rá, oly gyorsan kellett menekülniök

Az utolsó napokban az ezred parancsnoksága tanyázott ott. Okt. 1-én érkezett a 11. Rosiori (lovas) ezred colonel Neagu, major Sendrea és capitan Greorgescu parancsnoksága alatt. Azzal kérkedtek, hogy Segesvár már az

övék s a Dobrudsában megverték a bolgárokat és sok ezret a Dunába fojtottak. Okt. 3. reggel futva menekültek a főtisztek 9 okt. 4—5. virradó éjszaka nagy rendetlenségben a többiek, a Garat felől menekülőkkel együtt. Egész éjszaka s másnap (okt. 5.) reggel 10 óráig tartott a zűrzavaros menekülés. Csakhamar utánuk (12 órakor) bevonult az első magyar huszárcsapat és estére a 82. székelyek. Másnap (oki 6.) ott hált gr. Schmettow s onnan ment tovább Bárót felé.

A 82-esek, alighogy megpihentek, kapták a parancsot, hogy a III. zászlóalj előnyomul a homorod—.kőhalmi vasúti állomás felé, a másik kettő a hegyen át Ugra felé, kiforszirozni az átkelést az Oltón. A 82/III. zászlóalja a homorodi állomásnál erős ellenállásra talált, de vértes harc után elfoglalták a vasúti állomást s átvetették az oláhokat a *Homoród* folyón még okt. 5—6. éjjel. Harmadnap (okt. 8.) a felrobbantott hid mellett rögtönzött fahídon át éppen akkor hoztak magyar katonák 70 oláh foglyot, midőn a brassai csatába sietve autónkkal ott átmenőben voltunk.

A 82-esek *Ugránál* okt. 6-án reggel hónaljig erő vízben keltek át az Olt folyón, egy oláh járőr elűzése után.

Okt. 7. *Hévízről* a vasútvonal mentében vonultak tovább Erdővidéke felé.

Midőn mi másnap (okt. 8.) *Hévízen* a betö-

réskor a mieink által felrobbantott vashíd helyett az oláhok által építtetett fahídon átkeltünk, 210 oláh fogollyal találkoztunk, kiket az apácai erdő felől kísértek német és magyar katonák. A vezető német altiszt biciklin ment előttük.

A 82-eseknek *Alsó-* és *Felső-Rákoson,* az ezred sorozó és kiegészítő területén átvonulása valóságos diadalmenet volt. Apák, anyák, testvérek örömkönnyekkel fogadták a dicsőséges harcok után 1—2 órára hazatért hős fiukat és keseregve siratták a hiányzókat. A felsőrákosi bíró beszédet tartott. Az ott és közel lakók meglátogatták a szülei házat és földet, melyet az ellenségtől nagyrészt ők szabadítottak meg.

Rövid, futó öröm volt, de a szülőföld látása mégis úgy hatott rájuk, mint a görög regék Artheusára, ki az anyaföld érintésétől kapott újabb-újabb erőt küzdelmében.

Okt. 8-án tovább vonultak *Nagyajtán* át *Szászmagyarosra,* hogy Falkenhaynnak tartalékezredéül kéznél legyenek, ha a brassai hareoikban az ő mindig bevált hősi erejükre is szüksége lenne.

Ám arra nem került a sor, nekik más fontos feladatot tartogatott fenn a végzet: Erdély délkeleti határbástyáinak visszavételét és megvédelmeziését.

A brassai csata.

A nagyszebeni négynapos csatából hazatérve Kolozsvárra, okt. 1. a Barcsay-asztaltársaságban barátaim azt kérdezték, hogy mikorra várható Brassó visszafoglalásai *Mához* egy *hétre!* válaszoltam. Mert hadvezetőségünk úgy számított, hogy átlag 5 kilométert haladhatunk naponként előre. Fogadást ajánlottak. Tartottam. Meg is nyertem, mert a rákövetkező vasárnap okt. 8-án d. u. 5 ó. Brassóba honvédeink víg zeneszóval s magyar dalokkal bevonultak.

A nemet alaposság bevált, mert a német összekötőtisztek sugalmazták ezt a jóslatot a vízaknai honvéd hadparancsnokságnál.

Szebentől Brassóig lassú, de biztos diadalmenet volt a fogarasi völgy ölén s két oldalán a magyar honvédek, a porosz gyalogság s a bajor alpesi hadak előnyomulása, balszárnyukon a huszárokkal. Az oláhok komolyabb ellenállást csak a vízválasztó *Persányi* hegyen kíséreltek meg, okt. 5-én, de véres veszteséget szenvedve futottak tovább át a Barcaságba. *Vledény* mellett próbálkoztak még egy éjszakai rajtaütéssel, de hiába.

A *persányi győzelem* hírére én is siettem Kolozsvárról Brassó felé, okt. 7. reggel,^ magunkkal vive hadi autónkon Jelfy Gyulát, a Vasárnapi Újság budapesti fényképművész munkatársát. Útközben *Marosvásárhelyt* ref. kollégiumi hadiszállásán meglátogattam *Arz* Artúr altábornagyot, ki a székelyföldi, most már támadó harcokat onnan dirigálta. Átszelve a Kis- és Nagyküküllő völgyét, éjszakára *Segesvárt* a gazdátlan Csillag-vendéglőben szálltunk meg. Ott volt az erdélyi kormánybiztos is akkor: Betegh Miklós, titkára gr. Bethlen Pál, Fery Oszkár csendőrtábornok és mások társaságában, kik Szebenből érkeztek, hol okt. 6-án Falkenhayn a vacsoránál pohárköszöntőben magasztalta honvédeink (az 51. hadosztály) hősies vitézségét a győzelmes persányi csatában. Ez a szebeni után kivívott második győzelem—· úgymond — egyengeti az utat a harmadikhoz: Brassóban. Ott volt Huszár Károly (a későbbi miniszterelnök) is, ki szintén Brassóba igyekezett — katonaruhában, mint a hírszerző osztaghoz beosztott tiszt.

Október 8-án utunk a megelőző napok csataterein át vezetett s útközben a menekült oláhokat üldöző és oláh foglyokat kísérő hadaink csapataival találkoztunk. Úgy futnak, hogy nem lehet őket utólérni — mondották a mieink. Kőhalomból az oláhok okt. 5. délelőtt mener kültek, s délben bevonultak utánuk a magyar

huszárok. A volt oláh parancsnokság szállásán ebédeltünk, ahol sokat hallottunk az oláhok háromheti garázdálkodásáról. Ottlétünkkor német dzsidás lovasok vonultak át nagy teherautókkal. *Schmettow* lovas hadosztályához tartoztak. Siettek parancsnokuk után Báróira, a Székelyföld felé. Mi Hévíz felé folytattuk utunkat. Homorodón a vasúti és a közúti híd fel volt robbantva. Faluddal pótolták. Szemben 70 oláh foglyot kísért egy német s pár magyar huszár, Alsó-Rákos felől hozták őket.

Hévíz előtt az Olt-híd szintén fel volt robbantva, ideiglenesen fahídon történt a közlekedés. Újabb oláh fogolyszállítmánnyal találkoztunk: 210 daraboncot hozott pár német katona, előttük egy biciklistával. Az apácai erdőben fogták őket. Ebben a rengeteg erdőségben (németül Oesiter-Wald) nagy táborhelyek voltak, véres csaták folytak 1—2 nappal azelőtt s még bujkáló oláhok lappangtak a bokrok között. *Szászmagyaróson* nagy német trén táborozott, ökrös fogatokkal. Ide már erősen hallatszott Brassó felől az ágyúzás.

D. u. 4 ó. érkeztünk *Földvárra* s megállás nélkül rohantunk le a dombélről a Barczaság sík lapályára, izgatottan szinte elvakulva az előttünk lobogó lángoszlopoktól s elkábulva a bömbölő ágyúszótól. A harci láz felzaklatja s megfeszíti az idegeket. Brassó mellett égtek a

vasúti raktárak, a petróleumgyár s a Tömösi szoros bejáratánál tűztengerben állott a nagy gőzmalom Derestyén. Előttünk jobbról és balról és átellenben dörögtek és tűzcsóvákat szórtak az ágyúk s autónk vakon rohant előre. De csakhamar tábori csendőrök állták el utunkat s jelentették, hogy előttünk, utunk két oldalán folyik a harc s ha tovább megyünk, golyót kapunk, térjünk vissza Földvárra, onnan a dombélről vezényel *von Morgen* német tábornok, az I. tartalékhadtest parancsnoka.

Megfordulván, visszatértünk s a dombtetőn ott találván a német tábornokot, ez a bemutatkozás után felállított állós távcsövéhez vezetett, hogy azon nézzük a harcteret. Érdekes látvány volt: alattunk a vasútvonal, az országát s a Barcza, s a Vidombáki patak mellett Méhkertek és Szentpéter között látszottak a német rajvonalak, szerűbe velük az oláh támadó csapatok. Ezek mögött Szentpéter falu felett a Várhegyről (Burgberg 704 m.) oláh ágyúk lőtték a németeket. Ezeknek a Méhkertek vidékén felállított ágyúi hevesen viszonozták a tüzelést s Brassó felől is szóltak az ágyúk: onnan a honvédek tüzeltek az oláhokra.

Megtudtuk, hogy míg Brassó bírása felett megindult a küzdelem, s bent a városban akkor már uccai harcok voltak, kívül oláh segítőseregek érkeztek Sepsiszentgyörgy felől s ezeknek az ellentámadása folyik előttünk. Az al-

dunai bolgár frontról is érkezett (két hadosztály Brassé védelmére, s ezek is beleavatkoztak immár a küzdelemibe.

Nem lesz baj belőle? — kérdeztem.

Nem! — válaszolt a német tábornok, — mert földvárról elindultak a mieink segítőcsapatai a 89. német hadosztályból s keletre az Oltón túl Árapatak s Erősd felől imost vonulnak fel a bekerítő csapatok s ezek eldöntik a csatát a mi javunkra. Láttuk a távcsövön; a felvonuló hadsorokat. S tényleg· nemsokára elhallgattak a szentpéteri oláh ágyúk; egy-két telitalálat után otthagyták az ágyúkat, elhullott lovakat és Szentpétert (mint őket Szent Pál annak idején). Az otthagyott 22 Krupágyút harmadnap meglátogattuk Szentpéter piacterén. Jelfy mester lefényképezte a Vasárnapi Újság számára.

A sötétség beálltával azzal a tudattal térhettünk nyugalomra egy elmenekült szász kereskedőnek az oláhok által kifosztott (házában, hogy most már szabad az utunk Brassó felé.

Október 9-én hajnalban autónk gyorsan szelte a kilométereket a remek műúton. *Bothfalunál* az a meglepetés ért, hogy pár száz méter hosszat cukorral behintett úton haladtunk. Amit Mária Terézia herceg Eszterházy gavallériájának köszönhetett (a cukron szánká-

zást) azt mi az oláhok rablásából, a botfalusi híres cukorgyár kifosztásának) hulladékaiból élvezhettük.

Alább, a tegnapi harctéren holttestek hevertek az útmentén, vértócsában, még érintetlenül, teljes felszereléssel. Alább német katonák temették elhullott bajtársaikat. Brassó-Bertalan állomása előtt a kukoricaföldön még ott voltak a mi ágyúink az „állásban", honnan tegnap d. u. az oláhokat lőtték.

Az utak keresztezésénél élénk mozgás, csapatok jövése, menése. A német 189. ezred egyik csapatából kilép s magyarul szólt hozzánk egy 17 éves kis katona s felírta jegyzőkönyvembe nevét: *„Ignatz-Hogh Albricht,* születtem Bremenben 1899, nevelkedtem Besztercebányán." Elmondja, hogy fogott 3 oláhot Brassóban, mutatja átlőtt torniszterét, három bátyja elesett a háborúban stb.

A bertalani állomásnál Brassóba érve a vasút melletti úton borzalmasan érdekes látvány tárult elénk: a híressé vált *„oláh halottak rajvonala."* 250 hulla feküdt ott egymás mellett, kiket a vasúti gépház ablakából székely géppuskások le-tűzpermeteztek okt. 8. reggel, éppen 24 órával azelőtt s azóta még érintetlenül ott hevertek. Szörnyű csatakép volt: a vasúttöltés aljában 2—300 méter hosszában eltorzult arcú, megmerevült, keresztülkasul heverő holttestek, sokféle pozitúrában,

Oláh „halottak rajvonala" 1916 okt. 8. Brassón.

amint épen a golyó váratlanul találta őket. Egyik a bocskorát kötötte, a másik amint reggeli falatozás közben hagymát tett a szájába, a harmadik felkapott karral a fejéhez kapva. A negyedik —a legborzasztóbb látvány — szétlőtt üres koponyával, melynek kiröppent agyvelejét felemelt markában tartotta. Ha nem láttam volna, magam sem hinném. Magyarázata után többször kérdezősködtem. — Máig sem értem, hogy kaphatta a lövést s mi okozhatta a szörnyű hatást.

Amint köztük járok, egy géppuskás osztag vonult el az úton s közülök egy kolozsvári ismerős zászlós dicsekedve kiáltja, hogy: *„Lajos bácsi, mi csináltuk!”* „Szép legények vagytok, válaszoltam, hogy ti *székely 24-esek* nem sajnáltátok lelőni a *24-es oláhokat.”* Mert mindenkinek a sapkáján ott állt a 24-es szám.

A katonák után autók sora következett s magasrangú tisztek szálltak ki: az 51. honvédhadosztály főparancsnoksága.

—Hát te már itt vagy! — köszönt *Tanárky* vezérőrnagy.

— Nekem sürgősebb, mint nektek — feleltem — mert én a maga valóságában szeretem látni a csatatereket, ti pedig mindjárt nagytakarítást csináltok. Tényleg úgy is történt Mindjárt összeszedették a fegyvereket; délután már más képet mutatott a „halottak rajvonala”, melynek csodájára jártak a látoga-

tok. *Jelfy* mester lefényképezte s megjelent a Vasárnapi Újság 1916 okt. 26. számában.

Ez volt a brassai csata nyitánya és szenzációja, mely körül egész legendakör képződött. A németek hamarosan lefoglalták maguknak, könyveikben is úgy hirdették, pedig csak annyi részük volt benne, hogy velük szemben feküdtek a vasúttöltés mögött, de a 24-es székely géppuskás osztag parancsnoka, *Cseh* Lajos hadnagy fedezte fel s a vasúti gépház ablakából „oldalozva" lövette halomra őket.

Regényes történetét ő maga megírta s átadta nekem. (Közöltem a „Nagymagyarország"-ban.)

*

A brassai csata tulajdonképen két napon át folyt. Okt. 7-én kezdődött, midőn a németek próbálták elfoglalni a várost, de nem sikerült és okt. 8-án, mikor a magyar honvédek rohammal vívták meg a magaslatokat s véres uccai harcokkal verték ki az oláhokat.

Brassó hegyek által körülvett völgykatlanban fekszik, mely a védelemre előnyös állásokkal kínálkozik s a támadás elé nagy akadályokat hárít.

Falkenhayn IX-ik (hadserege okt. 7-én a Brassó feletti falvakban táborozott, A porosz 187. hadosztály *Szunyogszéken, Krizbán* és a *Höltövényen,* az 51. honvédhadosztály *Feketehalmon* és *Vidombák* községben.

A németek látván, hogy az oláhok visszavonulnak s menekülésre gondolnak, Brassó körül égetnek, pusztítanak, könnyű feladata nak vélték a város elfoglalását s maguknak kívánták a dicsőségét, s a remélt tetemes zsákmányt. Azért okt. 7-én délben a 189. ezredet *Méhkeréken* át Brassó ellen indították. Számításukban azonban csalódtak, mert az oláhok ellentámadást intéztek és elszántan védekeztek. Az együttes ostrom így okt. 8-ára maradt.

Az éj folyamán kiadott rendelkezés szerint a honvédeknek a Brassót nyugat felé környező hegyeken át, a németeknek a Barcaság sík lapálya felöli keleti részen kellett támadniok. A számítást megzavarta az oláhok ellentámadása, a felmentő sereg érkezése Háromszék felől, a mi lekötötte a német erőket, úgy hogy ezek a város ostromában jóformán nem is vehettek részt. Az ostrom egész súlya így a honvédekre hárult és pedig Nagyjókai *Farkas* Vince 200. honvéd-dandárára, melynek kora hajnalban kellett (megindulnia Vidombákról, hogy virradatkor támadhassanak.

A jobbszárny feladata volt *Király* András főhadnagy zászlóaljparancsnok \alatt elfoglalni a Hohe Warte hegycsoportot, a balszárnynak *Hausmaninger* Károly alezredes vezetésével a Forráshegy (600 m.) magaslatot. A tüzérségnek *Theimer* Oszkár őrnagy parancsnoksága alatt m. e. 52 ágyúval, nehéz

tarackkal és mozsárral kellett előkészíteni a rohamot.

Az oláh állások drótsövénnyel megerősítve, gyalogsággal és géppuskákkal sűrűn meg voltak szállva s szívósan védekeztek.

Petrán Sándor (százados (most vitéz Petrányi) zászlóalja kora reggel elfoglalta a bertalani vasútállomást, *Cseh* Lajos főhadnagy (most csendőrszázados) géppuskásai lekaszálták az oláh rajvonalat s hét órára rohammal megszállták a Forráshegyet (Gespreng). A heves küzdelem, gépfegyver, puska, kézigránát és szuronyharc az ellenségnek súlyos veszteséget okozott.

Koos Kaiman százados zászlóalja innen a város feletti magaslatokon tayomult előre. *Király* András zászlóalja nehéz küzdelem után tizenegy órakor bevette a *Hohewartét,* melyet *Honvédtetőnek* neveztek el. Ott járván másnap, a holttestek sűrű sora mutatta a véres küzdelem nyomait. Egy fekete selyem trikónadrágos fiatal tiszt úgy feküdt ott az őszi avaron, mintha csak pihenni dűlt volna le. Ellenség létére is megsajnáltuk a daliás fiatal teremtést.

A közben eső domináló magaslat a 712 m. *Rovarhegy* (Raupenberg) d. u. félkettőkor szuronyrohammal történt elfoglalása eldöntötte Brassó sorsát. Százakra ment az elesettek száma, a súlyos sebekben vergődők jajga-

tása töltötte be az erdőt. Másnapi szemlénkén egy szinte hihetetlen csataképet láttunk. Egy szakadék völgykatlanban halomszámra feküdtek az elmenekült oláh katonák összedobált szerelvényei: köpenyegek, kabátok, sátorponyvák, puskák, töltények, katonakönyvek, sajkák, konzervek. Iszonyú pánik, kétségbeesés nyomai. A menekülők levetkőztek s elszórták szerelvényeiket, hogy könnyebben futhassanak s elrejtőzhessenek a *Bolgárszeg* oláh lakói között az üldöző honvédek elől. Olyan látkép volt, amilyet nem igen produkált még egyet a világháború. Másnap megmutattam a német tiszteknek, akik lefényképezték s elnevezték az oláhok ruhatárának (Kleider-depot).

Míg itt a döntő harcok folytak, a város keleti részén — az Ó-Brassóban vívott véres utcai harcok után — a *Fellegvár* kiostromlására került a sor. Honvédeink, a géppuskások: erélyes segítségével, a Fellegvárra is felküzdötték magukat. Innen aztán a *Bolonya* nevű városrészt is lőhettek, az oláhokat kiűzhették s megakadályozták a vasútállomásról a vonatok indulását s a 800 vagonban felhalmozott zsákmány elvitelét.

Délután 5 óra tájon megszűnt a harci zaj, az oláhok teljesen kiverettek mindenünnen a városból és eszeveszetten menekültek a hegyeken át s a Tömösi-szoroson, a predeáli határszél felé.

Farkas Vince, a győzedelmes hadak brigadérosa, kinek feladata, volt a városban átvenni a katonai parancsnokságot, néhány zászlóaljjal bevonult a belvárosba. Eleinte óvatosan nyíltak ki a bezárt kapuajtók, tárultak ki a csukott ablakok, csak midőn a diadalittas honvédek víg magyar nótája felhangzott, özönlött a nép az uccára s virágokat szórtak a katonákra. A honvédek a városházatéren át a parancsnokság szállásává választott Koronavendéglő elé vonultak, ahol *Fabritius* h. polgármester üdvözölte az új térparancsnokot és hős honvédéit. Mire a közönség és katonaság lelkesedése a Himnusz eléneklésével adott kifejezést örömének a fényes győzelem s a boldog felszabadulás felett.

Ebben az ünneplésben már német katonák is résztvettek. Mert az 189. ezred, miután a szentpéteri ellentámadás visszaveretett, megszállotta Brassó keleti külvárosát s főként a főállomást, ahol az összerabolt oláh zsákmány 800 vasúti kocsiban összegyűjtött, de elszállítani már nem tudott mindenféle érték (köztük la sepsiszentgyörgyi dohánygyár készítményei) került kezébe.

Ezeket a németek foglalták le és szuronyos katonák által féltékenyen őrizték. Az állomáshoz magyar katonákat még másnap sem engedtek közelíteni. Ott a mi autónk is megrekedt oki 9. d. e. a nagy tolongásban.

Kárpótlásul abban gyönyörködtem, hogy egy üres telken a Kút-uccában 2 német ágyú működvén, azokhoz csatlakoztam! Két 21-es mozsár dolgozott ott keményen. *Berta* és *Emilia* néven becézgették. Ezekkel lőtték a Tömösi-szorosban menekülő oláhokat, pedig azok már 8 kilométerre voltak. Egy töltény 600 márkába került, emelőgéppel tették az ágyúba. A megfigyelő a *Noá* feletti hegykúpról telefonon adta az irányító jelzéseket. Egy strassburgi tüzérhadnagy (Otto Rosenkränzler) kedveskedésül velem süttette el (egy kötél megrántásával) az utolsó 8200 méteres távolságra irányított lövést. A megfigyelő az eredményről azzal referált a hegytetőről, hogy mondják mega kolozsvári professzornak, hogy a gránát belevágott egy menekülő századba s „tokánt" csinált belőlük. Úgy-e megérte a 600 márkát! — dicsekedett búcsúzóul az elszászi német kamerád.

A mi honvédhadosztályunk parancsnoksága az okt. 8—9-iki éjszakát még Vidombákon töltötte s 9-én reggel vonult be Brassóba. Falkenhayn a szövetséges hadak fővezére, aki a feketehalmi templom tornyából nézte a csata lefolyását, okt. 9-én szintén áttette hadseregfőparancsnokságát Brassóba. Ott vette és okt. 10-én hadseregparancsban közölte *Vilmos* császár köszönetét a 9. hadsereg vitéz csapatainak a „brassai csatában kifejtett teljesítmé-

nyékért." Midőn Falkenhayn ezt a honvédhadosztállyal közölte, nem mulasztotta el a maga részéről is az 51. honvédhadoszály hősies magatartását megdicsérni és *Tanárky* Béla vezérőrnagynak *„különös elismerését"* kifejezni. Hozzátette, hogy *„Nagyszeben és Brassó dicsőséges napokat jelentenek az 51. honvédhadosztály történetéhen.* A többi főbb vezetőtiszt urak közül még külön meg kell emlékeznem — úgymond — *Farkas* ezredesről és a derék 302. honvédgyalogezredről (mely a magaslatokat elfoglalta).

Tanárky jelentést tett a brassai győzelemről Ferenc József őfelségének is, kit (katonai irodája útján küldött válasza szerint) az „ékesszóló hódolat a legkellemesebben érintett. . . . rendkívül örömmel töltötte el s azért legmelegebb köszönetet mondott ... és *legbensőbb kívánságának* legőszintébben kifejezést adni kegyeskedett, hogy *hűséges Erdélye mihamarabb megtisztíttassék az alattomos ellenségtől." (Gr.* Paar vezérezredes, Bolfras alezredes aláírásával okt. 11.)

Akkor ez a „legbensőbb kívánság" hamarosan teljesült; bárcsak mostani „legbensőbb kívánságunk" is hamarosan teljesülne.

A brassai csatára emlékezés erősíti hitünket, hogy ez a hő reménységünk nem elmúló álom, hanem előbb-utóbb valóság lesz.

XIII.

Az oláhok pusztítása a Székelyföldön.

Az oláh betörés és pusztítás nagy károkat okozott Erdélyben, főként a Székelyföldön.

Már magában a menekülés töméntelen károsodással járt, amit növelt a betörők pusztítása, rablása.

Háromszék vármegye határszélén *Sósmezőre* aug. 27. éjjel 11 óra után törtek rá az Ojtozi szoroson betörő oláhok. A határszélen levő vámhivatalt kirabolták, a vámellenőrt elfogva magukkal hurcolták. A községházánál levő őrségre tüzelve, két katonát meglőttek, a postahivatalt, a jegyzői irodát stb. kirabolták. A faluból csak kevés ember menekülhetett el. A falu később a visszavonuló oláhok és az üldöző sereg tüzébe került s teljesen a tűz martalékává lett.

A völgyet elzáró *Magyaros* tető nyugati lábánál fekvő *Bereczk* község lakossága nagyrésze megmenekülhetett (aug. 28.) A falunak száz háza esett a gyújtogatás s az oláh ágyúk tüzének áldozatául.

Kézdivásárhély a tűztől keveset szenvedett, de a lakásokat, boltokat, irodákat, feldúlták, kirabolták.

Meglátogatván egy elmenekült ismerősöm lakását, láttam, hogy nincs kirabolva, szomszédasszonya megvédte. Így beszélte el: „Mikor hallám, hogy rittyen (nyikorog) az ajtó s látám, hogy besuttyan (surran) az oláh darabonc, hát rákajáték, hogy mit matat (kutat) ott s arra kiserült (térült) s kisuvadt (kimászott) az ablakon”.

A visszavonuláskor 90—100 embert vittek el túszul, köztük Szikra László plébánost, Benkő Lajos városgazdát, Márton tanárt, dr. Szentiványi Árpád ügyvédet stb.

A „túzokok” neveit egy kesergő székely atyafi jegyzőkönyvembe irattá (1916 okt. 11.) a futó oláhok üldözése nyomában ott járván.

Az oláhok a brassai csata napján (okt, 8.) kezdtek menekülni. A vidékről összeszedtek néhány száz marhásszekeret s azokon szállították el a lopott portékát. Az üzleteket akkor kiürítették (egyet fel is gyújtottak) s három napig folyt a hurcolkodás.

Sepsiszentgyörgyre aug. 28-án éjjel egy órakor érkezett a csendőrséghez az első híradás az oláh betörésről. Hat órakor kidobolták, hogy mindenki meneküljön. És megindult a népvándorlás, szekéren, gyalog. 28-án 10 ó. a mieink felrobbantották a kökösi vasúti hidat a brassai vonalon és a gidófalvit, Csík felé, és 29-én d. e. mintegy 200 vagont égettek fel, tízben kovásznai menekülők holmija volt. A

városban 6—700-an maradtak otthon a tízezer lakosból. Az oláhok szept. 2. d. u. 4 ó. vonultak be kémszemlére s másnap d. e. jött be egy lovas század s 4-én egy félezred. Megszállották a postát, a városházát, a megyeházát, a szövő- és dohánygyárat. Megkezdődtek a fosztogatások, feltörték az üzleteket és kiürítették. A lakosság minden érték-es holmiját, főként ruha- és fehérneműeket, ágy- és asztalneműt zsákmányolva a bútorokot részben összetörték. A katonákat követték az előpataki és árapataki oláhok a fosztogatásban. A magyar nemzeti zászlókat összeszedték és elégették. Különös gonddal és figyelemmel kutatták a kutyabőrre kiállított diplomákat, melyekből bocskort készítettek. Híven a bevonuló csapatkapitány azon kijelentéséhez, hogy ők, mint kultúrnemzet, missziót teljesíteni jöttek. Ez — úgylátszik — előírt utasítás szerinti frázis volt, mert Brassóban is ezt mondta a bevonuláskor a vezető tiszt.

A székely nemzeti múzeumot lakatossal felnyittatták, de a menekülésre elkészített, azonban ott maradt ládákat nem vitték el. A menekülésкor a mieinknek nem volt rá idejük. *Tzigara* Samurcas, a bukaresti múzeum igazgatója meglátogatta időközbeni s nagy méltánylással dicsérte a múzeumot.

Különös gonddal leltározták a dohánygyárat. Elvittek 45 romániai parasztszekénen m.

e. 6—7 vagon dohányt és szivart, de ez is Brassóban rekedt s a csata napján a megszálló németek zsákmánya lett.

A menekülés napján (oki 7.) az oláh katonák betörtek a gyárba és amennyi dohányt, szivart bírtak, zsákba, ponyvába, zászlóba pakkolva elvittek. A 200 vagonra menő áruból így is megmaradt 197 vasúti kocsirakomány, sok milliónyi értékben. A hirtelen jött menekülés nem engedett időt az elszállításra. A szövőgyárban is lefoglalták a vásznat és posztót.

A város aránylag még kevésbbé károsodott. Nem gyújtogattak, öldököltek. Mindössze egy 70 éves öregasszonyt kínoztak aljas módon halálra részeg katonák.

Szentgyörgy környékén a községek nagyobb károkat szenvedtek. Ott már a gyújtogatás, gyilkolás gyakori volt. Legtöbbet szenvedett Uzon község, amelyet 1848-ban is porig égettek az oláhok. A falut most teljesen kirabolták. Árkoson Szentkereszthy Béla főispán kastélyát is kirabolták, tekintet nélkül arra, hogy a báróné romániai származású, Florescu volt hadügyminiszter leánya.

Bükszádon nyolc embert öltek meg. *Zalánban* két katonaköteles fiatalembert, *Kisborosnyón* két földbirtokost, akikkel szénát szállíttattak. Gábor Pál, keresztvári földbirtokosit azzal az ürüggyel, hogy 13 éves fia állítólag rálőtt a bevonuló oláh katonaságra, kivégezték. *Köpe-*

cen az 1848—49. szabadságharc emlékoszlopát összetörték. *Oltszemen* a régi gr. Miké-kastélyt (akkor Boér Olivér tulajdonát) okt. 12-án teljesen feldúlva találtam. Kossuth mellszobrát lefejezve, bútorokat felforgatva, könyveket szétszórva, egy műbecsű empire-díványt magunk vittünk be a park gesztenyefái alól fedél alá. Amerre jártam, Brassótól Szentgyörgyig, Kézdivásárhelyig s vissza végig Csík felé mindenütt, így *Tusnád, Málnás* fürdőn a pusztulás nyomaival találkoztam.

A hivatalos megállapítás szerint *Háromszék* vármegye százegy községének egyharmadát érzékenyen megviselte az oláh betörés. Nagy szerencse volt, hogy a nagyszebeni és brassai döntő vereségek után oly hirtelen kellett menekülniök az utánuk száguldó huszárok elől, hogy nem volt idejük és módjuk sokat rabolni és zsákmányolni. így sok érték visszamaradt, amit el akartak szállítani, mint pl. a szentgyörgyi dohánygyár készlete, melynek elvitelét előkészítették, de nem végezhették el.

Udvarhelymegyén az oláhfutás után 2—3 nappal, majd másfél hónap múlva menvén végig, a pusztításnak hol több, hol kevesebb nyomát láttam s a hivatalos összeírás adatai tiszta képet nyújtanak.

Székelyudvar helyre aug. 28-án érkezett az oláh hadizenet és betörés híre. Nemsokára érkeztek a háromszéki és csíki menekülők kocsi-

sorai. Másnap megindult a népvándorlás innen is, nagyrészt vasúti vonatokon Segesvár felé. A kiürítés hírüladására Udvarhely vármegye népe is menekült. A hadihelyzet a teljes kiürítést szept. 11. tette szükségessé s ezt 15. fejezték be. Az utolsó 4 vonat szept. 16. reggel indult, az utolsó a hatóság embereivel. A tízezer lakosból mindössze 1000 maradt otthon. A vármegye Szolnokra tette át székhelyét.

Az első oláh járőr szept. 17. d. e. jelentkezett a városban, 18-án vonultak be a ősapátok. — Mindössze három hétig, oki 5-ig tartott a pünkösdi királyság, 7-én vonult át az utolsó menekülő oláh csapat. Okt. 8. d. u. érkezett az első huszárőrjárat.

Körutamban a pusztításról a következőket láttam és hallottam:

Baróton nem volt nagyobb baj, amit lehetett (főként bőrt) raboltak, a községi bírót elvitték „túzoknak", esküdt társa visszaszökött. *Olasztelken* a báró Dánielek házait kifosztották. *Homorod-Szentpálon,* ahol gépkocsiállomásuk volt, a menekülő oláhok négy hordó benzint hagytak hátra. Onnan csak négy család ment el a „menekítés" idején, a többiek útközből visszatértek.

Székely udvarhely en az oláhok eleinte főként bor és szeszesital után kutattak az elhagyott házakban, melyeket szept. 20. éjjel kiraboltak. Kihirdették, hogy a házakra oláh lobogókat

Vizaknán az 51. honv. hd. főhadiszállása 1916. szept.

tűzzenek ki, másként felgyújtással fenyegetődzvén. Szept. 24. zab után kutattak és meleg ruhákat harácsoltak, mert hidegre fordult az idő. A lezárt üzleteket, házakat és lakásokat feltörték, pénz- és ezüstneműek után kutattak, a fehérneműeket összeszedték, szekerekre tették s elvitték. A kicsépelt gabonát is szekerekre rakták s azokon szállították el. A ferencrendi barátok templomában az elrejtett ezüst gyertyatartókat felkutatták s elvitték, a kolostor pincéjében a bort megitták s elvitték. Az otthon maradottak lakásaiba is betörtek s némelyeknek a zsebéből vették ki az órát és rabolták el.

A szebeni csata után a féktelenség még fokozódott, Okt. 2. az elhagyott magánlakásokat felnyitották s katonaság számára rendelkezésre bocsátották, istállókat is csináltak a lakásokból. Okt. 3—6. lázas sürgés-forgás között történt a kiürítés, hurcolkodás, elszállítása az összeharácsolt értékeknek. Okt. 7. menekült át Parajd felől menet az utolsó oláh csapat, mely éjszaka búcsúzóul a piaci nagy áruházat is felgyújtotta. Okt. 8 d. u. 4 ó. érkezett a városba az első magyar huszárcsapat, aminek láttára egy pillanat alatt eltűntek az oláh zászlók.

Még több kárt szenvedett a vármegyei községek székely népe, ahol az oláh katonaság a hadak útján szabadon rabolt, égetett, gyilkolt. A hivatalos jelentések és összeírások szomorú számadatokat sorolnak fel erről. Így *Szent-*

egyházas oláh faluban 62 lakóházat és 72 gazdasági épületet égettek fel, *Farcádon* 30 lakóházat. Ott megölték Vajda Ferenc 80 éves községi jegyzőt, mert nem akarta megmondani, hogy merre mentek a magyar katonák. *Eteden* 30 gazda épületét gyújtották fel. *Kohátfalván* öt gazdát lőttek agyon. *Malomfalván* a felperzselt lakóházak mellett 12 gazdát öltek meg. *Zetelakán* felgyújtották a virágzó fűrészgyárat, elhajtották a marhákat, *Vágáson* elpusztult 40 lakóház és 51 gazdasági épület.

Legtöbbet szenvedett *Parajd* vidéke, hol döntő ütközetek folytak október elején. Parajdon megöltek 37 férfit, 7 nőt, elhurcoltak 20-at. A falu egy része leégett, a marhát elhajtották. *Alsó-Sófalván* megöltek 3-at, elhurcoltak 111-et. *F első só falván* megöltek 4-et, elhurcoltak 62 férfit. A lovakat elvitték. *Korondon* leégett 16 ház, megöltek 18 férfit, elhurcoltak 7-et. *Atyhán* leégett 4 ház, megöltek és elhurcoltak 4—4-et. *Siklódon* 16 épület égett le, megöltek 11-et, elhurcoltak 30-at stb.

Székelykeresztúron nem járt ellenség, de a város ágyútűzben állván, a régi szövődé épületet gránátlövés felgyújtotta. Innen Székelyudvarhely felé leégett *Bögözön* 6 ház, a vasúti állomás is. *Galambfalván 10, Malomfalván, Szentléleken, Bogátfalván, Farkaslakán* sok épület, *Szejke* fürdőt kirabolták.

Az anyagi káron kívül az oláh. uralom alatt a legtöbb faluban többen gyilkosság áldozatául is estek, összesen mintegy százan. *Siménfalván* 2 férfit és 2 nőt agyonlőttek, mert a palánkon kikandikáltak. *Kobátfalván* 4, *Tordátf alván* 5 gazdát öltek meg. Legkegyetlenebb volt az *etédi* tömeggyilkosság, ahol 22 embert, köztük aggastyánokat, nyomorékokat és gyermekeket lőttek agyon szept. 30-án. Az útszélen temették el őket. *Oroszhegyen* is 17 embert öltek meg.

Az oláh rémuralom gaztettei között a legborzalmasabbnak mondják a közigazgatási jelentések az otthonmaradt nőkön elkövetett erőszaktételeket, melyek száma száznál is több. *Miklósfalván* a nőknek meg kellett mutassák a mellüket, mert — füllentette az oláh tiszt — egyik helyiségben női ruhába bújt német tisztet találtak.

Az oláh betörés *Csikvármegyét* is váratlanul lepte meg és özönlötte el mind a négy Moldva felé vezető szoros felől. A székely városok közül legérzékenyebben *Csíkszeredát* sújtotta, mert nemcsak alaposan kifosztotta, hanem búcsúzóul fel is gyújtotta. A 4500 lakosú városkából a menekülés után mindössze 8—10 öreg ember és asszony maradt a városban, akiktől szabadon rabolhattak, fosztogathatták az elhagyott házakat, lakásokat. Minden értékesebb fellelhetőt magukkal vittek, a

bútorokról a bőrbehúzást levagdalták. Legtöbb kárt azonban azáltal okozták, hogy mikor menekülniök kellett, bosszúból a várost több helyen, arra külön szervezett gyújtogató-osapattal felgyújtották. Állítólag 10 katonát azzal a szigorú paranccsal hagytak hátra, hogy a város különböző pontjain mindenik 8—8 házat gyújtson fel s e célra benzinnel, petróleummal és gyújtó kézi bombákkal voltak felszerelve. Emiatt a városnak mintegy harmada a tűz martalékává lett.

Csíkszépvíz, ez a városnak is beillő virágzó község a Gimesi-szoros bejáratánál, szintén nagy tűzkárt szenvedett. Három ízben, legalaposabban a menekületskor gyújtották fel az oláhok. Másutt is szenvedtek tűzkárokat; de az első hírek teljesen leégett falvakról szerencsére nem bizonyultak igaznak. A vármegyei hivatalos összeírások alapján én a történtekhez híven megírtam „Csíkország keserveit." Elég szomorú az magában is.*

Még gyászosabb az emberáldozatok száma. *Csík-Taplocán* 5 embert gyilkoltak le ártatlanul, alaptalan gyanúsítás következtében, *Gyérgyó-Alfalu* lakosai közül 18 ártatlan embernek megöletését sorolja elő egy tudósítás. A tisztességgel itt sem törődtek a vad martalócok.

* Meg-jelent az egykorú lapokban. Ld. a Függelékben.

Csíkszeredán pl. egy 85 éves öregasszonyt halálra kínoztak. Túszul is elhurcoltak többeket a határszélről, úgy hogy a békés lakosságból sem kevesen estek áldozatul az oláh betörésnek.

A Székelyföld szenvedett legtöbbet az oláh inváziótól, mert hisz legnagyobbrészt azon keresztül történt a betörés és a kiveretés. Hogy aránylag még kevés kárt tettek az oláhok, annak köszönhető, hogy hirtelen, gyorsan kellett menekülniök s nem volt idejük mindent elvinni.

A földönfutóvá vált Székelységnek meg volt az a vigasztalása, amiről a menekültek legelőbb az én, a kormányhoz intézett legelső jelentésemből értesültek, hogy a legtöbb vidéken a székely falvak nincsenek felégetve, hogy legalább hajlékaik megmaradtak. Akik károsodtak, azoknak kevés vigasztalás volt a mások öröme; de pl. a galíciai harcterekhez viszonyítva Erdély még aránylag kevés kárt szenvedett.

Ezt az áradást még csak kiheverte; de az újabb özönvizet nem lesz oly könnyű kihevernie.

XIV.

Határszéli harcok az Ojfozi szorosnál
A »székely ezred« hősi harcai.

A brassai csata után a 71-ik os. és kir. gy. hadosztályt keletfelé kanyarították az Ojtozi szoros irányában.

Okt. 9. vonultak át Hidvégen, Árapatakon, Botfalun, Szászhermányba, 10-én Uzon felé, a háromszéki főúton, Eresztevénybe. Előttük száguldoztak és kergették a futó oláhokat a kettes huszárok.

Sepsiszentgyörgyről és vidékéről már akkor eltakarodtak az oláhok. Okt. 7-én reggel a Homoród-Kőhalom melletti állomásnál megvert 11-es Rosiori lovasság érkezett oda Bárót felől. A köztük levő zsidók beszélték, hogy Kőhalomnál nagy csata volt, az ezred háromnegyed része megsemmisült. Szemtanuk szerint a lovak nagyon el voltak csigázva, tizedrészük (sántított. A lovasoknak nagy bárányból sipkájuk volt, ruhájuk piszkosan és rongyosan lógott rajtuk. Hamar távoztak Brassó felé.

Okt. 7. déltájon a 12. oláh gy. e. szétvert csapatai érkeztek oda Földvár s Élőpatak felől. Ezek a persányi ütközetből s az apácai er-

dobol menekültek, otthagyván háromnegyed részüket. Szánalmas látvány volt az elcsigázott katonák étlen, szomjan, véresen, piszkosan előrevánszorgása, soknak bocskora sem volt, mezítláb siettek Réty irányában.

Okt. 8. d. e. 11 ó. a marosvásárhelyi 9-es honvédhuszárok egy százada érkezett a városba Árkos felől, Solymossy Lajos százados vezetése alatt, Tömösváry, Biró főhadnagy, Sikó Béla hadnagy csapatai. Velük egyidőben érkeztek a porosz lovasok is, a 11. dragonyos ezredből. A nép örömujjongással fogadta őket; az asszonyok sírtak örömükben s kínálták őket minden jóval, ami az oláhdúlásból még megmaradt. De a vasút felé, az Olt mellett még ott lappangtak az oláhok és folyt a csatározás a város külső részein.

Okt. 9-én d. e. az Oltón túl, a vasúti töltés mögött, még védekeztek az oláhok, gépfegyverrel is lövöldözve az állomás felé haladó huszárokra és csendőrökre. Délfelé a 2. huszárezred egy félszázada érkezett Brassó, Ilyefalva felől gr. Wurmbrand és br. Bánffy János hadnagy vezetése mellett. Akkor történt az a huszárbravur, hogy egy 2-es székely huszár elibe lovagolt az oláh huszároknak, azt hivén, hogy a mieink. Körülfogták s egyik megfogta a kantárszárát. A székely huszár karabélyával az oláh kezébe lőtt s visszafordulva ellovagolt. A mieink, a honvédek, azt hívén, hogy oláh,

lőttek rá, de nem találták. Felterjesztették kitüntetésre.*

Az oláhok aztán siettek menekülni. D. u. Eresztély felől a felderítő huszárok 14 fogollyal tértek vissza, köztük 7 zsidóval.

Másnap okt. 10. már én is Sepsiszentgyörgyön voltam hadiautón, amelyen másnap okt. 11. reggel az üldöző huszárok nyomában az őket követő 82-eseket megelőzve száguldoztunk előre a háromszéki völgyapály országútján végig Maksa, Dalnok, Albis falukon, hol másfél hónap óta mint legelsőbben látott civil magyarokat, a nagy lidércnyomásból felszabadult nép éljenzéssel, sírással-rívással, panaszolkodással fogadott. Hála Isten — mondották, — hogy újra magyarok lehetünk. Velem a kiváló fotoriporter Jelfy Gyula volt, fényképezőgépével, felvételeket eszközölve az érdekesebb harctéri jelenetekről. A székely ezred vitézei (mint később mondották) nem tudták elképzelni, hogy ki lehet az a tábornok, aki őket megelőzi, mert ilyen még nem fordult elő sí nagyot néztek, midőn megtudták a valót.

Alsócsernátony előtt bevártuk a nyomunkban előhaladó 82-es székely ezredet, az autón felállított fényképező masinával. A sereg előtt haladó lovas tisztikar kihúzta magát s úgy vo-

* Gr. Wurmbrand elbeszélése alapján jegyeztem fel később az Uzi szorosban.

nult el a gép előtt, de a mester a beállítással elkésvén, a tisztikar nem került rá a fényképre, hanem a felvételen egy kis kutya vezeti a banda előtt az ezredet. Így jelent meg a Vasárnapi Újság 1916 nov. 5. számában.

A futó oláhokat a Schmettow. lovashadtestéből való brassó—medgyesi 2-es huszárok üldözték, akik okt. 10-én lovagoltak át Kézdivásárhelyen és onnan kelet felé.

Kézdivásárhelyen a 71. hadosztály ezredeinek átvonulása (okt. 11.) a lakosság örömujjongása és minden jóval, széppel kedveskedése közepette történt. De megállani nem igen volt idejük, mert a határszél felől szólt az ágyú, s sietniök kellett az ellenség után. A lovak kantárszárát mégis felékesítették pántlikákkal s a gyalogvitézeket menetelés közben látták el élelmiszerekkel, gyümölccsel stb. A piacon sebesültszállításra berendelt székely fogatok állottak; volt köztük olyan is, melyet 13 éves kisleány hajtott, férfiak hiányában. Megkérdeztem a kis székely leánykát, hogy miként mentették meg a szép lovacskákat az oláhoktól! „Elgyugtuk instálom — felelte — a ciheresbe!" Felhágtam lajtorlás szekerére, hogy jobban lássam a katonák elvonulását víg zeneszóval és énekléssel. A 82-es székelyeket horvát és bosnyák ezredek követték. Egy lovát táncoltató horvát kapitány harsány hangon kiáltotta, hogy: *„most a horvát is magyar s a bosnyák is székely!"*

Dandárparanosnokuk látván, hogy feljegyzéseket csinálok, megállott lóháton a szekér mellett s bemutatkozott, hogy ő a horvát honvédzászlóaljak brigadérosa, Liposcak ezredes s hozzátette, hogy ő Csíkszeredán született 1864-ben, mert atyja székely határőr-ezredes volt s egyik fivére született Sepsiszentgyörgyön, a másik Kézdivásárhelyen. *„Végigszülettük az egész Székelyföldet!”* — tette hozzá kedélyes humorral. Úgy emlékszem, hogy később, az összeomlás után nevét horvát hadügyminiszterként emlegették — dacára a székely születésnek.

A menekülő oláhok a Bereczk felett emelkedő Mogyorós tetőn, hol az út vezet felfelé, megállottak és a könnyen védhető erdős magaslatokon erős állásokat foglaltak el. Ezeket ágyútűzzel s rohammal kellett elfoglalni s megkerülve űzni el állásaikból.

A 82-es székely ezred okt. 11. d. u. Nyújtódon át Kézdimartonosra vonult. Okt. 12. szembe való frontális támadással a 71. h. o. Divisioli ezrede támadt a Magyarosra. A 82-esek okt. 12. felvonultak a Feketehegyre (1237 m.) melyen az oláh oldalvédek fedezték a Magyaróstetőn védekező, ágyúval is ellátott oláh ezredet.

Midőn az oláhok hallották, hogy a hegyen szemben és oldalt nagyobb csapatok vonulnak fel, feladták a makacsul védett állásokat és

visszavonultak, hátrahagyván a mieinknek két ágyút és halottaikat. Ott a Magyarós-tetőn temették el külön sírban a magyarokat és oláhokat, melyek felé a bajtársi kegyelet később nyírfakeresztes síremlékeket emelt, feliratokkal.

Ilyen feliratokat olvastam és jegyeztem fel: 41 Rumänen, gefallen 1916. — 2 Ung. Offiziere, gef. aug. 1916. — 19 Ungarn H. I. R. 2/7 (menetzászlóaljakból összeállított ezred) gef. 1916. — Hier ruhen 1 Feldwebel u. 13 Mann, gef. 12/10 1916. — Hier ruhen 12 ung. honvéd, gef. 12/X. 1916. — Hier mihen 12 rum. Soldaten, gef. 12/X. 1916.

Ott esett el Carpnak, a hírneves román államférfiúnak fia. Külön sírba temették s ezzel a felirattal jelölték meg: Hier ruht der Rochiorie Rittm. P. C. (Peter Carp) gef. 12/X. 1916. Mellette: Ein unbekannter Rumän. Oberleut. gef. 12/X. 1916. Ezeket a síremékeket a négy tüzérezred ötödik ütege állíttatta, mely 1917 január 27-től jun. 5-ig ott volt tűzállásban.

A Magyaros megvívása után a 43-asok, (a Divisioli ezred) tovább haladtak az ojtózi főúton, a 82-ösek folytatták a szoros déli oldalán emelkedő magaslatok megszállását. Okt. 13. a Feketehegyről felkerekedve haladtak a Szakadat, Málnavész, Klárák, Csontos tetőkön, aztán a Predikátorfeje, a Rakottyás tetőn,

Dobrin, a Halastövéig (1151 m.), hegyi ágyúkkal, gépfegyverekkel, hátaslovakkal. Egy martonosi öreg székely volt a vezetőjük, aki este 8 órakor Halastövére megérkezvén, kijelentette, hogy tovább nem ismeri az utat, tovább nem tud vezetni és sírva fakadt, amiért hazafiúi kötelességének nem tud eleget tenni. A másik vezetőjük egy szabadságolt székely honvéd volt, aki Oroszországban elvesztette a karját, önként jelentkeztek vezetőkül.

Okt. 14. reggel tovább vonultak és elérték a a határon a Leánymezőponkját ,s onnan a határszéli magaslatokon haladva, a Kunkul Mare (1108 m.) tetőn kitűzték a nemzetiszínű zászlót, melyet egy menetszázad hozott.

Tovább haladva összeütközéseik voltak oláh csapatokkal, mert az oláhok Sósmezőnél ellenállást fejtettek ki s ennek oldalvédjei találkoztak a 82-esekkel. Sósmezőre a völgyben haladó Divisioli ezred hatolt elő. Ezeket kellett támogatni a völgy felett uralkodó, már oláh területen emelkedő magaslatok elfoglalásával, melyet az oláhok makacsul védelmeztek.

Okt. 15. a Mierlariei tetőt rohammal foglalták el. Okt. 16. véres harcot kellett vívniok a már oláh falu Harja felett álló 716. magaslat elfoglalásáért. Az oláhok felgyújtották a szár raz fenyőfákat s az egész erdő lángbaborult. Az égő erdőn át rajvonalban felfejlődve kellett támadniok, Papházy Kornél ezredes személyes

vezetése alatt. M. csíki székely kürtös őrmester fára mászott, hogy lássa meddig terjed a tűz és könnyekre fakadt, mondván, hogy ő szívesen meghal a hazáért, golyótól találva, de füsttől megfulladni keserves halál. Az ellenség bevárta a rohamot egészen az állásokig s odáig nagy veszteségük volt, de ott aztán lemészárolták őket. Nagy harci lármával folyt a véres tusa, rengett, zúgott belé az erdő, amit növelt az égő erdő ropogása és tűzijátéka. Az oláh sebesültek jajgatása rémes volt: nu läse aicse! (ne hagyjatok itt! t. i. az égő erdőben) kiáltották.

Okt. 17—22. ellentámadásokat kellett visszaverni, mert az ellenség erősítéseket kapott. Okt. 23. a hátuk mögött hagyott és meg nem szállott Runcul Marét elfoglalták az oláhok s a 82-eseknek is fel kellett adniok a 716. magaslatot, mert a hadosztály a völgyben visszavonult Sósmező felé. Jött a rendelet, hogy az ezred az előretolt állásokból még az éjjel vonuljon vissza a határszélre és foglalja el a Runcul Marét. Egy D. nevű csíki székely tüntette ki magát, három szakadékon át vezetve éjjel a zászlóaljakat,

Okt. 24. reggel megkezdődött a szomszédos (1905 m.) magaslat ellen a támadás. Az ezred állott akkor 12 századból, kb. 1200 puskával. Szemben állott egy zászlóalj, ágyúk nélkül, 2—3 gépfegyverrel. Az ezredes egy hegyháton 500 lépésnyire egymás mellé felállíttatta a 18

Harcok az Ojtozi-szoros vidékén

gépfegyvert s azok rémes pusztítást vittek végbez az ellenségben. Sűrűn egymás mellett feküdtek a halottak. Három órakor d. u. rohammal elfoglalták a magaslatot. 400 oláh holttestet számoltak össze az állásokban, 3 tiszt és 189 ember esett fogságba. A 82-esek is véres veszteségeket szenvedtek, do közel sem annyit.

Okt. 25. reggel a 82-os székely ezred a Runcul Marét támadta meg β ez 10 6. el volt foglalva. 109 halott feküdt a hegytetőn, 2 tiszt *é&* m. *e.* száz ember esett fogságba. A sajtó hadijelentések erről a kétnapi harcról magasztalással emlegették az ezredet.

Ezeket a harcokat a 82-esek házi poétái versben is megénekelgették. így szól egyik versszak:

Runcul Mare magas csúcsán
Ágyú dobol, puska szól,
Mint az ördög jön az oláh
Bokor, szikla, fák alól,
Zeng a hurráh, „üssed, vágjad!
S fut az oláh, mint a szél.

Ezeknek a győzelmeknek nagy jelentőségé abban állott, hogy az oláhok a Runcul Mare felől (melyet a mieink, kevés emberük lévén, áthaladásuk alkalmával nem szálltak meg) hátba kerülve, Sósmezőt akarták elfoglalni, ahol a hadosztály és ágyúink állottak. Ezzel

a *kétnapi* sikeres ellentámadással ezt akadályozták meg a 82-esek.

Míg az ezred elől harcolt, a műszaki század a Sósmező feletti Stineichi tetőn több napig állott erős harcban (Glaser főhadnagy parancsnoksága alatt) oláh csapatokkal szemben, s a század nagyon kitüntette magát. 22 halottjuk fekszik eltemetve az erdő tisztásán.

A két fontos stratégiai hegycsúcs elfoglalása után az ezred állást foglalt az 1095. magaslattól a Runcul Maren át a Halesulig mindenütt az orezághatárszélen. Erről okt. 25. egy bajor zászlóalj a Leánymezőponkja felől érkezve, verte le az oláhokat, úgy hogy az ellenség a határszélről a kétfelőli támadással leszoríttatott. Nov. 11-ig még tovább a Leánymezőponkjáig terjesztették ki az ezred állását.

Ezeket a határszéli magaslatokat egészen keskeny, néhol csak méter széles hegyhátak feötikí össze, melyeken az állásokat kiépítették. Ezeket az oláh tüzérség rendes, lassú tűz alá fogta s nov. közepén 8 napig reggeltől estig tuz alatt tartva, annyira összelövöldözte, hogy itt-ott 400 lépésnyi távolságban mindent elpuszítottak, hol sem ember, sem gépfegyver nem maradhatott. Ezeken a részeken aztán az oláhok elővonultak. A mieink a támadásokat többször visszaverték, de a hegygerincen nem maradhatván, a hegylejtőn építettek új állásokat, mintegy zsákot alkotván a gerinc alatt.

November közepén történt, hogy az oláhok egyszer kétórai fegyverszünetet kértek és kaptak halottaik eltemetésére. Eközben G. G. hadnagy kiállott a tetőre és kezében kézi gránáttal beszédet tartott az oláhoknak (a törzsőrmester tolmácsolta), hogy adják meg magukat, mert a 82-esek nem kegyelmeznek s különben el kell pusztulniok. Olyan hatása lett, hogy annyian jöttek át szökve, hagy alig bírták összeszámlálni őket. Végül kiadták a rendeletet, hogy több vendéget nem fogadnak.

1916 dec. 8. József kir. herceg látogatta meg az ezred egy zászlóalját Ojtoz felett a Rakotytyástetőn s nagyon szép beszédet tartott nekik, kiemelvén, hogy az ezrednek mennyi része van abban, hogy drága hazájuk, a Székelyföld visszsza van foglalva; mindenki büszkeséggel tekint rájuk, kik az ádáz ellenséggel szemben oly hősiesen harcoltak. Az ezredet ez boldog örömmel töltötte el.[1]

Dec. 26. a lejtőkre leszorított ezred megtámadta és visszafoglalta a Runcul Marét s még aznap megrohamozta a 1095. magaslatot, a közeli határsarkot és az oláh területen belül a Stineichi tetőt. Hat gépfegyvert és 260 foglyot

[1] József kir. herceg tábornagy „A világ-háború" c. könyve IV. k. 68. 1. ír e látogatásáról. „Egy havasi réten tömegben áll a 82. ezred, melyet lángoló beszéddel üdvözlök a magyar-román határon. Beszédemet nagy lelkesedéssel fogadják vitézeim."

ejtett. Itt már oroszok állottak kevés oláhval. Sok halottat hagytak hátra. Dec. 27—28. tovább haladtak előre az erdő tisztásán s magaslatok között.

Dec. 29. d. e. rohammal foglalták el a Mierlariei s d. u. a 716. magaslatot. Dec. 30. a 750. magaslatot, 31-én a Carhagaut s 1917 jan. 1. a Baleuta csúcsot Herastrau oláh falu felett.

Ugyanazon időben az ezred 2-iik zászlóalja egy másik hadcsoportba beosztva, a Leánymezőponkja előtt, az oláh határon belül elfoglalta a Coarnele magaslatot. 1917 jan. 2. rohammal bevette a Kászon hegyet (Magura Casinului) az egész hegyvidék keleti domináló csúcspontját (1167 m.). Ezzel a mi frontunk jóval tovább előbbre vonult, a 82[j]esek s szomszéd bajtársaik sikeres előtörései nyomán.

Ekkor az egész ezredet áthelyezték az Ojtozi szoros feletti hegyekről a kászoni (Casinu) völgy és patak felett emelkedő Kászon (Casinului) hegygerincre s ott állottak, harcoltak, küzdöttek s aratták a véres diadalokat 1917 nyár végéig.

Az 1917 év elején csak álló harcok voltak, nagy támadások azonban nem. A kitört orosz forradalom megbénította az ellenség erejét. De 1917 nyarán, miután az oláh hadsereget a franciák átszervezték s Mackensen seregét a Szeret mellett megállították, ellentámadást készítettek elő. Át akarták törni az erdélyi délkeleti

szögleten a frontot s Erdély felől szabadítani fel az elfoglalt Oláhországot. A moldvai határon az Ojtozig egy orosz sereg készült fel a támadásra, onnan a Putna völgyéig a II. oláh hadsereg Avarescuval az élén. A főtámadást a Susita völgyén indította Avareseu. Jul. 22. megindult a tüzérségi előkészítés, mely két napig golyózáporral árasztotta el a mi állásainkat. A Susita melletti állásokat a német 218. gy. hadosztály védelmezte. Ezeket Marasti falunál sikerült visszaszorítani és Soveiát elfoglalni. Jul. 25. 3000 fogoly, 32 ágyú és 250□ km visszafoglalásával dicsekedtek az oláhok. A front hátrább vonult m. *e.* 10 km-el a Sboina Verde magaslatig.

A velők szomszédos Kászon-völgy felett a magaslatokon a 82-es székely ezred állott, jobb szárnyukon a 8. hegyi dandárral. Ezek ellen indultak most már a vehemens támadások, melyeket a székelyek mindannyiszor véres fejjel vertek vissza. Beásták magukat a föld alá, kavernákba, rókalyukakba, hová a gránátzápor elől menekültek, csak megfigyelő őröket hagytak kívül, kettesével, önként vállalkozókat, akik, ha az ellenség rohamra támadását jelezték, egy perc alatt mindenki fent volt kijelölt helyén és visszaverték gépfegyverrel, puskatüzzel, kézigránáttal s néha szuronnyal a támadásokat.

A 82-es bakának külön az volt a sajátságos szokása, hogy nem szerette a szuronyt használ-

ni, hanem a puskacsövét megfogva a puska agyával verte agyon az ellenséget.[1] Úgy, hogy ütközet után rendesen 20—25 új puskát kellett kiosztani, mert a kézi tusában eltörtek a puskák. Ha a lövészárkokban harcoltak, akkor levették a szuronyt és azt megmarkolva használták. Kegyelmet nem kértek, de nem is adtak. Megtörtént, hogy napokig (egyszer 5 napig egyfolytában) esett az eső s becsepegett a víz rájuk a kavernákba, de ők nem tágítottak is mindig harcrakészen állottak, várva a jeladásokat a támadásra. Néha halomszámra feküdt az ellenség bullája előttük; egész ezredek pusztultak el ott, oláh és orosz katonák.

A gerincen csak annyi földréteg volt, hogy a halottaikat alig tudták elföldelni. Az újabb ágyúlövések a holttesteket megint a földszínére vetették úgy, hogy ismételten kellett eltemetni. Az otthagyott oláh hullákat éjjel elszállították az oláh állások elébe, hogy azok temessék el őket. Mindössze 40—50 méternyire állott a két front egymástól.

Így folyt az ádáz élet-halál küzdelem napnap után több mint egy hónapon át (jul. s aug.)

[1] A Székelyudvarhelyt felállított „Vas-székely" szobor, melyet József főiig·, mint IV. Károly király képviselője jelenlétében 1917 dec. 8. lepleztek le, így (a puskacsövet fogva, meg-f ordított, ütésre készített aggyal) ábrázolja. Képe megvan „A 82. székely gyalogezred története" 281. 1.

Házi poétájuk igen hangulatosan vázolja ezeknek a harcoknak a képét, a következő festői szépségű versben:

MAGURA CASINULUI

1917 jul.—aug.

Gránáttölcsér tölcsér mellett,
Elpusztított drótakadály,
Összelőve a halálvár:
Az árok eltemettetett.
Hol van a szép lövészárok,
És hatalmas oldalvédek?
Romhalmaz ma s véres rongyok
Mutatják a múlt emléket.
Embervastag tölgyek dőltek,
Eltemetve embert, mindent . . .
Lángban állott a tűzpokol.
Három nap és három éjjel,
Orgiát ült a haláltánc;
És e romhalmaz tetején,
82-es baka állott,
Szenvedett, tűrt, hullt a vére,
Kábult aggyal, rongy ideggel,
Bár halál volt minden bére.
Acél karral, vas lélekkel,
És ha egy figyelő elhullt,
Állt helyébe újabb másik,
Nagy-vitézen, hős keményen,
Nem törődve halálvésszel.

Mikor elállt a rémes tűz
S száz számra jött a vad ellen,
Mint az ördög, ki halált űz,
Rohamra jöttek a hegyre,
Mint a sáskaraj tolongtak,
Elhagyva a lövészárkot,
Mint az árvíz úgy rohantak,
8 ordítottak nagy rémesen
És a kavernák mélyéből
Kirohantak a székelyek,
Ki a romra, éjbe, vészbe,
És ropogtak a fegyverek.
És repült a kézigránát,
Dolgozott a puska, szurony,
Kattogva szólt a gépfegyver
És hangos lett a halálrom,
Hullt a kő, a kézigránát,
Nyomán hörgés és jajgatás,
Ember küzdött az ördöggel,
Szuronyra hányva az ellent.
Órákon át is támadtak.
Hullám után újabb Indiám,
Amíg újra síri csend lett . . .
A székelyek fennmaradtak!
S még ma is e romhalmazon
Székely baka áll a poszton,
Erdély őre, hős védője
Diadallal törhetetlen.
És ha néha hátrafordul,
Elnéz a magyar határra,

Szeméből örömkönny csordul,
Büszkén gondol a hazára"

(Írta: D. S. 82-es főhadnagy.)

Ez a hőskölteméný nem képzelet szüleménye, hanem a valóságot írja le. Csodákat hallottam róluk beszélni, nemcsak a saját, hanem más hadtesteknél is; hasonlóképen a vezérkarnál.

1917 szept. 4. Károly király és József főherceg meglátogatta az Ojtozi frontot, Gerock gyalogsági tábornok csoportját, Sósmezőn, hova arra az alkalomra a 82-esek egy díszszázada volt kirendelve. A király megdicsérte az ezredet, azt mondván a katonáknak, hogy *nagyon kitűnően verekedtek, a derék székely ezred nagyszerű haditetteket vitt véghez.* A király Papházy ezredesnek sajátkezűleg tűzte fel a Lipót-rendet a mellére; a díszszázad vezetője, Szőnyi főhadnagy a vaskoronarendet kapta. Oerock tábornok Papházyt bemutatta a király mellett levő német tábornoknak is, azt mondván, hogy annak a vitéz székely ezrednek a parancsnoka, amely annyi sok dicsőséget aratott. A németektől az I. o. vaskeresztet kapta.[1]

A kászoni hegy vidékén aug. végén a harcok

[1]) A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története Bp. 1931. 272. 1. részletesen elbeszéli a harcok történetét. Én Papházy ezredparancsnok és hadsegéde feljegyzéseit és elbeszéléseit követtem főforrásul.

elcsendesedvén, a 82-eseket kivonták az ottani állásokból, hogy mint hadseregtartalék pihenje ki fáradalmait és veszteségeit. De alig jöttek le Ojtozra, azonnal visszafordították őket Grosesti felé, melyet a németek egy hónappal azelőtt elfoglaltak, de most ezeket másfelé irányították s helyekbe a 82-eseket rendelték Grosestibe. A németek semmit sem építvén, nekik kellett állásokat készíteni. Munka közben sokan köziilök fejlövést kaptak.

1917 szeptemberében itt is erős oláh támadásokat kellett visszaverniök. József főherceg sürgönyileg „üdvözölte őket ottani sikereik alkalmával.

Ott találta őket a bukaresti békekötés. Onnan vonták vissza őket részben Háromszékre, hol 1918 márc. 23. Sepsi-Kőröspatakon meglátogatván őket, felújítottuk régebbi emlékeinket, s a tisztikarral elköltött díszebéden felköszöntöttek s kitüntettek ezredjelvényükkel, melyet maga Papházy ezredes tűzött mellemre. — Ugyanakkor búcsúlátogatásom alkalmával kőnyomatban megkaptam a Kászon-hegyi harcok leírását, továbbá fényképfelvételeket, naplófeljegyzéseiket, melyeket Papházy Kornél ezredes és parancsőrtisztje bocsátottak rendelkezésemcre, gyorsírással leírván, abból kivonatoltam a fentebbieket, miket más hiteles akták is igazolnak.

Hősies vitézségük elismeréséül kapták Ká-

roly királytól a „székely ezred” névvel való kitüntetést is. A Sósmezőn felállítani tervezett emlékoszlop a változott viszonyok miatt nem készülhetett el. De a 82-esek híre neve anélkül is örök és hálás emlékezetben fog élni a Székelyföldön.

*

A 71. h. o. kötelékében álló többi ezred is jelesül vitézkedett. A Divisioli ezred 43, 39 és 7/2 zászlóalja az Ojtozi szorosban haladt előre. A h. o. kötelékébe tartozó harmadik ezred Liposcak ezredes brigadéros csapata volt, mely a 25, 26. 27. horvát honvédzászlóaljakból alakult. Ezrede 3x900 főnyi, 2700 főből állott. Előttük egy bosnyák zászlóalj nyitotta meg a menetet: a II. bosnyák ezred 6. zászlóalja (900 ember), melynek vezetője magyarul vezényelt és kiáltotta, hogy most a bosnyák és horvát is magyar és székely. A honvédelemben tényleg összeforrott testvérek voltak.

Ezekhez járultak a harcok további folyamán újabb erősítések. Az 1917-iki év nyarán, a jul. oláh támadás előtt, az Ojtozi szorosban állott a porosz 36. Landsturm ezred, mellette északra az Uzi szorosig a Szalánci fürdőben álló 70. honvédhado.sztály-parancsnokság kötelékében a 313, 314. és 315. honvéd-gyalogezred, közben a 18. bajai ezred. Az Ojtozi szorostól délre, a 71. h. o. kötelékében a bosnyák 5. ezred, alább a

33. honvédezred, előttük a Kászon-völgy felett a 82. ezred. Ehhez csatlakozott délen (jobb szárnyán) a 8. hegyi dandár, Ráth ezredes parancsnoksága alatt, melyből az oláh támadás előtt a Kászon-völgyébe leereszkedett egy-egy zászlóalj a közös 35, 58, 24, 15. ezredekből a Kászon-tető, a (Mgr. Casinului) alá. Ehhez csatlakozólag délre állott a 218. német hadosztály s mellette nyugatra a magyar I. lovashadosztály.

A 71. hadosztályhoz lovasságul a 9-es huszárok voltak beosztva. Más huszárezredek is harcoltak az Ojtozi szorosban gr. Sohmettow szebeni hadtestéből, melyek Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely felé üldözték az oláhokat. Ezek közül esett el az Ojtozi szorosban gróf Eszterházy Lajos, a 7-es huszárok kapitánya, a család három hősi halottjának egyike, az októberi harcok folyamán. A másik gr. Eszterházy (Gyula) Ruitz csapatában volt népfölkelő-főhadnagy s Dobronocnál gránát tépte szét, meghalt a csernovici kórházban. A harmadik a máramaroisi határszélen, Láposbánya vidékén, az oroszokkal vívott harcokban halt hősi hulláit. E három vértanú hős Eszterházy kegyeletes emlékezetre méltó sarjadéka annak a nagynevű nemzetiségnek, melyből harmadfélszáz év előtt a nagyvezekényi csatában (1652) négy ifjú Eszterházy áldozta fel életét a hazájáért, „egy mezőben, egy órában.”

A Jul. oláh támadás, mely a 82-esek állása előtt megtört, de áttörte és 10 kmre visszaszorította a 218. német hadosztályt, arra késztette a hadseregparancsnokságot, hogy a Tölgyesi-szorosból levezényelje oda a 37. honvédhadosztályt, melynek Haber János altábornagy volt a parancsnoka.

XV.
Huszárok a Bodza-szorostól Ojtozig.

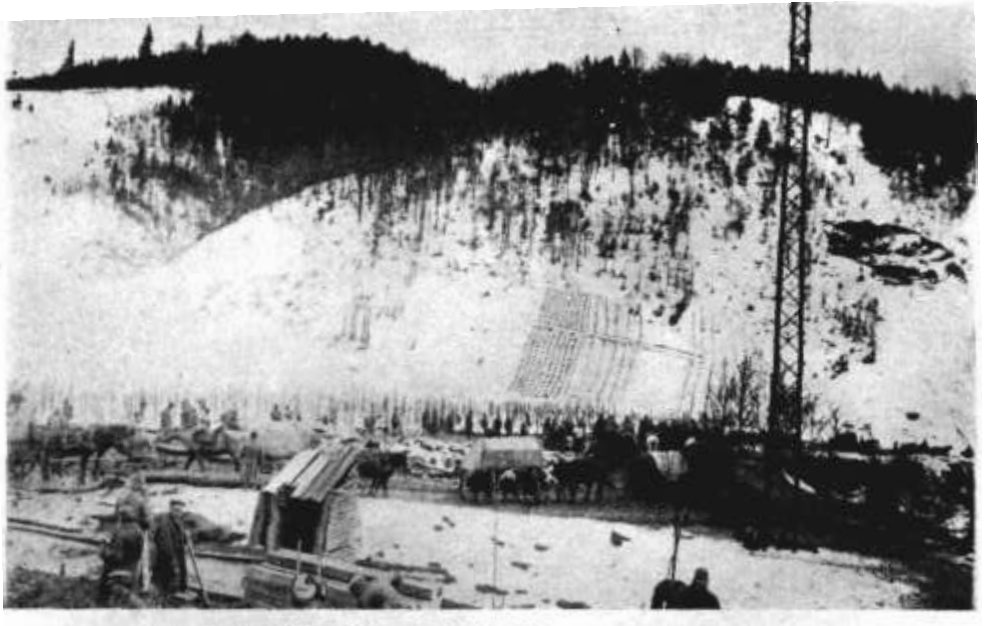

Prahova völgyében drótakadályok, farkasvermek.

A Székelyföld déli határszélét, a háromszékvármegyei hegyek égbenyúló csúcsait, hegyhátait és fenyves rengetegeit magyar huszárok szállották meg.

Az úttalan ősrengeteg, melyen át csak gyalogösvények s erdei utak vezetnek s belsejébe egyetlen iparvasút a Z ágon—Ko vászna—Gyulafáival hatol, nehéz terep lett volna még alpesi csapatoknak is, annál inkább huszároknak.

A magyar huszár azonban a háborúban bebizonyította, hogy belőle minden kitelik: ha kell baka, ha kelj tüzér, ha kell légjáró pilóta.

Itt meg kellett mutatni, hogy mire képesek. A lovakat alant kellett hagyni az alacsonyabb völgyekben, fent a hegyek között, a domináló magaslatokon, a csúcsokon, hegygerinceken csak gyalogosan állottak őrt. összefüggő csatárláncot nem alkothattak, hanem csak megszakadozva, járőrök által tartották fenn egymás között az összeköttetést.

Nyáron még csak könnyebben mozoghattak, de télen, (pedig kettőt, az 1916—17. és 1917—18-ikit töltötték itt), a nagy hófúvások is gá-

tolták a mozgást és szolgálatot. Nagyobb harcok nem lehettek itt, de mindig résen kellett állani s óvakodni a bekerítéstől.

Magyar huszárezredekből alkották: az I. Lovashadosztályt s ezt a gelencei hegyekben álló 218. német gy. hadosztály és a Bodza-szoros vidékén álló bajor alpesi h. o. között állították fel. Ez az I. lovas hadosztály a Sehmettow gróf szebeni lovashadtestének idevezényelt magyar huszárezredeiből alakult s parancsnokuk Ruitz v. Teroksas nevéről Ruitz-csoportjának nevezték. A 2. (brassai, medgyesi), 4. (lugosi), 7. (budapesti), 12. (kassai) közös huszár ezredekből állott, két lovasdandárra osztva. Ezek eredetileg a IX. német Armee Gen. Leüt. v. Stein csoportjába voltak beosztva, melyhez a bajor alpesi csapatok is tartoztak a Bodza-szorosban. Be nov. 10. áttették őket az I. o. m. hadsereg Gerock-osoportjábaj, melynek József kir. herceg volt a hadseregparanosnoka.

Állásuk volt az Ojtoztól a Bodza-szorosig és pedig a geleneei Tömlőhordó magaslattól a Bodzától északra fekvő Szurdukponk és Gyulafalvi kommandó vonaláig. Összefüggő láncot a széles fronton nem alkothattak, hanem egy-egy fontos stratégiai ponton állottak a lovasszázadok s közben járőrök tartották az erdős hegyvidéken az összeköttetési

1916. nov. elején fejezték be az állások elfoglalását s az elhelyezkedést. Nov. 6. a nyugoti

szárnyon, a Szurdukponkon, az oláh. határon belüli 1356. magaslaton megtámadtak egy 2½ zászlóaljból álló oláh sereget s azt onnan leverték.

*

A 2-^es brassai—meggyesi huszárezrednek, melyben az erdélyi előkelő ifjúság nagyrésze szolgált, erdélyi hadműveleteiről, kivonatos áttekintésül, szolgáljanak a következő adatok:

Az oláh betörés híre a lengyel-orosz határszéli Baranovicén találta őket, hol erős harcban állottak az oroszokkal. Az erdélyi oláh csapatok ott cserbenhagyták őket. Ott került fogságba az orosz támadás golyózáporában szegény b. e. Pista fiam is, mint tüzérségi megfigyelőhadnagy, aki előbb a párisi Credit Lionnaise bank tisztviselője volt s a háború kitörésekor hazajőve, beállt hadi önkéntesnek.

Az erdélyi huszárok Barano vicétől szeptember 9-én indultak hazafelé és szeptember 10. szálltak ki Medgyesen. Báránykútra irányították őket, s feladatuk volt kitölteni azt a hézagot, mely gróf Schmettow lovas-hadteste és a 71. h. o. között volt. Groldbach tábornok parancsnoksága alatt voltak. Kaptak erősítésül 2 század csendőrt. Létszámuk volt 600 fegyveres, 16 kompánia. Tevékenységük eleinte portyázásból állott, előőrsökre jártak és régiesen szólva „nyelveket fogtak”, azaz olyan foglyo-

kat, kiktől az ellenség állása megtudható volt Az oláhok eleinte nem támadtak, csend volt lelőttük. Okt. 27—28. éjszaka kezdtek támadni az oláhok Lenineken, mert két nap alatt Segesvárra akartak volna jutni. Eljutottak Réten közeléig, de a faluba nem tudtak behatolni. Éppen jókor, szept. 28-án a 89-ik német hadosztály Hégenbe érkezett s kemény harcok folytak Pusztacelina mellett, hol elfoglaltak 8 ágyút és 800 embert az oláhoktól. Ezzel állították meg az oláhok előnyomulását Segesvár felé.

Azalatt folyt a nagyszebeni csata, melynek fényes eredménye felvillanyozta a Pusztacelinán álló 2-es huszárokat is. Okt. 2. Mese felé megindultak es a Steinbergen (750 m) foglaltak állást. Előbb nem juthattak, mert miként ők, úgy az oláhok is előnyomulást intéztek s ezek sokkal többen voltak. De Mese faluba az oláhok nem mentek be. A huszárok okt. 3. Mese előtt állottak fel. Kelet felől azonban előre jutottak Szászkeresztúrig, ahol 10—12 huszár, feltartóztatott egy egész század oláhot. A 9-ik (jassii) oláh lovashadosztály (Rosiori, azaz rendes lovasság) parancsnoksága a közeli Sövénységen volt, ahol a huszárok csaknem elfogták. Okt. 3. menekülve elvonult előlük.

Okt. 4. kezdődött az előnyomulás. Mesétől Szászfehéregyházáig a 7. h. o. balszárnyán mentek, mely Kőhalom felé törekedett. Okt. 5.

harcolva mentek Sövénységre s elfoglalták a Gorganelul hegyet, melyet egy egész (Rosiori) lovasezred tartott megszállva. Ezek a mi tüzérségi lövéseink hatásától megtörve, csak este próbáltak némi ellentámadást, de sikertelenül. A 71. h. o. gyalogsága akkor nap vonult he Kőhalomra, ott töltötte az éjszakát.

Okt. 6. a lovasság Kacára ment. A gyalogság erős harcot folytatott Homoród mellett, a tüzérség hevesen lőtte a 11. (galaci) oláh ezredet, mely eszeveszetten menekült. A lovasság is bevonult Homoródra. Ott történt, hogy a huszárok egy lovaspatrult kergettek mintegy 15 km. távolságra s midőn ezeknek a lovuk már nem bírt futni, leszállottak és gyalog harcoltak, de csakhamar megfutottak, otthagyván a lovakat. Az elfogott lovak egyikére rá volt kötve egy kard, melyen az oláh király nevének kezdő betűje F. állott. Azt hitték, hogy tőle kapott díszkard volt.

Okt. 7-én a futó oláhok nyomában útirányuk volt Mirkvásár, Székely-Zsombor, Homoród-újfalu, Vargyas, Olasztelek - Erdő vidéken. Egyrészük Barótra ment éjszakára.

Lélekemelő volt az átvonulás a székely falukon; Örömujjongással éljeneztek és nagyon örvendeztek a székelyek. Az ellenség lóhalálában vonult vissza.

Erdővidékről a Schrnettow hadtestéhez tetőző lovasság kelet felé tartott; a 2-es huszá-

rok pedig okt. 8. az Olt balpartján dél felé mentek: Köpecz, Nagyajta, Bölön felé.

Okt. 9. mentek Uzonra, útközben patrul-harcokat folytatva, éjjelre előőrsök mentek Sepsiszentgyörgyre, hol már honvédhuszárokat találtak (az I. népfölkelő lovasdandárból, Sólymosa Lajos marosvásárhelyi huszárkapitány vezetése alatt levő huszár előcsapatból) a piacon, kiket az oláhok még lőttek, a vasúton túl, az Olt felől.

A 2-es huszárok okt. 10. a háromszéki főúton Eresztevény, Maksa, Csernátony irányában haladtak s Kézdivásárhely előtt három óráig ütközetben állottak oláh Calarasi (honvéd) lovasokkal. Leszálltak a lóról és tűzharcot vívtak, mígnem az oláhok megfutottak. Nyolc huszár egész Bereckig kergetett 20 oláhot, Korda főhadnaggyal élükön.

Okt. 11. a Kárpátok aljában Gelenczén és Oisdolánál még harcok folytak. Mígnem u. a. napon d. u. a gyalogság is megérkezett s az oláhok menekültek.

Berecken okt. 11. bevonulásuk nagyon kínos volt, mert a Mogyorós tetőről oda belőttek az oláhok s ágyútüzük felgyújtotta a falu egy részét.

Okt, 12. nagy csata folyt Magyaroson. A huszárok okt. 13. mentek be Sósmezőre. Itt sebesült meg Carp fia is, rosióri kapitány, állítólag ott is esett el, közelről kapván a háta mögé

került gyalogság közül a lövést. Szépen temették el. Talán nem is Carp fia volt, kit helyette itt dísztemetéssel tiszteltek meg, hanem (mint később Kézdivásárhelyen Pietreich ezredestől hallottam) ő megsebesülvén, átadta iratait egy tiszttársának, akinél (később ez is elesvén) a Carp iratait megtalálták, innen származott a tévedés. Carp itt megsebesült fia később a bukuresti kórházban halt meg.

A Magyaroson átvonult huszárok még látták azt az Erzsébet királyné vagy a Millenium emlékére faragott kövekből emelt obeliszket, melyről a magyar felírást az oláhok kivakarták és helyébe România Mare-t s azt írták, hogy az oláh sas a Kárpátokon átrepült lövés nélkül s annak az emlékét hirdeti ez a szobor. Később a mieink ezt a felírást eltüntették. Én már minden felírás nélkül láttam (1918 márc). Emellett volt az elesett harcosok temetője, az 1917. máj. emelt nyárfakeresztekkel. Az országútról kőlépcső és kapu vezetett fel hozzá.

A huszárok okt. 23-ig az Ojtozi szorosban működtek, előhaladván a határszélig. Akkor történt az oláhok erős támadása és bekerítő kísérlete a Runcul Mare magaslat megszállásával a 82. székely ezred háta megett. Amire a szorosban is vissza kellett vonulniok Ojtozra.

Onnan vezényelték ki őket a hegyekre s megszállották a Leánymezőponkját ahol velük együtt voltak a 14-es (debreceni) huszárok is.

Ott maradtak november 2-ig s az átcsoportosításkor vonultak le Gelecére, onnan a kijelölt helyekre.[1]

Azon a vidéken 1916 nov. 11. lőtték meg az őrség előtt sétálás közben orozva (egy oláh járőr) Moskovitz kapitányt, akit csak nov. 21. találtak meg, mikor a hó elolvadt. Bajtársai hallották a lövést, mentek is utána, de semmit sem találtak. Azt hitték, hogy elfogták, miként vele ment társát, Schreiner főhadnagyot, kinek zsebében megtalálták az állások jegyzékét.

Schreiner Viktor főhadnagy a 4. huszárezredben, oláh fogságból hazajutván, elfogatása történetét és Moskovitz megöletését *így* beszélte el nekem Kolozsvárt 1918 ápr. 2.

Kovászna felett állottunk a határszélen, a

[1] Ez adatok nagy részét gróf Wurmbrandt Degenhardt 2-es huszárhadnagytól hallottam (az úzi szorosban 1916 november 18.), akinek dédanyja gróf Teleki-lány volt (id. gróf Teleki Sámuel nővére) s ki mint hadiönkéntes jött Erdélybe harcolni s akkor a 71. h. o. részéről összekötő-tiszt volt a 39. h. o. mellett. Lelkes ifjú volt, jól beszélt magyarul. Erős magyar érzése vonzotta oda a bécsi Mierka Emil huszáralezredest is, aki a 39. h. o. huszárcsapatának parancsnoka volt 1915. az orosz-lengyel mezőkön. Ő is ide tétette át magát s a 10. ezr. 1. aászlóaljának parancsnoka volt a Csobános völgyben a Magyaros alatt.

Hosszúhavason egy elkülönített ponton őrségül, mint megfigyelők, 60 huszárral a 4. ezred 2. századától, melynek Moskovitz kapitány volt a parancsnoka. Moskovitz onnan egy dűlőúton lejárni szokott 4—5 kmnyi távolságra, megfigyelni a szemben, 6—8 km távolságban levő állását az oláhoknak, kik ott szintén, mint megfigyelő különítmény állottak. Attól tartott, hogy őket egyszer észrevétlenül bekerítik, mert sűrű erdőoldalak voltak körülöttük mindenfelől s a legközelebbi magyar posztok 2—3 kmnyire voltak századonként. Lovuk nem volt velük, azokat Gyulafalván hagyták alant; ott a hegyen gyalog voltak.

Tőlük jobbra, nyugat felé a 4-es (kikindai, előbb lugosi) huszárok állottak, balra (keletre) a 12-es (kassai) huszárezrednek egy százada.

1916 nov. 13. Moskovitz szokása szerint elindult kémszemlére, Schreiner főhadnagyot magával vive. A dűlőúton mentek s onnan befordulva, egy patakvölgy feletti szakadékon m. e. 1500 lépésnyire haladtak előre. Ott állottak és szemlélődtek egy pár percig. Midőn vissza akartak fordulni, hogy felmenjenek az útra, egyszerre 5—6 lövés esett feléjük, ösztönszerűleg levetették magukat a földre. Moskovitz azt mondta, hogy megsebesült. Schreiner körülnézvén, 60—70 lépésnyire 8—10 oláh katonát látott hátuk megett, akik egy idő óta követhették őket, mert abból az irányból jöttek,

amelyből ők. Ezek hirtelen előrerohantak és mielőtt ő felkelhetett volna, rárohantak és lefogták. Tudták, hogy közel van a huszárszázad, tehát sietve felrántották és gyorsan rohantak vele lefelé, a völgybe, a patak irányában. A patak völgyében haladtak egy jó darabig s elvitték valami előőrsre egy vámházhoz, a századtól vagy 6 km-nyire. Egy őrmesterrel az élén vagy tíz katona volt ott.

Moskovitzot otthagyták a helyszínén s mikor Schreiner visszanézett rá, látta, hogy hason fekszik, hosszában elterülve, arcra feküdve. Egy oláh katona visszamaradt ott, aki csak addig maradt mellette, míg iratait kivette, órája, pénze, minden a zsebében maradt, (amint azt később egy elfogott oláh tiszt mondotta). Az oláh katonának nem volt bátorsága tovább időzni ott és hamar utói is érte őket.

Schreiner megkérdezte tőle, hogy milyen állapotban hagyta ott bajtársát, de nem tudván vele oláhul beszélni, csak jelekből értette meg, hogy baloldalán, szíve táján ment be a golyó és jobb oldalán, csípője felett jött ki s hogy szájából ömlött a vér. Azt mondta, hogy megfordította a holttestet, hogy irataihoz jusson.

A századnál hallották a lövést és rögtön küldtek ki patrulokat és azt a következő napokon is megismételték, de hiába, csak 10 nap múlva, véletlenül bukkant rá egy járőr.

Moskovitz zempléni földbirtokos, régebben

járásbíró s tán képviselő is volt. A hírlapok hosszasan megemlékeztek haláláról, de balsorsa hiteles történetét csak elfogott szemtanú bajtársa tudta egyedül s ő nekem akkor beszélte el, mikor az oláh fogságból szabadult tisztek Kolozsvárra érkeztek.

Az oláhok a csapdájukba került huszártiszteknél talált iratokból értesültek a huszárok állásairól. Ezek alapján erős támadást intéztek tízszeres túlerővel nov. 29. a Hosszúhavason levő állásunk ellen, ahonnan vissza kellett vonulniuk. Németek jöttek segítségül s csakhamar visszaverték őket onnan, nagy veszteséggel. Egy más huszárszázad ugyanakkor 19 rohamot vert vissza. Nov. 30-án már semmi oláh had nem volt a környéken. Az őrjáratok már oroszokra bukkantak.

A mieink 1916 végén nagy támadást készítettek elő, a Susita völgye felé. Dec. 22. indult meg az előtörés. A huszárok gyalog mentek az erdőn keresztül. Ugyanakkor a német IX. Armee Focsani felé haladt. Útközben találkoztak a bajorokkal, kik Kraft v. Delmensingen parancsnoksága alatt Odobesti felé mentek. A mieink karácsonykor a hegyek ormairól gyönyörködve nézték Focsani ostromát.

A mi huszáraink 1917 jan. elején elfoglalták a Susita völgyében Soveiát, jan. 4. Gaira Vai-t és 7-én a Fetisoara magaslatot mélyen a Kászon völgy alatt. De a kemény hideg és a nagy

távolság miatt, bár ellenség ott nem mutatkozott, az offenzívát nem folytatták, hanem ott megállottak.

A lovashadosztály másik része, a 14-es (nyíregyházi) huszárok ugyanakkor északról haladtak előre (német vadászokkal) a Clabucul, az 130-as magaslat a Zboina Verda és a Neagra csúcsok felé és Soveián találkozott a déli és északi rész s ott elfoglalták az állásokat. Szomszédjaik voltak észak felől a 71. h. o., délről a Szeret mellett harcoló németek.

Soveia vidékén Fetisoarától északra történt 1917 elején, hogy Sturdza, egy oláh hadosztály ezredese segédtisztjével átjött az I. lovashadosztályhoz azzal az ajánlattal, hogy egész hadosztályával megadja magát, mert nem kíván többé az oroszok mellett harcolni, csak azt kötik ki és kívánják tisztjei, hogy fegyverrel jöhessenek át. A lovashadosztály cseltől tartott, mert ők legfeljebb 2000-en voltak, az oláhok 5000-en s nem fogadták el a föltételes ajánlkozást. Pedig el lehetett volna fogadni, mert nagyon desperáltak voltak az oláhok. Sturdzát az keserítette el, hogy az oláh király teljesen a franciák járszalagján vezettette magát és mindenben azoknak adott igazat s őt a bolgár frontra akarták áttenni. Ő szerencsétlenségnek tartotta az oroszok mellett harcolni, németbarát volt. Berlinben végezte a katonai iskolát, 1915-ben a mi frontunkon járt s azzal búcsú-

zott (az együttharcolásra célozva), hogy a viszontlásra. Dúsgazdag bojár, hercegi ágból. Némelyek szerint a királyságra vágyott.

Sturdza átjövetelekor 80 foglyot visszaküldöttek propaganda céljából. Ezekhez Sturdza beszédet tartott, hogy a háború Oroszország oldalán ostobaság s azzal az utasítással küldöttek vissza őket, hogy foglyokat szerezzenek. Erre át is jött vagy 300. De az oroszok észrevették, rettenetesen lövöldözték őket s nem jöhettek többen át. Sturdza aztán a németeknek adta meg magát s szabadon sétálgatott Berlinben.

1917 elején az oláh sereg teljesem szétzüllött volt. Előfordult, hogy 8 fogoly közül mindenik különböző tüzérezredből való volt, úgy össze voltak keveredve. Háborúellenes kiáltványokat találtak a mieink közöttük. A fegyelem meglazult, a szökések napirenden voltak. Egy tisztet, aki Turn-Szeverintől futott el s idáig bujdosott, itt fogták el. A hegyek közt lakó népnek fogalma sem volt, hogy ki ellen folyik a háború. Az elfoglalt falvakban a nép kicsinytől nagyig sorfalat állt s fehérkendőt lobogtattak, a házakon is az lengett.

Amint a Bodza-szoros és Gyulafalva vidékén oroszokat találtak szemben, úgy itt is oroszok állottak, köztük különböző ázsiai nép, ferdeszeműek, bozontos szőrű apró lovakon, mely csak a gazdáját tűrte meg, mást rúgott,

harapott. Volt olyan, mely még kovás pisztolyt tartott s a nagyapja nyilát és íját használta, így beszélték a mieink, csudálkozva a kaukázusi és szibériai népeken.

A mieinknek is nehéz sorsuk volt itt a messzi elől lévő állásokban. Négy hétig sem kaptak utánpótlást és élelmiszert, csak konzervekből éltek, vagy ha néha lőttek egy-egy császármadarat.

Mikor 1917 jul. derekán megindult az újjászervezett oláh sereg ellentámadása, nekik is fel kellett adniok ezeket az előretolt állásokat, de megmaradtak a Sboina Verden, erősítést kapván a 37. h. o. kötelékéből, a 13. ezredet. A szomszéd 8. hegyi dandár is kapott erősítést; a Kászontetőn (M.-Casinuluion) pedig a 82-ek előtt egy egész oláh hadoszály vérzett el. Ugy, hogy néhány nap múlva megkísérlették az előrehaladást, ami sikerült is egész a Susita völgye Soveia felett álló Badinului magaslatig.

Ezek az előretörések a 37. honvédhadosztály segítségével történtek. Ez nehéz harcokat vívott a keletre fekvő magaslatokan, a Limba Vecina, a Resboiului, Slatinei, Matei magaslatokon, melyek elfoglalásával kiegyenesítették a frontot a 82-esek által hősiesen védett Kászonteto (M.Casinului) vonalával.

Aug. 8. Háber János vette át a szomszéd 8. hegyidandár felett is a parancsnokságot s ott

állottak 1918 tavaszig, mikor a béketárgyalások megkezdődtek.

Itt látogattam meg őket, 1918 márc. 21, 22. és jegyeztem fel haditetteiket.

Mikor a 82-eseket onnan kivonták és eltolták Grosesti felé, helyettük ide vezényelték á soproni 76-os zászlóaljat s időközben átjött oda a 15. és a 18. soproni ezred is, amely megszállotta az előbb jelzett vonalakat. Ezek előbb Grozestinél vertek vissza nagy veszteséggel erős támadásokat s onnan jöttek át. A soproni 18. gyalogezred aug. 10-én tizenkét támadást vert vissza.

XVI.

Harcok a Bekecsen s az úzi szoros körül.

Az oláhok előnyomulását a Székelyföld nyugati határán megállították. Háromszéket egészen elözönlötték, de Udvarhely vármegye nyugati határán Székelykeresztúrra már nem tudtak benyomulni, s a város a két front között maradt.

Fennebb Parajd, Szováta és Görgény vonalán át a Nyárád völgye keleti határvonaláig jutottak el, itt a Bekecs hegynél megállították a Nyárádszereda és Marovásárhely felé továbbhaladást. A Maros vonalán a szászrégeni hídfőt sem tudták elérni.

Szept. végén az Arz vezérlete alatt álló I. hadsereg VI. hadteste állott a Székelyföld nyugati határvonalán: a Kelemen havasoktól a Nagyküküllő vonaláig, Fabini altábornagy parancsnoksága alatt. Fent északon a Háber-csoportban a 37. h. o. fele és 72. honvédhadosztály ; Szászrégen előtt a Marostól északra Grallert tábornokkal a 61. h. hadosztály s a Nyárád és Kisküküllő völgyében Dani Balázs tábornokkal a 39. h. hadosztály, a 16. és 19. népfölkelő dandárral.

A legerősebb harcokat, a legerősebb támadásokat a 39. h. hadosztálynak (kellett folytatnia, annak a kassavidéki h. hadosztálynak, mely az „Előre" jelszó alatt az orosz harctereken annyi diadalt aratott s melynek Brest-Litowisk bevételében Arz VI. hadtestében Hadffy Imre hadosztályparancsnok alatt oroszlánrésze volt. Ennek magvát és főerejét az 1848—49-iki „Vörössapkások" utódai a 9-es kassai honvédezred alkotta, a 10. miskolci és 16. besztercebányai ezred bajtársaikkal, melynek zászlaja aratott diadalt a bekecsi döntő ütközetben.

A 39. hírneves „Előre" hadosztályt Kelet-Galiciából, Horozankáról vezényelték ide, az oláh támadás hírére. Nagy volt a lelkesedés, hogy hazajöhettek az oláhok ellen harcolni. — Szept. 1. értek Kolozsvárra s onnan Apahida, Mócs, Teke, Szászrégen felé a Maros és Kisküküllő közé irányították, azzal a feladattal, hogy a görgényi hegyek nyugati nyúlványait a keletről jövő ellenséggel szemben megvédelmezze. A hadosztály az ezen területen már a háború előtt elkészített (a, Maros és Küküllő völgy között húzódó) állásokat kiépítette és védelemre berendezte.

Szept. 23-ától kezdve, miután a Maros felső völgyében harcoló 61. h. o. és Csécsi-Nagy Imrének a Kisküküllő felső völgyében Parajdnál harcoló népfölkelő lovasdandára az ellen-

még nyomása előtt visszahúzódni kényszerült, a 39. h. o. előretolt osztagai a görgényi hegyekben az ellenséggel harcba léptek.

Ezek a harcok akkor váltak leghevesebbekké, miután az oláhok Nagyszebennél megveretvén, itt, Erdély belsejében ezer ették volna magukat kárpótolni és a döntést javukra fordítani. Marosvásárhely a Székelyföld fővárosa és Kolozsvár, Erdély fővárosa volt a főcélpont s hogy azokat elérhessék, a Görgényi hegység előtti előkészített védelmi vonalat kellett volna mindenekelőtt áttörni. Ennek egyik védelmi főbástyája a Nyárád és Kisküküllő felső völgyét elválasztó Bekecs (vagy Bökecs) tető volt: Szováta és Mikháza között. Annak déli oldalán, Sóvárad felől vezet át az országút, a hegyoldalon, szerpentinákban kanyarogva a Küküllő völgyéből a Nyárád felé. Itt kellett az áttörést kierőszakolni, hogy előbbre juthassanak. Fennebb viszont a Görgényi hegyekből leereszkedve Görgényszentmirénél kellett Volna áttörniök a Maros völgyébe, megkerülve a szászrégeni hídfő erődített bástyafokát.

Mindkét fontos stratégiai pontot a 39. h. o. ezredei védték.

A Bekecs-tetőt a 9. ezred 2. zászlóalja tartotta megszállva s alatta a Sóvidékről visszavonult 16. sz. Csécsy-dandár állott Szovátával szemben: honvéd népfölkelő lovasság és bosnyák gyalogság. Fennebb Görgény előtt a

Mocsár-hegyen a 39. h. o. 11. ezrede védte a frontot.

Ezek ellen a sarkpontok ellen indultak meg okt. 1-én az oláhok heves támadásai. Két oláh hadosztály támadt egy ellen, melynek III. zászlóalja még hozzá a Kisküküllő völgyébe volt elkülönítve.

Okt. 1. a Bekecs-alja (a Pityó-hegy) ellen irányult első támadás kudarccal végződött. — Okt. 2. d. e. 9 ó. a köd leple alatt a S. &z. oláh vadászezred háromszoros túlerővel hirtelen megrohanja a Bekecsen álló 9/II. h. zászlóaljat. Este 8 óráig négyszer ismételte meg a tömegtámadást, de mindannyiszor véres veszteséggel verték vissza. Egyik század szöges drótakadályai előtt 129, a másik előtt 300 halottal fizette meg a támadást.

Okt. 3. d. u. 6 ó. azonban sikerült az oláhoknak a zászlóaljtól délre a Magyaros tetőn álló kimerült bosnyák csapatokat leszorítani a völgybe, Magyaros faluba.

Ezáltal a Bekecsalja délfelől fedetlen maradt, s a 9/II. zászlóalj az átkarolás veszélyét csak úgy tudta elhárítani, hogy jobbszárnyát kampószerűen visszakanyarította, arccal déli iránynak s így a bekerítést megakadályozta addig is, míg erősítést kapott, Ezek a 28. oláh ezredet visszanyomták s átkarolási kísérlettől megmentették a Bekecst.

A szomszéd terepen északra okt. 4. egy egész

dandár s 5-én az egész 7. oláh [hadosztály támadta meg Görgénynél a 39. h. o. 11. ezredét s a Mocsár-hegyen már-már sikerült áttörniök, de a közbevetett tartalék, tüzérségi támogatás mellett, kiverte őket az erdőből. Egy század előtt 150 oláhot temettek el közös sírba.

Okt. 4. a Bekecsen is általános támadást intézett a 8. o. hadosztály, de mindhiába; visszaveretett.

Okt. 5. a 9. ezred III. zászlóalja (melyet a Kisküküllőről rendeltek vissza és teherautón sietett a harctérre), ellenállhatatlan ellentámadással foglalta vissza a bosnyákoktól elhagyott Magyaros tetőt, s verte vissza az ellenséget. Hogy milyen sűrű golyózáport zúdítottak rájuk a honvédek, hetek múlva is mutatták a tetőn álló utászház ablakain és falán látszott lövések nyomai s a véres csata áldozatainak sírjai.

Az oláhok még ugyanaznap d. u. és este több ellentámadással kísérleteztek, melyet okt. 6. nagy tömegekkel, őrületes sivítás, üvöltés, trombitálás és fütyülés által bátorítva ismételtek meg. De a hatás nem a remélt megfélemlítés lett, hanem éppen ellenkezőleg: a honvédek kiugráltak a mellvédek tetejére, szikrázó harci kedvvel, egymásnak tréfás szavakat kiabálva, pusztító tűzzel fogadták az oláhokat. Az egyik géppuskaszakasz parancsnoka vállára kapott egy géppuskát, kirohant a drótakadályon túl

egy kiszögellő csúcsra, s onnan tüzelve terítette le az ellenség sorait. Ilyen fogadtatásra nem voltak elkészülve s megfordulva eszeveszett futásban kerestek menedéket.

Most aztán megmozdult a bekecsi egész front s utána vetette magát a futó oláhoknak. Hiába próbálta meg az ellenség Sóvárad és Szováta felől tartalékait felvonultatni; a halmokra felvontatott ütegeink srapnelljei és gránátjai szétszórták a halálos rémületbe esett bandát. Olyan futás keletkezett, aminőt keveset produkált a világháború. Fegyvert, szerelvényt, felsőruhát elhányva, menekült a felbomlott sereg, útját elhagyott tréniszekerekkel, leölt falusi nép holttesteivel és állati hullákkal jelezve. Rohant visszafelé Parajd, Udvarhely felé, ugyanazon székely falvakon át, melyeknek székely kapuira néhány nappal azelőtt nagybetűkkel elbizakodva írogatta fel a România Marét.

A bekecsi döntő csaták után a hadvezetőség (miután már okt. 1. Falkenhayn vette át hadműveleti szempontból a parancsnokságot az I. hadsereg felett is) az előnyomulásra szükségesnek látta az átcsoportosítást s emiatt az üldözés nem követte gyorsan az oláhok futását.

A 39. h. o. Makfalva környékén gyülekezett s onnan indultak teherautókon Eted felé, Székelyudvarhely irányában, hova okt. 10. érkeztek. Előttük járt az I. lovashadosztály a

A karakói felrobbantott vasúti híd a Gimesi-szorosban 1916 őszén.

Schmettow hadtestéből és a 39. h. o. alá rendelt 19. dandár, melyek a Hargita hegységben visszamaradt utóvédeket elzavarták.

A 39. h. o. okt. 11. bevonult a futó oláhok által felgyújtott Csíkszeredába s 12-én Csíkszentmárton (környékére, az Uzi szoros bejáratához, mely az előnyomulás irányául tüzetett ki. Okt. 13, 14. vonult be a h. o. a 35 kan hosszúságú keskeny Uzi-szorosba, komolyabb ellenállás nélkül a határszélig, amelyen túl azonban az ellenség előre jól elkészített földalatti fedezékeikben erős ellenállást fejtett ki.

Ott a határszéli magas hegyek között nehéz harcok következtek. A rendkívül tagozott, helyenkint őserdővel fedett hegyvidéken a hadakozás nehéz feladat volt. A cyklon által ledöntött fák a mozgást néhol teljesen elzárták. Az utak hiánya a magasan fekvő területeken a hegyi tüzérség alkalmazását is lehetetlenné tette. A csapatok ellátása élelemmel és lőszerrel rendkívül nehéz volt, úgy a sebesültek elszállítása is. A nehéz terepviszonyokhoz járult az 1916 őszén kedvezőtlenné fordult időjárás, a nagy hideg, eső, köd, majd hózivatarok.

Az ellenségnek ezzel szemben a határon túl már békében jól kiépített állásai és úthálózata volt s gőzüzemű erdei vasutak állottak rendelkezésére.

Ennek dacára okt. 17. az ellenség a határon levő állásaiból kiveretett s 20-án a 10. h. gy.

ezred az ellenség erős, hegyoldalba épített, fedett állásait az Uzi tisztás (Poiana Uzului) előtt ágyútűzzel és rohammal elfoglalta, öt tisztet és 341 embert ejtettek foglyul és 236 puskát és 5—600 szekér szénát zsákmányoltak.

Az ellenséget megdöbbentette a fontos védelmi pont elvesztése, honnan a közeli Tatros völgy és Darmanesti város volt veszélyeztetve s azért megerősítések bevonásával ellentámadásokat kezdett. Hat napig tartó heves harc után a mieink feladták a felégetett és lerombolt állásokat és visszavonultak a határszélre.

Ott az Uztól északra, a Csobános völgyön át Oarunta hegytetőig, délre a Farcu hegyen át a Nemeréig foglaltak állást és rendezkedtek be-

A hadosztály parancsnoksága az Uz: völgyi csendőr és pénzügyőri telepen, hol fűrészmalom is volt, épített magának alkalmas helyiségeket. A 9. ezred és zászlóaljparancsnokságok is külön kő- és favillákat építettek. Az ellenség tüzérségi [tevékenységgel igyekezett őket háborgatni.

Okt. 25. Dani tábornok megbetegedvén, tőle Baubner ezredes, ettől Breit József tábornok vette át a parancsnokságot. Nov. végén meglátogatván ott az orosz hacterekről ismert vitéz barátaimat, összegyűjtöttem hadtörténeti feljegyzéseiket.*

* Ld. az „Az Uzi szorosban" c. leírásomat a Turistaság· és Alpinismus 1917. évf. és a Függelékben.

A hadosztály ekkor 6000 puskával 30.000 lépés hosszúságú védővonalat tartott megszállva.

Nov. közepe után oroszok váltották fel az oláhokat s ezek e hó végén megindították ellenük s a bal szomszéd, a 61. h. o. ellen a Tatros völgye mentén az általános támadásokat. Négy hétig tartott a harc, mely alatt hősies ellenállást fejtettek ki az orosz túlerővel szemben. Breit József altábornagy h. o. parancsnok szerint: a Fareu hegyen „a helytállás rettenetes véráldozatokba került; egyes századok dec. 3., 4. legutolsó emberüket is otthagyták, az egész csoport vesztesége pedig átlag többet tett ki 73%-nál". („10-es honvéd" 1918 máre. 10. sz. 13. 1.) Kiemelendő a 11. gyalogezred és a 9/III. zászlóalj hősies védekezése a M.-Farcu (1370 m.) hegyháton (Horváth alezredes parancsnoksága alatt), mely 18 napig tartott s bár a hegycsúcsot fel kellett adni, de a hegyhátnak az Uzig húzódó részét megtartották. Ezen harcokért Horváth alezredes és csapatai József kir. herceg hadseregcsoport parancsnok dicsérő elismerését érdemelték ki.

Dec. 3. kezdte meg az orosz tüzérség belövéseit vonalainkba. Dec. 4. délelőtt 11 ó. pergőtűz előzte meg a d. u. támadást. Ettől fogva csaknem 3 hétig sem éjjel, sem nappal nem szünetelt. Reggel 7-től 3-ig pergőtűz, d. u. gyalogsági támadás. A honvédeink, a 11. ezred és a 9. e. Kalmár csoportja (3 század) kitartottak

a legsűrűbb gránát- és srapnellzáporban s a túlnyomó támadó erő ellen s inkább ott fagytak meg számosan a dermesztő hideg éjszakában kis lövészteknőikben, mintsem elhagyják helyüket. Volt olyan század, melynek 160 puska létszáma 38-ra apadt le. Dec. 21. egy bajor zászlóalj váltotta fel a felére leolvadt Kalmár-zászlóaljat. Kalmár Jenő: A Monte Farcu-tól — a Sövérjesig. (A Kilences honvédek 1918 január.)

Az orosz támadások így megtörtek a h. o. hősies ellenállásán s az elért eredményeket nem tudták kibővíteni. Német segítő csapatok is érkeztek, így délen a 187. h. o., mely a Nemerét visszafoglalta dec. közepén, s a 225 német h. o., mely a 39. h. o. egy részét az Uztól déli szakaszon felváltotta.

1916 dec. elején az oroszok támadása a Tatros völgyében is erősen éreztette hatását. Ennek a szomszéd 61. h. o. sem tudván teljes sikerrel ellenállani, a 39. h. o. balszárnya (miután az oroszok a Csobános völgyben is támadásba mentek át), makacs ellenállás után, dec. elején az országhatáron húzódó magaslatra vonult vissza.

Az orosz a nyert erősítések dacára (a 225. német gyalogezred odarendelése után is) folytatta támadásait és minden erőlködése odairányult, hogy a Csobános völgytől délre fekvő Magyaros tetőt (1340 m) és határgerinceit visz-

sza, illetőleg elfoglalja. Ismételt támadásai visszaverettek, de végre is a nagy túlerőnek isikerült dec. 23-án egy hatalmas, támadással birtokába venni.

A Magyaros meredek, ormáig bükkfával benőtt kúp, mely az egész hegylánc felett uralkodik, ahonnan az egész vidék belátható és gyönyörű kilátás nyílik az Uz és a Csobános völgybe vezető utakra. Csapataink felére leolvadva, kapocs szerűen behajlított állásokban a magaslatok oldalain tartották magukat az ötszörös túlerővel szemen. Dec. 24. és 1917 jan. 4 német erősítéssel megpróbálták ellentámadással visszafoglalni, de nem sikerült.

Tekintettel a Magyaros hegyhát rendkívüli fontosságára, mely a 39. h. o. és a német 225. h. o. életerét képező Uzi szorost veszélyeztette és állandóan tűz alatt tartotta,, a (hadvezetőség elhatározta és elrendelte alapos előkészítés után visszavételét. Főszerepre kiválasztották a miskolci 10 h. ezredet, melyet febr. folyamán Csíkzsögödön rohamcsapattá képeztek ki. Mellette a 9. és 16. ezrednek jutott a feladat, hogy a Magyarost és azzal szomszédos magaslatokat, a Csobános völgy feletti Sövérjest és az Uzi völgy feletti Opcina-lapost és a kettő között álló Magyarost és a Névtelen kúpot megrohamozzák. Több nehéz tarackos és 21. c. mozsárágyúüteg, valamint több német aknavető bocsáttatott rendelkezésre.

A Sövérjesre a támadást vezette Mierka Emil ezredes a 16. ezreddel. Az Opcina-lapos ellen Nyékhegyi Ferenc alezredes a 9. th.. ezreddel, a Magyaros ellen Safran ezredes a 10. honvédekkel vezette a támadást. Breit altábornagy hadosztályparancsnok a Baskafarka (magaslatról figyelte.

1917 márc. 8. reggel megkezdődött az ágyúzás és az aknavetők működése. A honvédek a tüzérség működése alatt méteres hóban küsztak felfelé a meredek lejtőn. 11 órára volt kitűzve a rohamtámadás. De mikor a Mierka-csapat látta, hogy a tüzelésnek mily elrettentő hatása van az oroszokra, nem várták meg a kitűzött időt, hanem féltíz órakor rohamra indultak és 10 órára kezükben volt a Sövérjes tető. Két fehér rakétalövés volt jeladásul kitűzve, hogy el van foglalva. Azután indult meg nemsokára a támadás a Magyaros ellen. Ott sem várták meg a 11 órát, hanem félórával előbb a rohamcsapatok rárohantak az ellenségre. Az oroszok a tüzérségi orkántól még fel sem ocsúdhattak, mikor a rohamoszlopok első kézigránátjai már árkaikban robbantak. A honvédek lelkesült tüzes támadása elsöpört minden ellenállást. A déli órákban a Magyaros tető az egész hegygerinccel birtokunkban volt. 8 tiszt és 810 ember sértetlenül, 2 tiszt és 99 ember sebesülten esett fogságunkba, zsákmányra jutott 17 géppuska, 800 puska, 3 ak-

navető, több ezer töltény. A fogságba jutott orosz tisztek felzaklatott idegeik csillapítására aspirint kértek, egyik reszketve mondta, hogy: „votre artillerie cest terrible.” (Ugyanezt mondták Przemysl visszafoglalásakor.) Hogy milyen elrettentő hatása volt az orosz katonaságra, mutatja az, hogy midőn a Magyaros bevétele után Nagy Kálmán közhonvéd a Csobános völgye felé járőrként menve, ötödmagával egy ellentámadásra készülő orosz századdal (150—200 ember) találkozott s azok (a 30-szoros túlerő) ellen kézigránát támadást intézett, az oroszok egy része szétfutott s egy tiszt és 58 orosz katona megadta magát a mi 5 vitézünknek.

A Magyaros elfoglalásáért a király is elismerését, József kir. herceg harcvonalparancsnok dicséretét fejezte ki, s a márc. 9. hivatalos hadi jelentés kellően méltatta a 9., 10. és 16. hgy. ezred érdemeit. Miskolc városa díszes ezüstkürttel kedveskedett háziezredének az 1918 márc. 8. évforduló emlékünnepén, melyet a 10. ezred akkori székhelyén, Kezdi szentléleken és Kézdivásárhelyen tartott ünnepélyen új hadtestparancsnoka, Hadffy Imre, a h. o. parancsnok Breit József stb. jelenlétében adott át.

Az oroszok a fontos stratégiai állások (elvesztésébe nem tudtak belenyugodni s márc. folyamán 4 ellentámadást intéztek, melyek azonban a védőrségnek (melyhez a 9., 10. és 11.

h. gy. ezred részei tartoztak) hősies ellenállásán mindig meghiúsultak. Ezzel meghiúsult az oroszok azon reménysége is, hogy az Uzi és a Csobános völgybe bejussanak.

Itt találta a mieinket a békekötés.[1]

[1] Az idézett műveken felül felhasználtam „A m. kir. 39 .h. o. működése a világháborúban" c. hiv. gépírásos összefoglalást. Csíkszeredán, 1916. nov. 16—20 a VI. hadtestnél: parancsnoka Fabinyi altábornagy, vezérkari főnöke Balassa Béla és mások tudósításait. Az Uzi szorosban a 39. h. o. p. Doberdói Breit József tábornok (később altábornagy), Nyékhegyi Ferenc ezredes és mások értesítéseit, felvilágosításait és főként Szabó Pap Károly vezérkari százados a 39. h. o. vezérkari főnöke naplói alapján előadott rendszeres elbeszélését a h. o. működéséről (1918 nov. 17—19.) az Uzi szorosban.

XVII.

A Gimesi-szoros körül.

A Gimesi-szorost az oláhok kiverése idején a 61. h. o. szállotta meg. A hadosztály 2 népf ölkelő hegyi dandárból (16. és 19. sz.) és egy tüzérdandárból állott. A hadosztályt alkotó 2 honvéd dandár s a tüzérség legnagyobb része magyar legénységből állott. Hadosztálypa-rancsnokuk Gallert szász származású, de magyarul jól beszélő vezérőrnagy volt. A vezérkari főnök és a vezérkari tisztek azonban nem beszéltek magyarul. A mi nem vált a vezetésnek előnyére. A 16. dandár (előbb Csécsy-dandár) parancsnoka volt Bernátsky ezredes, a 19-é előbb Szabó Zoltán, a támadás megindulása után Berzeviczy Béla ezredes (7-es huszár).

A hadosztály a görgényvidéki döntő győzelmek után Parajd, Korond felé vonult Székelyudvarhelyre. Előttük vonult be oda Székelykeresztúr felől az I. népfölkelő lovas Csécsi-dandár, melynek előcsapatát Solymosi Lajos, 9-es marosvásárhelyi h. huszárkapitány vezette. — Mind székely fiuk voltak, lelkesek, dühösek az ellenségre, elpusztított falvaikért. A Csécsy-dandárban voltak a szabadkai 4-es h. huszárok is. Okt. 7-én d. u. 5 ó. érkeztek Udvarhelyre és

segítettek oltani az oláhok által felgyújtott csizmadiaszint és kutattak elrejtőzött oláh katonák után. A hadosztály gyalogsága okt. 8. érkezett oda s 9. Madéfalván éj jelezett. 10-én a Hargitán a Tolvajos-tetőről látták Csíkszereda égését, melyet több helyt felgyújtottak az arra kirendelt oláh csapatok. Visszatorlásul a kézrekerült foglyokat főbelövették. Okt. 11. érkeztek be Csíkszeredába és egy féldandár ott, a másik fele Cs. Taplocán éjjelezett. Csíkszeredán 2000 kenyeret zsákmányoltak, melyet a városban rablott lisztből süttettek az oláhok, de már nem volt érkezésük elvinni.

Csíkszeredáról okt. 12. reggel indultak, de az oláhok a Gimesi-szoros bejárata felett levő Pogányhavason megállottak és védekeztek. A hadosztálynak fel kellett fejlődnie, hogy az átkelést ágyú és puskatűzzel kierőszakolja. Ez csak másnap (okt. 19.) sikerült, miután Ajnád felől megkerülő támadást intéztek, amit az oláhok nem várva be, megszöktek a megelőző éjjel.

Onnan ellenállás nélkül haladtak a Gimesi szoroson végig, hol a hidakat előttük az oláh utászok felrobbantották. Okt. 15. délben lépték át a határt, miután a 19. dandár a Palánka körüli magaslatokat megszállott oláhokat megtámadta és elűzte. Ott jól előkészített erődítményeik voltak az oláhoknak, de kevés erővel lévén megszállva, nem nagy erőfeszítésbe került elfoglalásuk.

A Presán tábornok parancsnoksága alatt álló IV-ik (északi) oláh hadsereg 7. hadosztálya (Istrate tábornok alatt) állott előttük, melynek a Tatros völgyében harcoló 14. dandára élén Boian ezredes állott s a 14. eared parancsnoka Petku Damián vezérkari alezredes volt.

Az oláhok a Tatros völgyében visszavonultak.

A IV. hadtest parancsnoka (Fabinyi altábornagy) okt. 15. kiadta a rendeletet, hogy a 61. h. o. előnyomulását a Tatros völgyében nűndaddig folytassa, mig a 39. hadosztállyal, mely a Csobános és Uz völgyében előnyomul, szoros érintkezésbe nem jut.

Merész elhatározás volt, mert a nagy hegyek közt, melyet számos oldalvölgy szel át, a terep földerítetten volt.

Berezel huszárőrnagy két huszár, két gyalogos és egy lövészszázaddal az északi terep felderítésével bízatott meg, a Békás szoros felé, másokat a Tatros felett emelkedő magaslatok megszállására irányítottak s egy csoportot a 39. h. o. balszárnyával összeköttetésibe lépni.

A 19. dandár okt. 16. a Tatros völgyben nyomult előre. Berzeviczy ezredes a hegyi *ütegeket* Agasu körül állíttatta fel, hogy a meginduló támadást előkészítsék. Az oláhok a Monte Muncelu hegy alatt Beleghetu előtt *még* békeidején erősen kiépített állásokba vonták meg magukat.

D. u. 5 órakor *a* mi tüzérségünk heves pergőtűzet zúdított az ellenséges állásokra, mely után a magyar csapatok megtámadták az erős drótakadályokkal védett oláh állásokat. Heves kézitusa után alkonyattájon az oláh állások mindenütt magyar kézen voltak. 3 tiszt és 98 a legénységből lett fogoly, egy géppuska és nagyszámú hadianyag esett zsákmányul.

A hadtest parancsnoka, aki a harctéren maga is jelen volt, különös elismerését és köszönetét fejezte ki a hadosztálynak, amely eddig a legmesszebbre hatolt be az ellenséges területen.

Amig ezek a magyar részien történtek, okt. 15-én az oláh trónörökös Comanestibe, a Tatrosvölgyi közeli városkába, az oláh 7. hadosztály szállására érkezett s parancsot adott a Tatros völgyben támadó magyar erők visszaverésére. Boian ezredes belátván, hogy az a völgyben frontális támadással lehetetlen, egy oldaltámadási tervvel állott elő, mely szerint ő,a 14. és 16. o. ezreddel az Asan völgyében fevonulva s a Muncelu-hegyet megkerülve, az Agasu-völgyében leereszkedik s oldalba támadják a magyar hadakat a Tatros völgyében. Az engedélyt megkapva, október 16. éjjel elindult a merész vállalkozásra, hogy október 17. a hajnali szürkületkor váratlanul meglepje Agasunál a magyarokat,

Október 17-ére a VI. hadtest parancsnok-

sága úgy rendelkezett, hogy a 19. dandár folytassa az előnyomulást és az ellenség üldözését, a Tatros völgyében, Goiosa felé. Berzeviczy ezredes kifogásolta a rendeletet s veszélyesnek tartotta az előnyomulást mindaddig, míg a keleti hegyhátakra kiküldött felderítő osztagok jelentései be nem érkeznek. Utalt arra is, hogy a hadosztály helyzete kedvező alkalmat nyújthat az ellenségnek az Asan völgyből kiinduló átkarolásra. A hadosztály vezérkari főnöke azonban (az osztrák Jünger őrnagy) Berzeviczy aggodalmát nem osztotta és a rendeletet fenntartotta.

Ez volt a helyzet, midőn október 17. délben érkezett a hír, hogy az ellenség az Agasu völgyéből hátbatámadta a mieinket. A völgyet környező erdőkből 2 és fél zászlóalj oláhság előtörve heves puskatüzet zúdított Agasura, az ottlévő tüzérekre, a vasútállomásnál elzárta a völgyet s az utat, melyen egy ütközet-vonatoszlop haladt, géppuskatűzzel seperte végig. A tüzérek kartácslövésekkel, karabéllyal és pisztollyal védekeztek. Utolsó percig elkeseredett kézitusában védték ágyúikat, s ott hulltak el mellettük, lovaikkal együtt.

A Vérszomjas oláhok gyilkolási vágyúkat kielégítve, most már a málhás szekerek kifosztásához láttak, hogy rablási ösztönüknek eleget tegyenek.

Berzeviczy ezredes (a közeli Catumbai va-

dászkastélyban) átlátván a kritikus helyzetet, mivel a betört ellenség a 19. dandárparancsnokságot is megtámadta, a körülötte levő tisztekkel és huszárokkal megszállotta a völgylejtőt és erős tűzzel feltartóztatta az ellenséget a Brusturosa irányában a völgyön felfelé való előnyomulásában.

Brusturoson a 16. dandár parancsnoka Bernátsky ezredes a 29. népfölkelő gy. ezredben állott tartalékban és éppen ebédeltek, midőn Agasutól a puska és ágyúlövések zaja riasztotta fel őket. Egy óra után jöttek az első hírek menekülő trénlovasok útján, hogy mi történt Agasunál, a szomszédban. Bernátsky gyorsan határozott és előnyomulást rendelt el a völgyön és annak északkeleti hegyvonulatán. Ő maga előrelovagolt tájékozás végett és a sugurei völgy felett talált oláh oldalvéd századot egy huszárszakasszal visszaverte. Ezzel a 29/1. zászlóaljnak Agasu felé előnyomulását biztosította.

Ezalatt az oláh átkaroló csoport egy része a völgyben a foglyok és a zsákmány összeszedésével foglalkozott, másrésze pedig Beleghetu felé nyomult az elfoglalt ágyúkkal.

A mi csapataink elől tájékozatlanok voltak, mert a telefonösszeköttetés megszakadt a dandárparancsnoksággal. Berzeviczy azonban vezérkari tisztjét kerülő úton előreküldte Beleghetuba, hogy Viola őrnagyot a h. o. tartalék

elrendelt előnyomulása felől értesítse és megbízza, hogy a völgyet Beleghetunál zárja el. A helyzet azonban itt is kritikus volt. A Goiosára előnyomuló különítményt az átkarolással egyidőben megtámadták s Zalay őrnagynak ezzel vissza kellett vonulnia a túlnyomó iszámú ellenség (4. zászlóalj és 3. üteg) elől.

Viola őrnagy azalatt a mellette lévő 2 és fél zászlóaljjal Beleghetunál a völgyet elzárta s visszafordulva 16 géppuskával megindította a harcot az Agasuból támadó csoport ellen.

Délután 3 óra Cotumbába ért a tartalékban állott 29. e. I. zlj. és átfogva a völgyet, megtámadta a győzelmében elvakult ellenséget és véres bosszút állt a legyilkolt s megcsonkított bajtársaikért.

Agasuban a házak és kertek között az emberek egyenként és csoportonként harcoltak. Puskaropogás és kézigránátok zajában megrémült oláh jajkiáltások és a magyar „Osztagok diadalmas rohamkiáltásai vegyültek. A zászlóalj a hátráló oláhokat Beleghetu felé szorította, hol Viola őrnagy géppuskái végeztek velük, vagy megadták magukat. Ott fogták el a vasúti töltés egyik áteresze alatt kíséretével az ősz szakálú Boian ezredest is, aki elfáisultan adta meg magát sorsának. A szomszéd hegygerincről estére foglyul hozták a 14. o. ezred parancsnokát, Petku alezredest is törzskarával. Az oláh dandárparancsnokon kívül még 2

tiszt és 420 katona került fogságunkba és sok fegyver esett zsákmányul. Agasuban 6 oláh tisztet és 126 oláh katonát temettek el. A 61. ho. vesztesége e napon 55 halott és 2553 sebesült volt. Az előre küldött különítményekből és a hegyoldalakon álló oldalvédek és járőrök közül tőlünk fogságba került mintegy 300, a sebesülve ottmaradottakkal.

Az oláh dandárparancsnok vallomásai feltárták az ő bekerítési tervét és annak lefolyását. Ő azt remélte és abban csalódott, hogy október 16. délután 8-tól 17. d. e. 10-ig tartott bekerítő útjából még a reggeli szürkületkor észrevétlenül beérkezik a Tatros völgyébe. — Azonban fényes nappal lett belőle. Az úton egy vonatoszlop haladt s a völgybe rendelt 3 század helyett mind a két zászlóalj rávetette magát arra és az ütegre. A 14. gy. e. később teljesen szétveretett. A 16. gy. e. zászlóalja az erdőkbe húzódott vissza. Az oláh hadseregről és a tiszti karról nagyon elítélően nyilatkozott, ellenben nagy elismeréssel szólt a magyar csapatokról. A vezénylő tábornokok nagy része náluk — úgymond — állását politikai és udvari Cselszövéseknek köszönheti. Összeférhetetlenek és irigyek. A tisztikar katonai képzettsége csekély, hanyag és gyakran gyáva. A legénység nem igazi katonák, ahelyett, hogy harcolnának, elbújnak vagy elszaladnak. Csak a vonatra (a zsákmányra) ve-

tik rá magukat, mint valamely rablóbanda, miként Ágasainál történt (amiben Boian a vállalkozás meghiúsulásának főokát látta). Boian ezredes vallomásából élénken tükröződik vissza az oláh nép jelleme és a hadsereg szelleme.[1]

Az agasui hátbatámadás tipikus képe volt az oláhok a történelem folyamán többször produkált harcmodorának. Ők nem a nyílt szembetámadásnak, hanem az alattomos tőrbecsalásnak voltak a mesterei. így vezették félre és csalták tőrbe I. Károly királyunkat 1330-ban az erdélyi Kárpátok valamelyik (valószínűleg a Törcsvári) szorosában. így támadta meg orozva Mircse vajda (hűségfogadalma dacára) Zsigmond királyt 1395-ben, midőn Kis Nikápoly ostromából hazatérőben volt a Törcsvári szorosban. így lepték meg Mátyás királyt éjnek idején a moldvai Bányán 1467-ben, ahol maga is sebet kapott. Az alattomos betörésnek jellemző példája Mihály vajda támadása Er-

[1] Theisz János kapitány közlése a hadtestparancsnokságnál Csíkszeredán. Az agasui bekerítő puccs élénk beszélgetés tárgya volt még egy hónap multán is Csíkszeredán a hadtestparancsnokságnál és a szomszédos hadosztályoknál. Ott jegyeztem fel legelőbb, ahol Boian kihallgatása is megtörtént. Ld. részletesebben „Az agasui ütközet 1917 okt. 17." A Hadtörténelmi Közlemények 1923. I. f. Godányi Ernőtől.

délyre 1599-ben s a legutóbbi 1916-iki betörés, éjnek idején, *a* vasárnapesti bécsi alattomos hadüzenettel.

Agasunál erősen ráfizettek. De egy ujabb tanulsággal gazdagították az eddigi tapasztalatokat, hogy a hegyek között legyen erősen óvatos és elővigyázatos a hadvezetőség az oláhokkal szemben. A magyar katonai virtus Agasunál fényes győzelmet aratott az oláh ravaszság felett.

Az oláhokat a balsiker lehangolta, a magyar önérzetet nagyban emelte. Dec. 19-én elérték Asau helységnek nyugati szélét és 21-én megszállották a Muncelu hegyet.

Azonban a mieink sem erőltették tovább a Tatros völgyében az előnyomulást, hanem Beleghetuval szemben nyugatra visszavonultak a Sulta völgy feletti 901 m. magaslatra, csatlakozva a 39. ho. ezredeivel a Csobános völgy feletti Carunta hegyen (1523 m.). Fennebb Gimes felett a határszélen megszállották a Csülemér tetőt (1561 méter) Tarhavast (1662 m.). Innen a front vonala tovább északra (a Gyergyószentmiklóson székelő 21. hadtest harcterületén) a Kerekhavas, Békás, Tölgyes határán vezetett. Itt téli (szállásokat készítettek, beásták magukat.

1916 nov. havában az oláhokat az oroszok váltották fel. Ezek éjjel-nappal heves támadásokat intéztek a sötétség és köd leple alatt,

úgy hogy jóformán szünet nélkül pergőtűzben voltak. Két orosz hadosztály és a .szibériai lövész dandár állott velük szemben. Olyan kitűnő lövők voltak, hogy aki nálunk a lövészárokból kidugta a fejét, tüsténT lövést kapott. Egyik roham a másik után gyorsan következett. November 27-étől 30-ig szakadatlanul védekezni kellett és 3 napon át sikerült visszaverni őket. December 1. azonban az oroszok áttörték a Sulta völgyben a 19. dandár 4. zászlóalját s ugyanakkor betörtek az Agasu völgyben álló 29. népfölkelő zászlóalj állásaiba.[1]

A hadosztály parancsnoksága az Uzi völgyi védte s ennek áttörése következtében az oroszok a mieinknek hátába kerültek és Beleghetunál a Tatros vögyben a 2/III. zászlóaljat mindenestől elfogták, Bányay századossal s az orvosi karral együtt fogságba hurcolták. Azután foglalták el a Carunta hegyet is, a Sulta és ösobános völgy között.

Ekkor kaptuk erősítésül a 8. bajor hadosztályt, melynek 18. és 23. ezrede Gyirnes-Középlokon volt tartalékban. Sietve autókon hozták és dobták harcba őket. Ezekkel megerő-

[1] Itt fogták el báró Jósika Gábort, aki előbb az orosz harctéren haslövést kapott a cserkeszektől és utána Kolozsvárt sokáig feküdt a kórházban, de az oláh betörés után sietett ismét a harctérre.

södve meg is maradtak a mieink ottani állásaikban és visszaverték a további támadásokat.

December 9. foglalták el az oroszok a Gimesi szoros felett a Piricske tetőt.

December 18. az egész erősen megfogyott 61. hadosztályt kivonták és hátravitték tartalékba, Tarhavasra. A 19., úgy a 16. dandár létszáma is lefogyott 1800—1800-ra. Egy zászlóaljnak 1/VI. legénysége mindössze 86 emberből állott. Eredetileg 780 volt (a teljes 1200 helyett), mikor Csíkban kiegészítették őket. Ez a nagymérvű veszteség arra bírta a hadvezetőséget, hogy a 61. hadosztályt, miután tartalékba helyezték, fel is oszlatták s a (maradékból alakították a 16. önálló hegyi dandárt. Paletta ezredes lett a dandárparancsnok, aki az oláhok betörése után a 16. népfölkelő dandár parancsnoka volt (utána Bernátsky ezredes). Vezérkari főnöke lett Náday százados, aki a 19. dandárnál Szabó, majd Berzeviczy parancsnok mellett is vezérkari főnök volt.[1]

Ezek aztán végig harcolták az 1917. év küzdelmeit, kapcsolatban a mellettük harcoló né-

[1] Az adatok nagyrészét dr. Élthes Endre ezredorvos szíves közleményeiből merítettem, aki a 61. h. o. 1.9. dandárának, majd a 9. h. ezrednek volt főorvosa, s Hatolykán 1918. márc. 20-án naplója alapján elbeszélte s én legyorsírtam a 61. h. o. viselt dolgait az egész erdélyi hadjárat alatt.

metekkel, a déli szomszédságban küzdő 39. ho. és északi szomszédságban, a Meleg havason álló „Tigrisekkel”, kiknek parancsnoka hg. Windischgraetz Lajos volt, mígnem ez beolvadt a 9. h. gy. ezredbe, melynek III. zászlóalja alakult a „Tigrisekből”.

XVIII.

Határszéli harcok a Tölgyesi-szoros és Borszék vidékén.

Az oláh betörés legfelsőbb vonala a Maros völgye volt és a felette levő Kelemen havasok. A kitakarodás legfelsőbb vonala is ugyanaz maradt.

Egy oláh hadnagy, kinek naplója kezünkbe került, Toplicán (Maroshévizen) 1916. okt. 5. még azt írta, hogy „mily diadalmas előnyomulás a hegyeken keresztül, nyugat felé... a Tisza felé. Oh, milyen szép álom! mily gyönyörűséges idők!”*

Álom volt, keserves lett az ébredés. Másnap okt. 6. azt írta a naplóba: „Az első kellemetlen hír: a hadosztály csapatai visszavonultak, tehát készülni kell az indulásra. Egész nap hordták a requirált szekerek a postáról a csomagokat, vissza Borszék felé. A tüzérek az utakat javítják, hogy az ütegek visszavonulhassanak állásaikból. Nagy a nyugtalanság egész nap ... az út tele van mindenféle szekérrel, automobilokkal stb. Mindenkin meglátszik a mély lehangoltság. Estefelé beérkeztek Toplicára a dédai szorosból visszavonuló csapa-

* Ld. a Függelékben.

tok és a 67. gy. e. és a 27-esek egy zászlóalja."

A bekecs-magyarosi és mocsári okt. 5. vereség után tehát megindult az oláh áradat visszafelé a Maros fekvő völgyén végig és okt. 6. megkezdődött az üldözés.

A menekülő oláhok okt. 7. felgyújtották a maroshévízi vasúti hidat, hogy gátolják az üldözést. Az országútat a megrekedésig elárasztották a Irének és menekülők szekerei, a tehén- és sertéscsordák, melyek mind Borszék felé törekedtek. Okt. 8. d. u. 1 6. megindult a 8. oláli hadosztály is, hogy Kelemenpatakon foglaljon állást, A görgényi hegyekből menydörgésszerű ágyúzás hallatszott.[1]

A 37. hadosztályunk fele s a 72. h. o. (a 74. dandár és 3 üteg) a Maros völgyén vonult felfelé, Szászrégentői Vécs, Déda, Ratosnya, Maroshévíz irányában, a Tölgyes szoros felé. A15. ezred egy zászlóalja Ideespatakrol kelet felé. A Szabó-csoport (3½ zszlj. és 3 üteg) a Görgény völgyén haladt felfelé Remete és Ditró irányában. A 72. hadosztályt áttették *a* Marostól délre s ez (a 143. dandár 4½ z, a 7 üteggel) Parajdtól a Bucsin tetőn át Gyergyóalfalu, Szentnriklós, a Gyilkos tó felé, a Békás szorosba igyekezett.

A menekülő oláhok itt-ott megállottak és vé-

[1] Okt. 10. megszakadt a napló, mert írója — Ghima, oláh hadnagy — is menekült. Másolata megvan nálam.

dekeztek, hogy időt nyerjenek a kitakarodásra, így a Maros-szorosban Gödemesterházánál a 8. o. hadosztály egy része megállott és harcolva kellett tovább verni őket. Utóvédharcokkal próbálták feltartóztatni a mieinket. Az oláhok főtömege hanyatthomlok menekült és sietett vissza, mint az áradat. Sokan elmaradoztak és elrejtőztek az elhagyott házakban vagy megadták magukat. A kézrekerült foglyok közt sok volt Szeretvidéki csángó, kik nem lelkesültek a háborúért s mentségül, arra a kérdésre, hogy nem szégyenlik magukat a magyar ellen harcolni, csak annyit feleltek, hogy „a mi királyunk nekünk azt parancsolta".

Mikor a magyar hadak okt. 14. a határszél elé érkeztek, megakadtak, mert az oláhok tetemes erősítést kaptak az oroszoktól, kik aztán őket teljesen felváltották. És pedig oly tetemes túlerővel, hogy a 37. h. o. két ezredével szemben egy egész orosz hadosztály állott.

A mi hadaink Gyergyóban úgy sorakoztak, hogy a 37. h. o. parancsnoksága, Háber János altábornaggyal, Borszéken állott s az alatta levő még mindig csak két ezred Hollótól (a Tölgyesi szorosban) kezdve észak felé elhelyezkedett a Bitca Arsuliror (1385 m.), a kis Cibles (Tiblesul mik), Pietra Laptarii és a Vamanul (1409 m.) hegyek vonalán. A 13. ezred csak november elején jött vissza a hadosztályhoz, Doma Vatra vidékéről és a hadosztály

északi szárnyán állott fel, a Vamanul hegytől Dragoiasa faluig (a Neagra völgyében).

A másik, a 72. közös hadosztály élére (mely előbb okt. 4—15-ig a 37-sel .együtt a Hábercsoportot alkotta) kinevezték parancsnokul Bandián osztrák altábornagyot s ez Gyergyószientmiklóson, később Békáson székelt. A két hadosztály mellett az előnyomulás idejében egy lovas hadosztály (a 10.) részei is működtek. Az előnyomulásra a 37. h. o. tüzérsége is megérkezett Wolhíniából. (Addig csak kisegítő ágyúi voltak, amíg Szászrégennél a 61. h. o. állott előttük s hegyi tüzérséget is kaptak.)

E két hadosztály alkotta a 21. hadtestet, melynek élén báró Lütgendorf osztrák altábornagy állott, Hőger alezredes vezérkari főnökkel. Gyergyóalfalun s később Gyergyószentmiklóison állomásoztak.

A csapatok elhelyezkedtek, berendezkedtek ;s később elkészítették állásaikat. Eleinte csak járőrharook s apróbb csatározások voltak. Okt. végén a 14. ezred két zászlóalja csinált egy szép támadást Dragoiasa környékén, melyben az egyik zászlóalj kiválóan kitüntette magát, úgy, hogy parancsnoka. Horváth százados Lipót-rendet kapott érte.

Nov. 6-án azonban egy egész kozák és cserkesz hadosztály támadta meg őket, a határon inneni Munoelul (1691 m.) és Harlagi (1581 m.) hegycsúcsok felől. Lóháton vágtatva, őrü-

letes iramban rohantak alá a hegyeken le s a 14. e. vonalát áttörve észak és dél felé ketté oszolva [kiszorították a mieinket a Bitoa-Arsuliror s a többi nagynehezen félig elkészített állásaikból. A rettenetes túlerővel szemben nem tudtak megállani és a begyek magaslatairól, üldözve a cserkesz-kozákoktól, a völgybe vonultak vissza megállás nélkül. Még a sebesülteket sem tudták elhozni, a farkasok prédájául maradtak bátra.

Új vonaluk, melyben meg- és felállottak, Hollósarkától fel Rakottyás, Cifrasarok, Piatra Laptarii s Bélborban a patak mente lett, A falu északi részében az oroszok, a déli részben ők voltak bent. Két nap és egy éjszaka ebben az állásban is folytonosan támadtak az oroszok, de visszaverettek.

Ez a próba ottani erőink elégtelenségét kimutatván, erősítések, új csapatok jöttek hamarosan. Ide vezényelték Domavatráról a 16. bajor ezredet, melynek két zászlóalja Bélborba ment. A Gimesi-szorosban tartalékban (elrejtve az ellenség elől) állott a 31. közös hadosztály és a 8. bajor tartalék dandár, melyek Maroshévízen át vasúton a Tölgyes-szoros felé irányíttatván, megtámadták az oroszokat a Batca-Rotundán (a Tölgyes és Putna patak szögletében) és visszanyomták őket észak felé.

A 31. h. o. a 72-őt váltotta fel, melyet áttet-

tek északabbra. A 8. bajor tartalék dandárt Jelinek tábornok parancsnoksága alatt a 37. h. o. alá rendelték. Ez a passaui és nürnbergi 22, és 23. ezredből állott.

Ugyanoda irányították a III. lovas hadosztályt is, melyben a 4. 7. ulánus, 3. dragonyos, 1. közös (nagyváradi) huszárezredek voltak. (Ez utóbbiakat 1917 febr. a szabadkai 8. buszárok váltották fel.) Tüzérségük állott a 3. lovas tüzérosztályból 7.5 cm. kis tábori ágyúkkal. Kiegészítésül hozzáadták még a 10. lovas hadosztályt is, melyben a 9., 13. huszárezred teljesen, a 10-ből egy század és a 12. ulánus ezredből egy század volt.

Mikor ezek az erők mind együtt voltak, megindították a támadást az oroszok ellen (nov. 8. táján) és visszaszorították őket az előbbi vonalakig, néhol azon túl, másutt azon innen állván meg. A bajorok remekül harcoltak, kabátjukat levetve, csizmaszárukban késsel.

Az új vonal lett: Hollótól kiindulva észak felé Barasszó, Bitca-Arsiluror, Tiblesul mik, Vrf. Harlagii, onnan a hegygerinc mentén a Mt. Vamanulig.

Harlagit a bajorok foglalták el, de nem rendeztek be alkalmas állást, úgyhogy 60 lépésnyire tőlük az oroszok befészkelődtek. Ez nagyon kellemetlen és veszélyes helyzet volt, mert fontos forduló sarkpontja volt az egész vonalnak. El akarták űzni őket onnan, de midőn

támadni, akartak, azt az oroszokkal kezdett béketárgyalások miatt betiltották.

Időközben az elfoglalt hegyvonalon újabb átcsoportosítást hajtottak végre, felhasználván a beállott harcszünetet.

A 37. h. o. 13. ezrede nov. elején leérkezett a Borgói szoros vidékéről és a hadosztály északi szárnyán állott fel, Dragoiásától délre. Lejött a 18, ezred is, Dornavatra környékéről s teljessé lett a 37. h. o. Dornavatra vidékére az 57. h. ho. ment Brassóból.

A bajorokat, miután az állásokat a Harlagin kiépítették, máshova vitték innen.

A III. lovas hadosztályt is átcsoportosították (1917 jan.) és ezek a Harlagitól északra fekvő vonalt vették át. Parancsnokuk volt a cseh Kopecek dragonyos tábornok, aki Bélborban székelt s vezérkari főnökük Hennig osztrák kapitány.

Az északi szárnyon állott tehát a III. lovas hadosztály a Mt. Vamanultól a Vrf. Harlagiig, azon alul még 2 fem. távolságig. Onnan a 37. h. o. állott a Nagyaszód patakig. Innen a 31. (budapesti) h. o. állott, le egész a Putna patakon túl vezető vonalon. A 31. h. o. keretében benne voltak ekkor a 44. (kaposvári), a 3. bosnyák, a 2. udvarhelyi, 60. gyulafehérvári, 62. (marosvásárhelyi), 63. (besztercei) közös gyalogezredek, vagy egy-egy zászlóalj belőlük.

A novemberi előretöréskor a 22. bajor ezred Hollópatak vonalától Tölgyes felé hatolt előre

a Tölgyes-Szoros országútja mentén. El is foglalta a határszéli Tölgyesfalu egy részét, de a keleti rész az oroszok birtokában maradt. A falu alatt emelkedő Hegyes (1505 m.) csúcsán is az oroszok állottak. Ott fordult és tört meg a front dél felé.

így alakult ki és állott a vonal 1916 jan. végén és maradt tovább is. Nagyobb harcok nem voltak, csak kisebb csetepaték, járőrharcok, tüzérségi lövöldözések, inkább csak nyugtalanítás és állásjavítási célokból.

1917 elején kezdtek a mieink komolyabban foglalkozni azzal a gondolattal és tervvel, hogy az oroszokat a Harlagin levő igen alkalmatlan közjeli szomszédságból kiszorítsák és ott vonalunkat előbbre vigyék.

E célból Módly Zoltán vezérkari őrnagy (később alezredes, h. o. vezérkari főnök) nagyszabású tervet dolgozott ki, remek technikai felszereléssel készítették elő, hozattak német gránátvetőket, lángszórókat, két 30.5 ágyút, melyek egyikét Hollóisarkon, másikát az Aszód patak (Valea Saca) a Székpatak összefolyásába, völgytorkolatánál állították fel. Próbákat tartottak a háttérben, a Hazanézőtetőn, Bélbor környékén, márc. és ápr. havában. Ott megcsinálták az ellenséges árkok hasonmását s gyakorolták a megrohanást. A kiválasztott csapatokat az üres műárkok ellen vezették s kézigránátokkal, aknavetőkkel, láng-

vetőkkel, fényszórókkal gyakorolták. Mivel a gyalogságnak közel kellett menni a tüzérségi munkához, egyszer rövid lövéstől nagy szerencsétlenség történt, melynek két katona esett áldozatul. Kétszer tartottak főpróbát. A mieink vezették a műveletet, de németek is voltak beosztva. Minden előkészület megtörtént 1917 jan. elején, de a végrehajtás elmaradt, mert az orosz forradalom kiütött s az oroszokkal tárgyalások indultak meg.

Bekövetkezett a Kerenszki-féle offenzíva Stanislau vidékén, ahol a mieinket visszaszorították, s utána megtörtént az ellentámadás, melynek középpontjában a 15. közös hadosztály állott, magyar ősapátokkal, köztük a 34. e. kassai vitézekkel. Ezeket hozták le azután Borszékre, hogy felváltsák a 37. h. o ezredeivel, melyeket Galíciába akartak felvinni. Időközben történt azonban az oláh áttörés Soveia mellett (Ojtoznál) s a 37. hadosztályt hirtelen odairányították, hogy kitöltse az ott támadt hézagot. A 15. ezred már három héttel előbb lement oda Cosna vidékéről. 1917 júl. 25. a 15. h. o. állott be a borszékvidéki állásokba. Onnan később ezeket a Gyimesi szorosba vitték le s ott alkalmazták.

1917 tavaszán kissé megélénkült a harctér Tölgyes vidékén is. A járőrharcok állandóan

folytak. így a 8. huszárezred (mely csak febr. került a III. 1. hadtesthez, addig hadosztály lovasság volt s a Vamanul és Harlagii hegycsúcs között az 1251 m. hegygerincen állott), 1917 húsvétkor egy portyázó orosz járőrt fogott el. A dolog úgy történt, hogy a Harlagiin alkalmazott hallgatózó készüléken (mikrofonon), melyen meg lehetett hallani a közeli szomszéd állásból a beszélgetést, kihallgatták, hogy a Neagra völgyéből az 1251-es magaslatra vezető úton egy járőr-csapat közeledik a 8-as huszárok állása felé. Jelentést kapván erről a parancsnokság (amely Bélborban székelt), intézkedtek, hogy a 8-as huszárok tudomást nyerjenek felőle. (Telefonnal össze voltak kötve az állások.) A 6. századtól küldetett ki egy járőr, az oroszok fogadására, mely rövid, bátor küzdelem után gyalogharcban (lovuk már nem volt) az oroszok nagyrészét elfogta is egy csomó bujtogató röpiratot találtak náluk, mely több nyelven (főként oroszul és németül), arra hívott fel, hogy hagyjuk abba a további harcot, tegyük le a fegyvert s szüntessük meg a hadakozást.

A közeli frontok mentén másutt húsvétkor nagy barátkozás folyt az ellenfelek között. Itt hasonló jelenetek nem játszódtak le. Ott, ahol legközelebb állottak egymáshoz, a Harlagin (mintegy 60 lépésnyire) állandó volt a nyugtalanság, a közelség kettőzött éberségre kész-

tette a csapatokat. A tüzérségi és aknaharc ezen a részen igen gyakori volt, kölcsönösen. A hegy kopasz tetején volt a mi állásunk, magasabban mint az oroszoké, ők valamivel melyebben állottak a hegygerincen. Az ellenséges állások előtt, között drótakadály volt, három soros, ami úgy keletkezett, hogy a muszka támadás eljutott a mi drótakadályainkig, ott megrekedtek, de nem mentek vissza, hanem beásták magukat. Sajátságos helyzet volt. Éjjel a meglepetéstől úgy védekeztünk, hogy nekünk a fedezékekben villanyvilágításunk lévén, (természetesen kifelé láthatatlanul) a villanyáramot bevezették a drótsövénybe is az esetleges támadás ellen.

A tüzérségi és aknaharc 1917 júl. végén érta el tetőfokát, midőn a mieink Galíciában ellentámadásba mentek át, tüntetésből mintegy arra nézve, hogy erőket innen nem vonnak el.

Az oroszok aug. 1-én a III. hadosztállyal szemben levő állásokat nagy hirtelen kiürítették és visszavonultak, akkor még ismeretlen távolságig. Ez az északabbi fronton történt események következménye volt. Aug. 2-ára virradó éjszaka nagy csendben távoztak, úgyhogy reggelre az orosz állások üresek voltak. Az őrök azért nem vették észre, mert ők csak lőrések mögül figyelhettek, mert aki a fejét kidugta, az menten lövést kapott. Így nem vettek észre semmit sem.

A 8. huszárezred aug. 2. délben parancsot kapott, hogy a visszavonult ellenséggel az érintkezést felvegye. Az ezred gyorsan felkészült és aug. 3. reggel elindult. Harc nélkül jutott le a Neagra völgyébe s ott (a 870-es ponton) éj J élezett.

Másnap (aug. 4.) tovább indult és fáradságos úton jutott el a Piciorul Vinului hegyre s ott beásta magát, mert az ellenség a felett két oldalt a közeli Ortoia (1562 m.) és Budacu (1864 ni.) hegyet tartotta megszállva. Csak hátvédcsapatok voltak, a trén visszavonulóban volt. Felsőbb nyomás következtében kellett vonalukat kiegyenesíteni. Csak a 8. huszárezred harcolt ott, a többieket kivonták, csak még egy ulánus ezred volt tűzben, melyből egy tiszt el is esett. Hézagok támadtak a hegyes vidéken, nem is lehet másként s ők támogatás nélkül maradtak.

Aug. 5. támadást intéztek az Mt. Ortoi és Mt. Budacu hegyen levő orosz állások ellen. Rögtönzött állások voltak ezek, drótsövény nélkül, de sok gépfegyverrel ellátva. Ezeket aug. 6. hajnalban, az erős tűz dacára rohammal elfoglalták frontális támadással. Magas, kopár hegy volt, de nagy veszteséget nem szenvedtek, mert szaggatott, hepehupás terep volt, alkalmas a fedezésre. A rohamban két sebesülés történt, tiszt nem esett el. A támadásban az egész 8. ezred vett részt, kb. ezer puskával. Az

ezredparancsnok, Benes Viktor cseh ezredes, a Vinului begyen volt, telefonnal összekötve.

Még aznap (aug. 6.) reggel a Mt. Slopatul (1703 m.) hegyen át leereszkedtek a Borca völgy felé, mindannyian gyalog, mert lovuk már régen nem volt. Mindössze a főbb tiszteknek, a századparancsnokoktól felfelé volt még lovuk, de ott azok sem használták. Semminemű jármű nem volt velük, még málhás szekerek sem, csak málhás állatok, mert olyan úttalan, nehezen járható helyeken haladtak, ahol csak gyalog mehettek.

A Borca völgyig eljutni az oroszok könnyű és nehéz tüzérségi működése miatt nem tudtak s a völgy felett az úton töltötték az éjszakát. Egy századot küldöttek előre, mint különítményt.

Aug. 7. hajnalban folytatták az előnyomulás!, a Borca völgyön keresztül és bihetetlen meredek úton indultak neki a S tej áru hegynek (1348 m.) az oroszok folytonos ágyúlövései között. Az ezred mindennek dacára feljutott a tetőtől pár száz lépésnyire, ahol az erdő végződött. Ott d. u. 4 ó. felfejlődött és erős tüzérségi, gyalogsági és géppuska tűzben intézett támadást s kemény harc után elfoglalta a magaslatot. Erre három zászlóalj intézett ellentámadást. Az ezred hősiesen tartotta magát az elfoglalt állásokban, de mivel kapcsolata sem jobbra, sem balra nem volt, végre is az orosz

túlerő előtt hátrálni kényszerült. A visszavonulás teljes rendben történt, annyira, hogy még a sebesülteket is mind elszállították. Az ezrednek ekkor 50% vesztesége volt. Az ezred nagy hátrányban volt az ellenséggel szemben, mert semmi tűzőrsége nem volt. Telefonösszeköttetése megvolt a hadosztállyal és a hadtesttel. Pedig ez messze Gyergyószentmiklóson, amaz Bélborban volt.

Az ezred visszavonulása a felvonulás irányában történt. Addig mentek vissza egyelőre, hol azelőtt háltak. Azonban az erős ágyútűz miatt innen is vissza kellett vonulniok. Egyetlen gránát 8 embert vágott agyon éjszaka.

Aug. 8. állást foglaltak a Mt. Slopatul és a Mt. Budacu hegyen.

Egy hét múlva az ezredet tartalékba tették Hollósarkára, a Székpatak és Borpatak összefolyásánál, ahol nagy katonai telep, kórház, fűrészgyár stb. volt. Ott részint barakkokban, részint sátor alatt a szabadban tanyáztak a nagy melegben. Igen el voltak csigázva a megelőző megerőltető hegyi utak és harcok miatt. Ezzel a nagyobb harcoknak vége is volt.

Az ezred 1917 okt. 10-ig maradt ott s azután levitték a Nemere hegy alatt a moldvai határon túl levő Gsunget (Piaiul Ciunget) hegygerincre s ott voltak 1918 jan. közepéig. Azután visszavonultak Kászonúj faluba és Tusnád községbe, pihenés és kiegészítés végett

kiegészítették a rendes létszámra, századonként 120 főre, úgyhogy a szokott 8 században mintegy 900 fegyver volt s mellette egy műszaki csapat (Technische Schwadron) és 2 gépfegyverszázad. A .hadosztálynak, mely a régi néven és beosztással szerepelt ott is, többi ezredei a szomszéd falvakban voltak elhelyezve.

1918 febr. végén az Uzvölgyi szakaszra, a M. Farcu begyre vezényelték őket, azzal a céllal, hogyha az oláhok nem fogadnák el a tárgyalás alatt levő békefeltételeket, fegyveres erővel léphessenek fel. Ott a 4. ulánus ezredet váltották fel, akik szintén ló nélkül szolgáltak. Hadosztályparancsnokuk ekkor a 39. h. o. élén álló Breit altábornagy volt, saját parancsnokuk akkor is a cseh Kopecek volt, mint a III. lovas hadosztály (K. D.) parancsnoka.

A M. Farcun csak néhány napig voltak az állásokban s mivel az oláhok a békefeltételeket elfogadták, a 8-as huszárokat levitték előbb <az Uz völgybe az Aklos csárda mellé s onnan mára 17. Tusnád községbe. Majd a nyár folyamán az olasz harctérre.[1]

[1] A tölgyesi harcok történetét részben a 37. h. o. parancsnokától magától, részben erdőbaktai Gottesmann Ervin hadnagytól hallottam. A 8. huszárezred viselt dolgainak naplószerű pontos elbeszélését Kolozsvárt, márc. 30-án otthon a szabadságon levő Gyárfás László h. főhadnagytól,

aki 1918 őszién az olasz harctéren nyomtalanul eltűnt. Drágán fizették meg ők, szegények azokat a bámulatra méltó huszár bravúrokat, melyeket elkövettek. A cseh parancsnokok a háttérben biztonságban ülve küldték őket, gyaloghuszárokat, a meredek hegyek tetejére, az orosz ágyúk öldöklő tüzébe — céltalanul, vagy tán inkább jó előre kiszámított céllal, mint a következmények megmutatták. Az ő pusztulásuk, a mi drága áldozatú vérveszteségünk, elgyengülésünk s a csehek árulása gyümölcsének érlelésére szolgált

Tartalomjegyzék.

		Oldal
	Ajánlás	3
	Előszó	5
	I. Az oláhok eredete. A valódi történelem és a hamisítás	11
II.	Az oláhok a történelemben: Erdélyben és Oláhországban	23
III.	Az oláh irredentizmus. Izgatás Erdélyben és Romániában	39
	IV. A betörés Erdélybe	61
	V. Menekülés a Székely- és Szászföldről	71
	VI. Brassó oláh uralom alatt	79
	VII. A határvédelem délfelől. Brassótól Segesvárig: a 82-es ezred vonalán. A pálosi ütközet	87
	VIII. A határvédelem keleten: Székelykeresztúrtól Görgényig a 61. hadosztály vonalán	103
	IX. Nagyszeben a két front között	121
	X. A nagyszebeni csata	135
	XI. Fogaras-vidéki harcok. A persányi ütközet	153
	XII. A brassai csata	169
	XIII. Az oláhok pusztítása a Székelyföldön	185
	XIV. Határszéli harcok az Ojtozi szorosnál. A „székely ezred” hősi harcai	199
	XV. Huszárok a Bodza-szorostól Ojtozig —	223
	XVI. Harcok a Bekecsen s az Uzi-szoros körül	241
	XVII. A Gimesi-szoros körül	257
	XVIII. Határszéli harcok a Tölgyesi-szoros és Borszék vidékén	273

Merkantil-nyomda, Hunyadi u. 43. (Havas Ödön).